

МОНГОЛ УЛС
ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН
УЛИРАЛ ТУТМЫН СЭТГҮҮЛ

2024
№01 (36)

Улаанбаатар хот

UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS,
MONGOLIA

LAW ENFORCEMENT

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
QUARTERLY JOURNAL

2024
№01 (36)

Ulaanbaatar

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ

Сэтгүүлийн эрхлэгч:

Эрдэнэбаатар Д. Тэргүүн дэд бөгөөд Сургалт, эрдэм шинжилгээний газрын захирал, доктор, дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Орлогч дарга:

Гантулга С. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн захирал, доктор, дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа

Нарийн бичгийн дарга:

Одхүү Л. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Хэвлэл редакцын хэлтсийн дарга бөгөөд ахлах редактор, цагдаагийн хурандаа

Гишүүд:

Амарсанаа Ж. Академич

Болд Л. Академич

Жигалов Н.Ю. Доктор, профессор

Мөнхзаяа Б. Сургалтын бодлого, төлөвлөлтийн газрын дарга, хурандаа

Булган Д. Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, доктор, дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа

Азбаяр Ц. Удирдлагын академийн захирал, цагдаагийн хурандаа

Энхбаяр Д. Ахисан түвшний боловсролын сургуулийн захирал, доктор, цагдаагийн хурандаа

Хишигтогтох Б. Цагдаагийн сургуулийн захирал, Дотоодын цэргийн 804 дүгээр ангийн захирагч, доктор, цагдаагийн хурандаа

Одбаяр Ц. Хилийн албаны сургуулийн захирал бөгөөд Хилийн 0345 дугаар ангийн захирагч, доктор, хурандаа

Дамдинцэрэн Д. Сургалт, судалгааны 403 дугаар ангийн дарга, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн захирал, доктор, бригадын генерал

Батсайхан Н. Онцгой байдлын сургуулийн захирал, Гал түймэр унтраах, аврах 83 дугаар ангийн захирагч, доктор, дэд профессор, хурандаа

Ариунбилэг Ш. Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн захирал, доктор, дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Ганбаатар Г. Ахлагчийн мэргэжлийн сургалт-үйлдвэрлэлийн төвийн захирал, доктор, цагдаагийн хурандаа

Лхагвасүрэн Б. Шинжлэн магадлахуйн институтын захирал, доктор, дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа

Лхагварачаа Б. Гадаад хэлний институтын захирал, доктор, цагдаагийн хошууч

Энхтөр Д. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн Гэмт явдал, цагдаа судлалын хүрээлэнгийн захирал, доктор, цагдаагийн ахмад

JOURNAL EDITORIAL BOARD

Editor of the journal:

Erdenebaatar D. First Vice president and Director of the Department of academic affairs and Research, Ph.D., Associate professor, Police Colonel

First Secretary:

Gantulga S. Director, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, Ph.D., Associate professor, Police Lieutenant Colonel

Secretary:

Odkhuu L. Head of the Press and Editorial Department, Senior Editor, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, Police Colonel

Members:

Amarsanaa J. Academician

Bold L. Academician

Jigalov N.Yu. Ph.D., in law, Professor

Munkzaya B. Head of Training Policy and Coordination Department, University of Internal Affairs, Colonel

Bulgan.D. Academic Secretary, Ph.D., Associate professor, Police Lieutenant Colonel

Azbayar Ts. Director, Executive Management Academy, University of Internal Affairs, Police Colonel

Enkhbayar D. Director, Graduate School, University of Internal Affairs, Ph.D., Police Colonel

Khishigtogtokh B. Director, Police School and Commander of the Unit 804 of Internal Troops University of Internal Affairs, Ph.D., Police Colonel

Odbayar Ts. Director, Border Services School and Commander of the Unit of Border Services 0345, University of Internal Affairs, Ph.D, Colonel

Damdintseren D. Director, training research Court decision Executives School and Commander of the Unit 403 University of Internal Affairs, Ph.D., Brigadier General

Batsaikhan N. Director of Emergency Management School and fire Commander of the Unit 83 fighting and rescue unit Ph.D, Associate professor, Colonel

Ariunbileg Sh. Director, Law and Social Sciences School, University of Internal Affairs, Ph.D., Associate professor, Police Colonel

Ganbaatar G. Vocational training center for Non-Commissioned officers, University of Internal Affairs, Ph.D., Police Colonel

Lkhagvasuren B. Director, Forensic Science Institute, University of Internal Affairs, Ph.D., Associate professor, Police Lieutenant Colonel

Lkhagvaragchaa. Director, Foreign Language Institute, University of Internal Affairs, Ph.D., Police Major

Enkhtur D. Director, Institute of Criminology and Police Research, Integrated Research Institute, University of Internal Affairs, Ph.D., Police Captain

МОНГОЛЫН Дотоодын Асуудлын
Университет

МОНГОЛЫН Дотоод Асуудлын
Төрийн Газар

Сайнтер Ч. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн
Хилийн аюулгүй байдал судлалын хүрээлэнгийн захирал,
доктор, бригадын генерал

Алтангэрэл Б. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн
Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэл судлалын төвийн эрхлэгч,
доктор, дэд профессор, хурандаа

Саранцэцэг Б. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн
хүрээлэнгийн Гамшиг судлалын төвийн эрхлэгч,
доктор, дэд хурандаа

Дашгаадан Э. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн
Гэмт явдал, цагдаа судлалын хүрээлэнгийн эрдэм
шинжилгээний ахлах ажилтан-багш, доктор,
цагдаагийн ахмад

Нямдорж Д. Эрдэм шинжилгээний нэгдсэн хүрээлэнгийн
Гэмт явдал, цагдаа судлалын хүрээлэнгийн эрдэм
шинжилгээний ажилтан-багш, доктор,
цагдаагийн дэд хурандаа

Одбаатар Б. Удирдлагын академийн Цагдаагийн удирдлага,
стратегийн профессорын багийн профессор,
доктор, дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Галбадрах Б. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн
албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн
тэнхимийн эрхлэгч, доктор, хошууч

Энхтүвшин Б. Онцгой байдлын сургуулийн Гал түймэртэй
тэмцэх албаны тэнхимийн эрхлэгч, доктор, дэд хурандаа

Мөнхзул Н. Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн
Нийтийн эрх зүйн тэнхимийн эрхлэгч, доктор,
дэд профессор, цагдаагийн дэд хурандаа

Saintur Ch, Director, Institute of Border Security Research,
Integrated Research Institute, University of Internal Affairs,
Ph.D., Brigadier General

Altangerel B, Head of Court Order Decision Enforcement
Center, Integrated Research Institute, University of Internal
Affairs, Ph.D., Associated professor, Colonel

Sarantsetseg B. Head of Disaster Studies Center,
Integrated Research Institute, University of Internal Affairs,
Ph.D., Lieutenant Colonel

Dashgaadan E. Research, Institute of Criminology and
Police Research, Integrated Research Institute, University of
Internal Affairs, Ph.D., Police Captain

Nyamdorj D. Research, Institute of Criminology and Police
Research, Integrated Research Institute, University of
Internal Affairs, Ph.D., Police Lieutenant Colonel

Odbaatar.B. Professor, Professor's Team of Police Strategy
Management, Executive Management Academy, University
of Internal Affairs, Ph.D., Associate Professor, Police
Colonel

Galbadrakh B, Head of Social Work and Psychology
Department, Court Order Decision Enforcement College,
University of Internal Affairs, Ph.D., Major

Enkhtuvshin B, Head of Department of Emergency
Management, University of Internal Affairs, Ph.D.,
Lieutenant Colonel

Munkhzul N, Head of Public Law Department, Law and
Social Science College, University of Internal Affairs, Ph.D.,
Associate Professor, Police Lieutenant Colonel

ГАРЧИГ–TITLE

ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙН УДИРДЛАГА LAW ENFORCEMENT MANAGEMENT

ЦАГДААГИЙН УДИРДАХ АЖИЛТНЫГ БЭЛТГЭЖ ИРСЭН ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ, ТҮҮНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

HISTORICAL TRADITION OF TRAINING POLICE LEADERS
AND ITS LEGAL REGULATION

Б.Одбаатар

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Цагдаагийн удирдлага, стратегийн профессорын багийн профессор, хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Odbaatar.B

Professor, Professor's Team of Police Strategy Management, Executive Management Academy, University of Internal Affairs, Mongolia, doctor of law (Ph.D), Associate Professor, police colonel

8

ХОРИХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА ХААГЧДЫН МАНЛАЙЛАХ УР ЧАДВАРТ НӨЛӨӨЛӨХ ЗАРИМ ХҮЧИН ЗҮЙЛ

SOME FACTORS AFFECTING THE LEADERSHIP SKILLS OF PRISON OFFICERS

О.Одбаяр

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн суралцагч, ахмад

Odbayar O.

Captain, Graduate student of Executive Leadership Academy at the University of Internal Affairs, Mongolia

14

АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ СУДЛАЛ SECURITY STUDIES

МЭДЭЭЛЛИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭРСДЭЛИЙН ҮНЭЛГЭЭ ХИЙХ ISRS4ST АРГАЧЛАЛЫГ ДЭВШҮҮЛЭХ НЬ

ADVANCEMENT OF ISRS4ST METHODOLOGY FOR INFORMATION
SECURITY RISK ASSESSMENT

Б.Мөнхзаяа

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх албаны техник хангамжийн инженер, дэслэгч

Munkhzaya.B

Hardware engineer of the non-prison sentence service of the General executive agency of Court decision

20

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ БА ХЯНАЛТЫН СИСТЕМИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

TRENDS IN SECURITY AND SUPERVISION SYSTEMS OF COURT
ENFORCEMENT ORGANIZATIONS

С.Цэрэндолгор

ДХИС-ийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн сургуулийн багш, ахмад

Tserendolgor.S

Senior lecturer, Department of Warding and Intelligence, the School of Court Decision Execution, University of Internal affairs, Master and Captain

28

Урьдчилсан судалгаа

ГЭМТ ЯВДАЛ СУДЛАЛ CRIMINOLOGY

ГЭМТ ХЭРГИЙН НОТОЛГООНЫ ОНОЛ, ЭРХ ЗҮЙ ДЭХ МОНГОЛ УЛСЫН ЧИГ БАРИМЖАА

MONGOLIA'S DIRECTIONS OF CRIMINAL EVIDENCE THEORY AND LAW

Б.Цогтбаатар

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын тэнхимийн эрхлэгч, Хууль зүйн доктор, цагдаагийн хурандаа

Tsogtbaatar.B

Criminal Procedure Department of Police Academy, Head of Department, Ph.D, Police colonel

33

МОНГОЛ УЛСЫН ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН ГЭМТ ХЭРГИЙН СТАТИСТИКИЙН МЭДЭЭЛЛИЙН САНГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

THE DEVELOPING THE DATABASE OF CRIME STATISTICS OF THE POLICE IN MONGOLIA

П.Батбаатар

Цагдаагийн ерөнхий газрын Мэдээлэл, дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын албаны дарга, цагдаагийн хурандаа

Batbaatar.P

Head of Information, Analysis and Operational management department, National Police Agency, police colonel

41

ГЭМТ ХЭРЭГ ИЛРҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНД МАТРИЦЫН АРГЫГ ТУРШСАН ҮР ДҮН

RESULTS OF EXPERIMENT THE MATRIX METHOD IN CRIME DETECTION

Н.Ууганбаяр

Эрүүгийн цагдаагийн албаны Хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх хэлтсийн дарга, докторант, цагдаагийн хурандаа

Uuganbayar.N

Chief of Anti-Theft Division of Criminal Police Department, Police Colonel

46

ХУУЛЬ БУСААР МОД БЭЛТГЭХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ, МӨН ЧАНАР

THE CRIME OF ILLEGAL LOGGING HISTORICAL TRADITION AND QUALITY

Б.Энхцогт

ДХИС-ийн магистрант, цагдаагийн ахлах дэслэгч

Enkhtsogt.B

Master's student of the university of internal affairs, Police senior lieutenant

54

ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН ХЭМЖЭЭНД 2022 ОНД БҮРТГЭГДСЭН КИБЕР АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭСРЭГ ГЭМТ ХЭРГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

CYBER SECURITY CRIME TRENDS BY POLICE IN 2022
SITUATION ANALYSIS

Б.Эрдэнэ-Очир

Орхон аймгийн цагдаагийн газрын Мэдээлэл, судалгааны ахлах мэргэжилтэн, цагдаагийн ахлах дэслэгч

Erdene-Ochir.B

Chief Information and Research Specialist of Orkhon Province Police Department, Senior Police Lieutenant

61

CONCEPT OF THE LAW "ON PROBATION OF RUSSIAN FEDERATION"

Chief of Department of social work and psychology of Education and Research Unit No. 403-School of court decision execution, University of internal affairs, Ph.D, major

68

CONCEPT OF COMMUNITY SERVICE SENTENCE

Head, Department of the Law on Executive of Punishment, School of Court Decision Executive Studies, University of Internal Affairs, Ph.D. Associate professor, Colonel

73

AND ISSUES OF DECISION ENFORCEMENT OF THE MAINTENANCE ALLOWANCE FOR CHILDREN

Lecturer of the Department of Civil Court Judgment Execution at the Court Execution School
of the University of Internal Affairs

78

SOCIOECONOMIC IMPACTS OF FOREST AND WILDFIRES

Head, Department of Economic, state reserve and back-up supply at University of Internal Affairs, PhD, Lieutenant

84

OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH PROBLEMS THAT MAY OCCUR IN THE PROCESS OF UNIVERSITY AND UNIVERSITY EDUCATION AND THEIR PREVENTION

Graduate student of the University of internal Affairs, Major

90

ЭРХ ЗҮЙ СУДЛАЛ

LEGAL STUDIES

ХУРДАН МОРИНЫ УРАЛДААНЧ ХҮҮХДИЙН НАСНЫ ДООД ХЯЗГААР БОЛОН ХӨДӨЛМӨР
ЭРХЛЭЛТИЙН АСУУДАЛTHE MINIMUM AGE OF CHILD JOCKEY AND CHILD LABOUR ISSUES IN MONGOLIAN
TRADITIONAL HORSE RACING

95

Т.Баясгалан

БНХАУ-ын Өвөр Монголын Их сургуулийн докторант

Bayasgalan.T

Doctoral degree student of Inner Mongolia University

ГЭР БҮЛИЙН ХОЛБОГДОЛТОЙ МАРГААНЫГ ЭВЛЭРҮҮЛЭН ЗУУЧЛАХ АЖИЛЛАГАА

CONCILIATION OF FAMILY RELATED DISPUTES

О.ОтгонтуяаДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн Хувийн эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш,
доктор (Ph. D), цагдаагийн хошууч**Otgontuya.O**

106

Senior Lecturer, Doctor (Ph. D), Police Major, Department of Private Law, School of Law and
Social Sciences, University of the Interior**Б.Дэлгэрцэцэг, Е.Туяадэлгэр, С.Танан-Эрдэнэ**

ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн 3 дугаар дамжааны суралцагч

Delgertsetseg.B, Tuyadelger.Ye, Tanan-Erdene.S

3rd year students of the School of Law and Social Sciences of the University of the Interior

ЭРДЭМТЭН, СУДЛААЧДЫН ҮЗЭЛ БОДОЛ

POINTS OF VIEWS OF SCIENTISTS AND RESEARCHERS

ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН УЛС ТӨРИЙН МАНЛАЙЛАЛ, ТҮҮНД НӨЛӨӨЛӨГЧ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙГ
ТОДРУУЛАХ НЬ

DEFINING WOMEN'S POLITICAL LEADERSHIP AND FACTORS AFFECTING IT

Л.Сарангэрэл

МУБИС-ийн Нийгмийн ухааны тэнхимийн багш, доктор (Ph.D)

Sarangerel.L

112

lecturer, doctor (Ph.D) of the Department of Social Sciences, MSU

Д.Дулмаа

Нийслэлийн ЕБ-ын 38 дугаар сургуулийн түүх, нийгмийн ухааны багш

Dulmaa.D

is a history and social science teacher at school No. 38 of the capital's EB

ЦАГДААГИЙН УДИРДАХ АЖИЛТНЫГ БЭЛТГЭЖ ИРСЭН ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ, ТҮҮНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТ

HISTORICAL TRADITION OF TRAINING POLICE LEADERS AND ITS LEGAL REGULATION

Австралийн Олон Улсын Их Сургууль

Б.Одбаатар

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн Цагдаагийн удирдлага, стратегийн профессорын багийн профессор, хууль зүйн доктор (Ph.D), дэд профессор, цагдаагийн хурандаа

Odbaatar.B

Professor, Professor's Team of Police Strategy Management, Executive Management Academy, University of Internal Affairs, Mongolia, doctor of law (Ph.D), Associate Professor, police colonel

Хураангуй: Энэхүү нийтлэлээр төрийн алба болон цагдаагийн байгууллагад удирдах ажилтныг бэлтгэж ирсэн түүхэн уламжлал, түүний эрх зүйн зохицуулалтыг судлан үнэлэлт өгөхийг зорилоо.

Abstract: In this article, we aim to study and evaluate the historical traditions and legal regulations that have been used to train managers in the civil service and the police.

Түлхүүр үгс: Төрийн албаны уламжлал, цагдаагийн удирдах ажилтан, удирдах ажилтны бэлтгэл, төрт ёсны уламжлал

Keywords: Civil service traditions, police executives, executive training, state tradition

Оршил

Менежментийн онолд байгууллагын амжилтын 80-90 хувь нь хүний нөөцийн сонголт, түүний оновчтой зөв хуваарилалт, удирдлагаас хамаарна гэж үздэг.

Сүүлийн жилүүдэд олон тооны алба хаагч ажлаас дутагдлаар халагдан чөлөөлөгдөж байгаа нь нэг талаас тэдний өөрийн буруутай үйл ажиллагаа, цалин хөлс амьдралын хэрэгцээ шаардлагад хүрэлцдэггүй, нийгмийн халамж, үйлчилгээ орхигдсон зэрэг олон хүчин зүйлтэй холбоотой боловч нөгөө талаас шат шатны удирдах ажилтны арга барил хоцрогдсон, хүний нөөцийг зөв шилж сонгож авч чадаагүй, халамж анхаарал, тусламж дэмжлэг дутсан зэргээс болж байгааг хүлээн зөвшөөрөх ёстой. Асуудлыг бодлогын түвшинд авч үзэн цагдаагийн байгууллагад чин шударгаар ажиллах иргэнийг элсүүлэх, сонгох, сургаж бэлтгэх, дадлаажуулах сургалтыг шинжлэх ухааны үндэстэй тодорхойлох нь чухал. Үүний тулд дараах асуудалд анхаарал хандуулах шаардлагатай байна. Үүнд:

Нэгдүгээрт. Төрийн албанд тэр дундаа цагдаагийн албанд иргэнийг шилж сонгож авч байсан түүхэн уламжлалыг судалж дүгнэх, үнэлэлт өгөх.

Хоёрдугаарт. Гаднын өндөр хөгжилтэй орнуудад цагдаагийн албанд иргэдийг хэрхэн сонгон авч байгааг судалж дүгнэх шаардлагатай юм.

Үндсэн хэсэг

Монголчуудын өвөг дээдсийн анхны төрт улс Хүннү гүрнээс эхлэн монголын эртний улсуудын угсаа залгамжлах ёсонд тулгуурлаж төр засгийг удирдан жолоодох хэрэгт сурвалжит гаралтай хүмүүсийг голчлон ажиллуулж байсан нь түүхийн сурвалж бичгүүд, эрдэмтэн судлаачдын бүтээлээс тодорхой харагдана. Монголын эртний улсуудад төрийн албанд шилж сонгох шалгуур нь цусан төрлийн холбоо, арга нь эрх мэдлийг эцэг, эх, хүүд нь шилжүүлэх явдал байжээ.

Эртний монголчууд цусан төрлийн холбоог гол шалгуур болгож байсан нь тухайн ургийн төрөлхийн ухаанд тулгуурлаж байсныг гэрчлэн харуулсан хэрэг байв. Төрийн албанд зүтгэх хүнийг Чингисийн удам угсаа, алтан ургийн дотроос голлон сонгодог байсан хэдий ч төрөлхийн ухаан, эрдэм мэдлэг, эр зориг, шударга үнэнч, зохион байгуулах авьяас билгээрээ шалгаран товойсон хэнийг ч болон сонгон шалгаруулж төрийн албанд зүтгүүлдэг байжээ. "Монголын нууц товчоо"-нд тэмдэглэсэнээр XII зууны эхээр байгуулагдсан хамаг Монголын хаант улс нь төр барих угсаа гаралтай хүүхдийг багаас нь чанд нууцлан бэлтгэж, эрийн цээнд хүрэхээр Их хуралдайгаар тодруулан сонгодог уламжлалтай байв. 1206 онд Чингис хаан Их Монгол улсыг байгуулж улмаар төрийн түшээдийг сонгохдоо уг сурвалжийг нь

харгалзан үзэхийн зэрэгцээ хүмүүсийн эрдэм ухаан, эр зориг, үнэнч итгэлтэй чанарыг голлон үнэлж байсан нь төрийн албанд ажиллах хүнийг шилж сонгох зарчим, арга зүйд хийсэн шинэчлэл хэмээн үзэх үндэстэй. Чингис хаан хэдийгээр боол хүнийг ноён болохыг сэрэмжлүүлэн анхааруулж байсан ч “Төрд хүчээ өгсөн хэнийг ч болов түмний ноён болго” гэж айлдаж байжээ. Энэ тухай “Их засаг” хуульд “Аравтыг захирч чадсан хүнд мянгат, түмнийг захируулж болно. Өөрийн аравтыг захирч чадаагүй аливаа ноёныг гэмтэн болгож, аравтын дотроос хэн чадахыг ноён болго” хэмээн хуульчлан тогтоосон нь төрийг засаглах ноёдыг томилох арга зүйн үндэс болж байжээ.

Их Монгол Улсын үед “Түшмэдийн сургууль” нээгдэж язгууртан ноёдын хүүхэд, төрийн албанд ажиллаж байгаа албат, авьяас чадвартай ардын хүүхдийг багаас нь сургаж, гаднаас нэртэй эрдэмтдийг урин ирүүлж ном заалгадаг байсан нь төрийн хүн хүчин бодлогод онцгой анхаарч байсны нотолгоо юм.

Энэ бүхнээс дүгнэвэл “Нэгдсэн Монгол Улсын үед төрийн албанд иргэдээс шилж, сонгож авах шалгуур нь эрдэм ухаан, эрэлхэг зоригтой, үнэнч шударга, итгэлтэй чанар, ёс суртахуунтай хэнийг ч болов төрийн албанд шилж сонгох арга зүй нь Чингисийн ургийн угсаа залгамжлан захирах явдал байжээ” гэсэн дүгнэлтэд хүрч болох юм.

Хүннү гүрний үүсэн байгуулагдсан
үеэс өнгөрсөн зууны1960-аад оныг хүртэл
залгамжлан ирсэн Монгол төрийн
үламжлалт бодлого нь:

- Алтан хайрцгийн бодлого
- Алтан жолооны бодлого
- Алтан аргамжааны бодлого гэсэн

ЧИГЛЭЛЭЭР ХӨГЖИЖ ИРЖЭЭ.

Алтан хайрцгийн бодлого.

Монголын Их хаадын боловсруулж үе дамжуулан хэрэгжүүлж ирсэн төрийг удирдан жолоодох арга ухаан, гадаад улс оронтой харилцах дипломат үйл ажиллагаа, цэрэг дайны хэрэгтэй холбогдох төрийн бодлогын хамгийн эрхэм чухал, чанд нүүлгэгдсэн хэсэг байжээ.

Алтан аргамжааны бодлого.

Монгол төрийн бодлогын чухал хэсэг бөгөөд төрийн бодлогын гадаад харилцаанд хамаарах хэсгийг төлөөлөн илэрхийлж ирсэн. Хүннү гүрнээс эхэлсэн Монголын төрийн гадаад бодлогын гол чиглэл нь өөрш зэргэлдээ улс орнуудтай найрсаг харилцаа

ТОГТООСНЫ ҮНДСЭН ДЭЭР ХУДАЛДАА, ЭДИЙН
ЗАСАГ, ЦЭРЭГ, УЛС ТӨРИЙН ХОЛБОО ТОГТООХ,
ШАШИН СОЁЛЫН САЛБАРТ ХАМТРАН АЖИЛЛАХ,
ЯЛАНГУЯА ХУДАЛДААНЫ ТААТАЙ НӨХЦЛИЙГ БИЙ
БОЛГОХОД ЧИГЛЭГДЭЖ БАЙЖЭЭ.

Алтан жолооны бодлого. Улс орны дотоод дахь нийгэм, эдийн засаг, төрийн байгуулалтыг удирдан хөтлөхөд чиглэсэн цогц бодлого. Тухайлбал:

- Төрийн тусгаар тогтносон, бүрэн эрхт байдлыг хамгаалж бэхжүүлэхэд чиглэсэн бодлого;
- Шашны талаар явуулах төрийн бодлого;
- Нийгмийн эдийн засгийн ололтыг хамгаалах төрийн бодлого;
- Гэр бүлийг бэхжүүлэх, удмын сангаа хамгаалахтай хүн ам зүйн бодлого;
- Нийгмийн дэг журмыг хамгаалж, гэмт явдалтай тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх бодлого;
- Нийгмийн халамжийн тогтолцоог бүрдүүлж хэвийн ажиллуулахад чиглэсэн бодлого;
- Байгаль орчноо хамгаалах бодлого зэрэг багтдаг байжээ.

1921 оны Монголын ард түмний үндэсний эрх чөлөөний хөдөлгөөн Монгол оронд ардын хувьсгал ялалтад хүрч тусгаар тогтнолоо олж авсан нь төр улсаа удирдах, төрийн албанд хүчин зүтгэх эрдэм боловсролтой хүмүүсийг ард иргэдийн дотроос олноор дэвшүүлэх шаардлагыг тухайн нөхцөл байдал аяндаа шаардсан гэж үзэх үндэстэй. Монгол Улсын шинэ засаг төрөөс төрийн үйл хэрэгт иргэнийг сонгох нь дараах арга замаар хэрэгжиж байсан нь харагдаж байна. Үүнд:

1. Монгол Улсын төлөө оюун ухаан, сэтгэл, хүч чадлаа дайчлан ажиллаж чадах, төрийн хэргийг хөтлөн явуулах дадал туршлагатай, бичгийн эрдмийн чадвартай, хуучин төрийн түшмэдийг төрийн албанд татан ажиллуулах.
2. Бичиг эрдмийн чадвар, удирдах ажлын дадлага бага ч Монгол Улсын эрх чөлөө, тусгаар тогтнолын хөдөлгөөнд идэвхтэй оролцсон, эх оронч үндэсний үзэлтэй, нас залуу, ухаан сэргэлэн, овсгоо самбаатай ардуудыг төрийн албанд тохоон ажиллуулах.
3. Бичиг үсэг бүхий залуу ардуудын дотроос сонголт хийх замаар тусгайлан сургаж, бэлтгэж, туршлагатай түшмэдийг дагуулан бэлтгэх зэрэг хандлага байжээ. Үүнээс үзэхэд монгол оронд ардын хувьсгал ялсан анхны жилүүдэд төв, орон нутгийн

удирдах албан тушаалд нэн тэргүүнд хувьсгалын үйл хэрэгт үнэнч, тэмцэлд хатуужсан ард иргэдийг дэвшүүлж байжээ¹.

Монгол төрийн цагдаа 1865 онд "Арван тавны цагдаа" нэртэй сууриа тавьж, 1921 оны 7 дугаар сарын 19-нд Засгийн газрын шийдвэрээр "Сэргийлэх цэрэг" нэртэй Цэргийн яамны харъяа байгуулагдан улмаар 1924 онд Улсын Анхдугаар Их Хурлаас Улсын "Цагдан сэргийлэх газар" нэртэйгээр ажиллаж эхэлжээ. Цагдан сэргийлэх байгууллага нь ард түмний дотоод байдлыг тохижуулан хамгаалж, тэдний тайван амьдралыг нарийн сахиулах төв байж "Цагдан сэргийлэх байгууллагад ажиллах алба хаагч нь эрүүл чийрэг, сонор гяргай, соёлч боловсон харьцаатай, хүч чадалтайгаас гадна ууж согтуурахыг хатуу цээрлэдэг хүмүүс байвал зохино" хэмээн зааж иржээ².

Түүхийн эх сурвалжаас дүгнэвэл Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын удирдлага (менежмент)-ын тогтолцоо социализмын бүтээн байгуулалтын он жилүүдэд "социалист систем"-ийн гэгдэж байсан улс, орнуудын нэгэн адил дээрээс доош чиглэсэн нарийн шаталсан бүтэцтэй, "зааварлан сургах" гэхээс илүүтэй "захиран тушаах" арга барилаар олон жилийн турш явж иржээ³.

Цагдаагийн байгууллага анх үүсэн байгуулагдсан цагаасаа алба хаагчдынхаа мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх, тэднийг сургах мэргэшүүлэхэд онцгой анхаарч гадаад, дотоод сургалтад алба хаагчдаа хамруулж иржээ. Тухайлбал, социализмын бүтээн байгуулалтын он жилүүдэд цагдаагийн байгууллага өөрийн боловсон хүчин, удирдах ажилтнаа ОХУ-ын Дотоод хэргийн яамны харъяа төрөл, мэргэжлийн их, дээд сургуулиудад бэлтгэж ирсэн түүхтэй.

Бидний нэрлэж хэвшсэнээр социализмын бүтээн байгуулалтын он жилүүд буюу 1990 он хүртэл монгол төрийн, тэр дундаа тухайн үеийн нийгмийг аюулаас хамгаалах салбарын хүний нөөцийн бодлого төлөвлөлт нарийн тодорхой байж, олон талт судалгааны үндсэн дээр алба хаагчийг шилж сонгодог төдийгүй, удирдах албан тушаалд дэвшүүлэхэд урьдаас

бодлогоор сургаж бэлтгэж байжээ. Өөрөөр хэлбэл тохиолдлын шинжтэй удирдах албан тушаалд дэвших боломж огт байдаггүй байсан нь одоогийн бидний хэрэгжүүлэх гэж олон жил ярьж байгаа ур чадварын шалгуур буюу "мерит" зарчим төрийн албанд жинхэнэ утгаараа хэрэгжиж байсны тод жишээ юм.

Ардчилсан хувьсал ялж, нийгмийн бүтээн байгуулалт, хөгжлийн чиг хандлагад эрс өөрчлөлтийг авчирсан 1990-ээд онд цагдаагийн байгууллагыг хүний нөөцөөр нөхөн хангах нь гол тулгамдсан асуудлын нэг болсон байв. 1990 оны гуравдугаар улирлаас эхлээд цагдаагийн албан хаагчид олноороо өөрийн хүсэлтээр чөлөөлөгдөж эхэлсэн нь ажиллах нөхцөл, түүнчлэн нийгмийн уур амьсгал төвөгтэй байсан нь үүнд асар их нөлөөлсөн байна. Албан хаагчдын зарим нь ганзагын наймаа, худалдаа эрхлэх нь цагдаагийн алба үүргийг гүйцэтгэснээр илүү ашигтай гэж үзэж олноороо гарч байв. Статистик судалгаанаас үзэхэд 1989 оны эцэст Монгол Улсын бүх сумын 99 хувь нь дээд боловсролтой хэсгийн төлөөлөгчтэй байсан бол 1995 оны төгсгөлд 19,7 хувь болтлоо буурсан байна. Энэ нь хэсгийн төлөөлөгч тэгж олноороо халагдаагүй бөгөөд нийслэл, аймгийн төвөөс халагдсан офицеруудын орон тоон дээр тэднийг татаж ажиллуулсантай холбоотой байжээ. Энэ үед цагдаагийн байгууллагын удирдах ажилтныг ОХУ-ын ДХЯ-ны Удирдлагын академи⁴-д жил бүр уламжлал болгон удирдах алба хаагчийг хоёр жилийн хугацаагаар бэлтгэж эхэлсэн нь удирдах ажилтныг гадаадад сургах, бэлтгэх гол сургалтын хэлбэр болж ирсэн байна.

Удирдах ажилтны шалгуур, болзол шаардлагыг хангасан удирдах албан тушаалтан гэнэт өөрөө бий болчихгүй бөгөөд үүнд цагдаагийн байгууллагын шат шатны удирдах албан тушаалтныг тасралтгүй бэлтгэх тухай асуудал зүй ёсоор тавигдана. Үүний тулд алба хаагчийн мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх, удирдах арга барил эзэмшүүлэх шат дараалсан хэлбэрийн сургалтыг тасралтгүй явуулах нь чухал байна. Удирдах ажилтныг бэлтгэх сургалтын нэгдсэн тогтолцоог бүрдүүлж,

¹ Богд хаант Монгол Улсын зүйлийн бичиг.

² *soyombo-1911.blogspot.com*.

³ Цагдаагийн ерөнхий газар. Цагдаагийн байгууллагын түүх. – Уб., 2021. 26 дахь тал.

⁴ Монгол Улсын цагдаагийн байгууллага 1980 оноос эхлэн тус академид алба хаагчдыг гэрээгээр суралцуулсаар байна.

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ
САХИУЛАХ УДИРДЛАГА

сургалтын агуулгад дараах ур чадварыг суралцагчдад эзэмшүүлэхэд онцгой анхаарах нь чухал болсон. Үүнд:

- Удирдан зохион байгуулах.
- Багаар ажиллах.
- Асуудлыг тал бүрээс нь үнэлж

дүгнэх.

- Дүн шинжилгээ хийх.
- Манлайлал.
- Стресс менежмент.
- Харилцааны ур чадвар.
- Ажлын гүйцэтгэлийг шударгаар

үнэлэх, хүндэтгэх зэрэг ур чадварыг хөгжүүлэхэд онцгой анхаарах нь чухал юм.

Үүний тулд Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2011 оны 8 сарын 19-ний өдрийн 140 дүгээр тушаалаар ДХИС-ийн бүтцэд Удирдлагын академийг байгуулснаар цагдаагийн удирдах ажилтныг дотоодод бэлтгэх, сургах, давтан сургах боломж нээгдсэн байна.

Энэ хугацаанд ДХИС-ийн Удирдлагын академид “Цагдаагийн стратеги” хөтөлбөрт 34 алба хаагч, “Хууль сахиулах удирдлага” хөтөлбөрт 21 алба хаагч, цагдаагийн байгууллагын захиалгаар нийт 54 алба хаагч суралцан төгсөөд байна. Түүнчлэн агентлаг, байгууллагын дарга, дэд дарга нарт зориулсан “Стратегийн дамжаа” сургалтад 5 удирдах ажилтан, цагдаагийн байгууллагын газар, хэлтэс болон тасгийн дарга нарт зориулсан “Албан тушаалын дамжаа” богино хугацааны сургалтад 150 орчим алба хаагч суралцсан байна.

Цагдаагийн байгууллагын удирдах ажилтныг ДХИС-ийн Удирдлагын академид ийнхүү бэлдэж эхэлсэн нь өмнө нь гадаад улсад өндөр зардлаар жилдээ 1-2 удирдах ажилтныг бэлдэж байсан уламжлалт хэлбэрт өөрчлөлт орсон төдийгүй алба хаагчдын хувьд ч удирдах албан тушаалд дэвших, мэдлэг чадвараа хөгжүүлэх боломжийг хангахад чухал ач холбогдолтой болсон гэж дүгнэж болно.

Цагдаагийн удирдах ажилтныг бэлтгэх, сургах, тэдний ур чадварыг дээшлүүлэх тухай асуудал зөвхөн хүний нөөцийн бодлогын түвшинд яригдаж байгаа асуудал огт биш бөгөөд энэ нь цагдаагийн

байгууллагын үйл ажиллагааны бодлого, зорилго, зорилтын хүрээнд байнга анхаарлын төвд байсаар иржээ.

Цагдаагийн төв байгууллагаас жил бүр дэвшүүлсэн зорилтуудыг авч үзвэл:

1. Цагдаагийн ажил, үйлчилгээг олон нийтэд ил тод, шуурхай хүртээмжтэй хүргэж, хүний эрх эрх чөлөөг дээдлэх.

2. Алба хаагчдын аюулгүй байдал, нийгмийн баталгааг хангах, шударга ёс, харилцааны соёлыг төлөвшүүлэх.

3. Удирдах ажилтны манлайлал, удирдах арга барил, хариуцлага, ёс зүйг дээшлүүлэхэд голчлон чиглэж байжээ.

Орчин цагийн удирдах ажилтанд тавигдах үндсэн шалгуур, шаардлагад зүй ёсоор тооцогдох харилцааны ур чадвар, биеэ авч явах байдал, соёл, бусдыг хүндэтгэн эелдэг байх, эрсдэлийг давах туулах, нөхцөл байдлыг тал бүрээс бодитоор үнэлэн оновчтой шийдвэрийг цаг алдалгүй гаргах, манлайлах чадвар зэргийг эзэмшсэн байхыг нийгэм, цаг үе шаардаж байна. Гэвч сүүлийн үед цагдаагийн зарим удирдах албан тушаалтны шударга бус үйл ажиллагаа, сахилга, ёс зүйн зөрчилтэй холбоотой иргэд, олон нийтийн шүүмжлэл байнга гарч байгаад дүгнэлт хийж ажиллах нь чухал байна.

Цагдаагийн албаны тухай хуулийн дараах зүйл, хэсэгт цагдаагийн алба хаагчийг томилох, чөлөөлөх, удирдах албан тушаал дэвшүүлэхтэй холбоотой харилцаа тусгалаа олсон байна. Үүнд:

67 дугаар зүйл. Цагдаагийн албан тушаалд томилох

67.1.Цагдаагийн байгууллагын удирдахаас бусад албан тушаалын сул орон тоонд энэ хуулийн 66.2-т⁵ заасан шаардлагыг хангасан иргэнийг томилно.

67.2.Цагдаагийн байгууллагын тодорхой албан тушаалд анхлан томилох, алба хаагчийг албан тушаал дэвшүүлэн томилохдоо алба хаагчийн мэдлэг, мэргэжил, ур чадвар, гаргасан амжилт, хувийн болон мэргэжлийн ёс зүйг үндэслэл болгож, албан тушаал эрхлэх шат дарааллаар томилох зарчмыг баримтална.

Мөн хуулийн 70 дугаар зүйл⁶-ийн 70.1. дэх хэсэгт зааснаар цагдаагийн албанд

⁵ 66 дугаар зүйл. Цагдаагийн албан тушаалд тавигдах шаардлага.

Цагдаагийн албан тушаалд анх томилохдоо гэмт хэрэг үйлдэж ял шийтгүүлж байгаагүй, нас, эрүүл мэнд, бие бялдар, боловсрол, мэргэжил, мэргэшил, ёс зүйн болон бусад тусгайлсан шалгуур үзүүлэлтийг хангасан 18 насанд хүрсэн Монгол Улсын иргэнийг хүсэлтийг нь үндэслэн шалгуур хангасан байдлаар нь эрэмбэлэн шалгаруулж томилно.

⁶ 70 дугаар зүйл. Туршилтын хугацаа тогтоох.

анх томилогдох иргэнийг албаны бэлтгэл, албан тушаалд тавигдах шаардлага, шалгуурыг хангасан эсэхийг тогтоох зорилгоор 1 жил хүртэл туршилтын хугацаанд ажиллуулж болох бөгөөд ийнхүү туршилтын хугацаанд ажиллаж байгаа дадлагажих ажилтныг удирдах албан тушаалд томилохыг хориглодог.

Хуулийн 79 дүгээр зүйл⁷-д цагдаагийн албанд ажилласан хугацаа, үйл ажиллагааны үр дүн, мэргэшлийн түвшингийн үнэлгээг харгалзан албан тушаал дэвшүүлж, бууруулна гэж заасан.

Цагдаагийн алба хаагчийг дараах тохиолдолд захиргааны санаачилгаар албан тушаал бууруулна. Үүнд:

➤ албан тушаал бууруулах сахилгын шийтгэл оногдуулсан.

➤ албан тушаалын үүрэгтээ тэнцэхгүй тухай эрүүл мэндийн болон эрх бүхий байгууллагын дүгнэлт гарсан.

➤ ажлын байр /албан тушаал/-ын тодорхойлолтод заасан зорилго, зорилтоо хангалтгүй биелүүлсэн.

➤ үйл ажиллагааны үр дүн, мэргэшлийн түвшин нь тухайн албан тушаал эрхлэх шаардлага хангахгүй болсон тохиолдолд бууруулахаар заажээ.

Энэхүү зохицуулалтаас дүгнэхэд цагдаагийн алба хаагчийг захиргааны санаачилгаар албан тушаал бууруулах үндэслэл тодорхой байхад харин албан тушаал дэвшүүлэх үндэслэл, шалгуур, шаардлагын талаар тодорхой тусгаагүй байна. Цагдаагийн байгууллагын алба хаагчийг удирдах албан тушаалд дэвшүүлэхэд анхаарах гол шалгуур үзүүлэлт, шаардлагын нэг нь тухайн шатны удирдах албан тушаалыг эрхлэх хэмжээний мэдлэг, боловсрол, ур чадвар, туршлага эзэмшсэн байх явдал. Үүний тулд алба хаагч өөрийн мэдлэг, ур чадвараа дээшлүүлэхэд чиглэсэн сургалтад зайлшгүй хамрагдсан байх учиртай. Дараах шаардлагыг хангасан алба хаагчийг удирдах албан тушаал дэвшүүлэх сонгон шалгаруулалтад бэлтгэх сургалтад хамруулах алба хаагчдын жагсаалтад бүртгэж сонгон шалгаруулалтад оролцуулахаар тусгажээ. Үүнд:

Хүснэгт 1.

Цагдаагийн удирдах албан тушаалд дэвшүүлэх шаардлага

д/д	Албан тушаал	Болзол, шаардлага
Нэг. Ерөнхий шаардлага		
1.1	Тухайн албан тушаалыг эрхлэх мэдлэг, туршлага, ур чадвартай, мэргэшсэн байх.	
1.2	Алба хаагчийн тухайн жилийн үйл ажиллагаа, мэргэшлийн түвшингийн үнэлгээ /үр дүнгийн гэрээний биелэлтийн үнэлгээ/ А, В үнэлэгдэж, тус үнэлгээг үндэслэн хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаарх саналд алба хаагчийг дэвшүүлэн томилох санал тусгагдсан байх.	
1.3	Гэмт хэрэгт холбогдон шалгагдаж байгаагүй, холбогдон шалгагдсан боловч хуульд заасан үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болсон байх.	
1.4	Ёс зүй, сахилгын хэм хэмжээ зөрчиж байгаагүй, зөрчиж байсан боловч шийтгэлгүйд тооцох хугацаа өнгөрсөн байх.	
1.5	Харилцааны соёлтой, хамт олны дунд нэр хүндтэй, ажлын зохион байгуулалт, ажлын цаг ашиглалт сайн, албандаа итгэх итгэл үнэмшилтэй, үзэл бодлын илэрхийлэл нь цэгцтэй, бичиг баримт боловсруулах, санаа бодлоо зөв илэрхийлэх чадвартай, хүнтэй ажиллах ур чадвар, арга барилыг эзэмшсэн байх.	
Хоёр. Тусгай болзол, шаардлага		
2.1	Цагдаагийн байгууллагын чиглэлийн ахлахын болон тасаг, хэсэг, дэд хэсгийн даргын албан тушаалд	цагдаагийн байгууллагад 8-аас доошгүй жил, түүнээс ахлахын албан тушаалд 3-аас доошгүй жил үр бүтээлтэй ажиллаж байгаа, энэ журамд заасан ерөнхий шаардлага, болон ажлын байрны тодорхойлолтод заасан тусгай шаардлагыг хангасан байх.
2.2	Цагдаагийн байгууллагын хэлтсийн болон нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн байгууллагын даргын албан тушаалд	цагдаагийн байгууллагад 12-оос доошгүй жил ажилласан, чиглэлийн ахлах болон тасаг, хэсэг, дэд хэсгийн даргын, эсхүл тэдгээртэй адилтгах албан тушаалд 3-аас доошгүй жил ажиллаж байгаа, энэ журамд заасан ерөнхий шаардлага, болон ажлын байрны тодорхойлолтод заасан тусгай шаардлагыг хангасан байх.

⁷ 79 дүгээр зүйл. Албан тушаал дэвшүүлэх, бууруулах.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤ ᠤ᠋ᠳᠢᠷᠳᠠᠭ᠎ᠠ

2.3	Цагдаагийн төв байгууллагын болон түүний харьяа нэгжийн зохион байгуулалтын бүтцийн нэгжийн даргын албан тушаалд	цагдаагийн байгууллагад 15-аас доошгүй жил ажилласан, нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн байгууллагын дарга, эсхүл түүнтэй адилтгах албан тушаалд 3-аас доошгүй жил үр бүтээлтэй ажиллаж байгаа, энэ журамд заасан ерөнхий шаардлага, болон ажлын байрны тодорхойлолтод заасан тусгай шаардлагыг хангасан байх.
-----	--	---

Дээрх байдлаас дүгнэхэд цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн чадавхийг дээшлүүлэх, удирдах ажилтныг бэлтгэх тогтолцоог сайжруулах, улмаар цагдаагийн албанд төрийн албаны чадахуйн (мерит) тогтолцоог төлөвшүүлэхэд чиглэсэн бодлого, төлөвлөлтийг тууштай баримтлан шударга, ил тод байдлаар хандах шаардлагатай байна. “Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны журам”-ын код 118-ийн 118.7.7-д “Алба хаагчийг удирдах албан тушаалд дэвшүүлэн томилох болон өөр ажлын байр /албан тушаал/-нд томилох тохиолдолд тухайн албан тушаалын чиг үүргийг хэрэгжүүлэх мэдлэг, ур чадварын сургалтад заавал хамруулна” гэж заасан нь удирдах албан тушаал дэвших алба хаагчийг бэлтгэх, тэдний мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх, удирдах арга барил эзэмшүүлэхэд чиглэсэн чухал ач холбогдолтой эрх зүйн зохицуулалт болсон байна.

Цагдаагийн алба хаагчийг үйл ажиллагааны үр дүн, мэргэшлийн түвшингийн үнэлгээ, ажлын туршлага, ур чадварт үндэслэн албан тушаал дэвшүүлэх сургалтад хамруулж, шалгалт авах, шалгалтад тэнцсэн тохиолдолд албан тушаал дэвшүүлэх эрх зүйн орчин нь цагдаагийн удирдах албан тушаалд сонгон шалгаруулалтын үндсэн дээр дэвших мерит зарчмыг төлөвшүүлэхэд чиглэсэн чухал заалт болсон гэж дүгнэж байна.

Хэдийгээр хууль эрх зүйн зохицуулалт тодорхой байгаа ч зарим тохиолдолд зөрчигдөх, шалгуур шаардлага хангаагүй алба хаагчийг удирдах албан тушаал дэвшүүлэх томилох, үүнээс үүдэлтэй ашиг сонирхлын зөрчил үүсэх

хандлага байсаар байгааг анхаарах нь чухал юм.

Ашигласан материал

1. Төрийн албаны тухай хууль. Монгол Улсын Их Хурлаас 2017 оны 12 сарын 07-ны өдөр баталсан. Эх сурвалж: <http://www.legalinfo.mn/law/details/12189>

2. Цагдаагийн албаны тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/. Монгол Улсын Их хурлаас 2017 оны 2 дугаар сарын 9-ны өдөр баталсан. Цахим эх сурвалж, холбоос: <http://www.legalinfo.mn/law/details/12469>

3. Цагдаагийн ерөнхий газар. Хүний нөөцийн бодлогын баримт бичиг.

4. Цагдаагийн ерөнхий газар. Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны журам: албан хэрэгцээнд. – УБ. 2021.

5. Монгол Улсын Засгийн газрын 2020 оны 141 дүгээр тогтоол. “Цагдаагийн байгууллагын хөгжлийн хөтөлбөр” батлах тухай.

6. Б.Пүрэв. Монгол Улсын засгийн газрын дэргэдэх цагдаагийн байгууллага. – УБ., 2016.

7. Богд хаант Монгол Улсын хууль зүйлийн бичиг.

8. Монголын нууц товчоо. – УБ., 1990.

9. Удирдлагын академи. Төрийн албан хаагчийн үүдлэг, түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн шинжилгээ. судалгааны тайлан. – УБ., 2006.

10. Ч.Мөнхбаатар. Удирдах албан тушаалтны харилцааны ур чадвар байгууллагын үйл ажиллагааны үр дүнд нөлөөлөх нь (цагдаагийн байгууллагын жишээн дээр). – УБ., 2018.

ХОРИХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА ХААГЧДЫН МАНЛАЙЛАХ УР ЧАДВАРТ НӨЛӨӨЛӨХ ЗАРИМ ХҮЧИН ЗҮЙЛ

SOME FACTORS AFFECTING THE LEADERSHIP SKILLS OF PRISON OFFICERS

Анхны Хуульчдын Их Сургууль

О.Одбаяр

ДХИС-ийн Удирдлагын академийн суралцагч, ахмад

Odbayar O.

Captain, Graduate student of Executive Leadership Academy at the University of Internal Affairs, Mongolia

Хураангуй: Энэхүү судалгаа нь хорих байгууллагын алба хаагчдын манлайлалд нөлөөлөх хүчин зүйлийг судлахыг зорьсон. Судалгаанд нийт 173 алба хаагч хамрагдсан ба оролцогчдын өгөгдөлд боловсруулалт хийж шинжлэн, SPSS-23.0 программ хангамжийг ашиглаж, хүчин зүйлийн шинжилгээг хийсэн.

Abstract: The purpose of this study is to look at the variables that affect correctional officers' leadership. The study included a total of 173 officers, and the data from the participants was processed and analyzed using the SPSS-23.0 program and factor analysis was done.

Түлхүүр үгс: Мэдлэг, богино хугацааны сургалт, хувь хүний ур чадвар, хувь хүний хандлага, манлайлах ур чадвар

Keywords: knowledge, short-term training, personal skills, personal attitude, leadership skills

Оршил

Монгол Улсын "Төрийн албаны тухай" хуулийн 64.2.2.төрийн албан хаагчийн мэдлэг, ур чадварыг дээшлүүлэх, удирдах ажилтны манлайлах ур чадварыг хөгжүүлэх, төрийн албан хаагчийг давтан сургах, мэргэшүүлэх сургалтын хөтөлбөрийг төрийн албаны төв байгууллагатай хамтран боловсруулж хэрэгжүүлэх

Монгол Улсын Их Хурлын 2016 оны 2 дугаар сарын 05-ны өдрийн 19 дүгээр тогтоолын хавсралт, Монгол Улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030 Тогтвортой хөгжлийн засаглалын үндсэн зарчмын Зорилт 2. Төрийн бүх шатны байгууллагын удирдлагын манлайллыг дээшлүүлэх, бүх нийтийн оролцоо, төр, хувийн хэвшлийн түншлэлийг хангасан ил тод, хариуцлагатай засаглалыг үндэсний болон орон нутгийн түвшинд бүрдүүлнэ зэрэг нь төрөөс бодлогоор төрийн албанд ажиллаж буй алба хаагчдаа дэмжин зөвшөөрч байна.

Манлайллын талаар нэг сэдэвт бүтээл олон улсын эрдэмтэд ихээхэн туурвисан ч манай орны эрдэмтдээс, удирдахуйн ухааны доктор В.Өлзийбаяр¹,

П.Эрдэнэбат², нар бүтээлдээ манлайллын талаар салбарын онцлогийг тусган судалсан байна. Харин хил хамгаалах байгууллагын удирдах ажилтны манлайллыг судлагдаагүй байгаа нь судлаачийн зүгээс сэдэв судлах үндэслэл гэж үзэж байна.

Манлайллын онол, арга зүй:

Манлайлал буюу Leadership гэх ухагдахуун XIII зууны үед уг үгийн утга өөрчлөгдөж, цэргийн удирдагчдыг нэрийдэх илэрхийлэл (troop leader, military leader, flotilla leader) болжээ. Англи улс далайн гүрэн болсноор далай, тэнгист хөлөг даргалах эрх бүхий хүнийг leader хэмээн нэрлэж, аажмаар уг ухагдахуун тодорхой байр суурь бүхий удирдагч, манлайлагчийг, leadership нь манлайлал гэх утгаар хэрэглэгдэх болсон.

Манлайлал нь нийтийн хэрэглээнд ХХ зуунаас эхлэн нэвтэрсэн бол leader буюу манлайлагч гэх үг харьцангуй эрт бий болсон. Гарал, үүслийн хувьд эртний англи хэлний lithan, laedan буюу урагшлах, зам заах, газарчлах, to lead буюу чиглүүлэн удирдах, жолоодох гэсэн утгатай.

Монгол хэлнээ leadership хэмээх үгийг манлайлал, хошуучлал гэсэн хоёр

¹ Эрдэнэбат П. Монгол Улсын Прокурорын байгууллагын удирдах албан тушаалтны манлайллын хэв маяг, чадварт хийсэн шинжилгээ. Удирдахуйн ухааны докторын зэрэг горилсон бүтээл. УБ., 2015.

² Өлзийбаяр В. Төрийн захиргааны удирдах ажилтны манлайллын өөрчлөлт. Удирдахуйн ухааны докторын зэрэг горилсон бүтээл. УБ., 2010.

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ
САХИУЛАХ УДИРДЛАГА

янзаар буулган утгачилж байна. Я. Цэвэл, «Монгол хэлний товч тайлбар толь»-д манлайлагч, манлайлах гэдгийг “манлайлах үйлийн нэр: манлай болох, тэргүүлэх: дээд, сайн, тэргүүн зэрэгт тооцогдох”, хошууч, хошуучлах гэдгийг “хамгийн түрүүнд явагч, бусдыг дагуулагч: цэргийн албан хаагчдад олгох нэгэн зүйлийн цол: магнайн цэрэг: хошууч болох, тэргүүлэх” гэж тус тус тайлбарласан байх юм³.

Монгол хэлний их толь бичигт, манлайлал гэдэг үгийг Манлайлах байдал: удирдагчийн манлайлал (удирдагч хүний үлгэрлэх байдал) хэмээн тодорхойлсон⁴. Манлайллын талаар олон эрдэмтэд өөрийн үзэл баримтлалыг илэрхийлсэн. Үүнд:

Манлайлал бол бусдын зан төлөвт нөлөөлөх чадвар⁵.

Манлайлал бол бусдын зан төлөвт нөлөөлөх чадвар юм. Энэ нь мөн бүлэгт зорилгоо хэрэгжүүлэхэд нөлөөлөх чадвар гэж тодорхойлогддог. Удирдагч нар ирээдүйн алсын хараагаа боловсруулж, байгууллагын гишүүдийг зорилгодоо хүрэх хүсэл эрмэлзлийг өдөөх шаардлагатай.

Кейт Дэвисийн хэлснээр, “Манлайлал бол бусдыг тодорхой зорилгоо урам зоригтойгоор эрэлхийлэхэд ятгах чадвар юм. Хүний хүчин зүйл бол бүлгийг хооронд нь холбож, зорилгодоо хүрэхэд түлхэц болдог.

“Манлайлал нь байгууллагын үр ашгийг нэмэгдүүлэх, зорилгодоо хүрэхэд тусалдаг удирдлагын чухал үүрэг юм. Дараах зүйлүүд нь санаа зовоосон асуудалд манлайллын ач холбогдлыг зөвтгөдөг. Манлайллын талаар нийгмийн шинжлэх ухааны судалгааны ажилд олон судлаачид манлайлалд нөлөөлөх хүчин зүйлийн уялдааг дараах байдлаар дэлгэрэнгүй судаллаа. Үүнд:

- Удирдах ажилтны мэдлэг, мэдлэгийн менежмент болон манлайллын

хоорондын хамаарлыг эрдэмтэд судлан батлахдаа, мэдлэгийг түгээж, өөрийн мэдлэгээрээ ажилчид манлайлах хандлага ихэнх хувийг эзэлж байна⁶.

- Удирдах ажилтныг богино хугацааны сургалтаар хөгжүүлснээр манлайлах арга барилд сургадаг⁷. Сургалтаар олгож буй мэдлэг, мэргэжлийн ур чадвар нь ажилчдыг хөгжүүлсний үр дүнд бий болж буй манлайлал. Манлайлал нь зөвхөн хувь хүний төлөв байдал бус, удирдагчдын хоорондын харилцаа, нийгэмд оршин байх олон үзүүлэлтийг хамарсан цогц ойлголт байдаг⁸.

- Хувь хүний ур чадвар нь манлайлалтай хэрхэн уялдах талаар, Роберт Л.Кац (1955; 1974) нь өөрийн судалгааны цуврал бүтээлээрээ, менежерийн үүрэг, манлайллыг амжилттай гүйцэтгэхэд менежментийн ур чадварыг тодорхойлохын ач холбогдлыг нотолсон. Хувь хүний ур чадвар нь манлайлах чадварыг хөгжүүлж байгууллагын засаглалд хувь нэмэр оруулдаг⁹.

- Удирдах ажилтны хандлага ба манлайллын талаар уялдуулан судлахдаа “Манлайлагч бол өөрсдийн яриагаа цэгнэж байдаг ба тэдний гаргаж ирсэн онол болон бодит байдлынх нь хооронд ямар ч ялгаа байдаггүй, манлайлал нь хандлагаар илэрдэг¹⁰.

Дээрх онолын судалгаанд суурилан судалгааны ажлын загварыг дөрвөн таамаглалаар санал болгон судалсан.

Таамаглал 1.

Богино хугацааны сургалтаар манлайлах ур чадварыг нэмэгдүүлнэ.

Таамаглал 2.

Богино хугацааны сургалтаар манлайлах ур чадварыг нэмэгдүүлнэ.

³ Я.Цэвэл, “Монгол хэлний нэвтэрхий толь” УБ, 1966 он 331, 702 дахь тал

⁴ Монгол хэлний их тайлбар толь, 2022 оны 05 дугаар сарын 16-ны өдрийн хандалт

⁵ Т.Гэрэлхүү, “Менежментийн онол” гарын авлага, УБ, 2012 он 51 дэх тал

⁶ Abbass, I. M. (2016). Management skills – Tools for leadership imperatives in democracy. European Scientific Journal, July edition vol. 8, No.16.

⁷ Bennis, W. G. (2008,2021). Leadership is the capacity to translate vision into reality. Journal of Property Management, vol. 73, no. 5,.

⁸ Dalakoura, A. (2010). Differentiating leader and leadership development: A collective framework for leadership development. . Journal of Management Development.

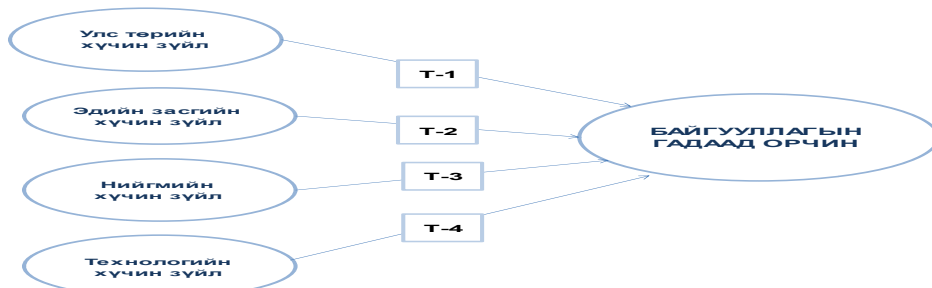
⁹ McFarlane. (2008). Effectively managing the 21st century knowledge worker. Journal of Knowledge Management Practice, 9(1):3-7.

¹⁰ Seidle, B. F. (2016). Do leadership training and development make a difference in the public sector? . Public administration review.

Таамаглал 3. Богино хугацааны сургалтаар манлайлах үр чадварыг нэмэгдүүлнэ.

Таамаглал 4. Богино хугацааны сургалтаар манлайлах үр чадварыг нэмэгдүүлнэ.

Загвар 1. Манлайлах үр чадварт нөлөөлөх нөлөөлөл

Судалгааны арга зүй, судалгааны боловсруулалт үр дүн:

SPSS "Statistical Package for the Social Sciences" нь "Нийгмийн шинжлэх ухааны статистикийн багц" гэсэн үг, өгөгдөл боловсруулах, статистик дүн шинжилгээ хийх, өгөгдлийг дүрслэн харуулах нэн тохиромжтой хэрэглээний программ хангамж юм.

Энэ нь нийгмийн шинжлэх ухаан, сэтгэл судлал, эдийн засаг гэх мэт янз бүрийн салбарт статистик дүн шинжилгээ

хийхэд ашигладаг программ хангамж байдаг. Судалгааны ажлын өгөгдлийг энэхүү программаар шинжилсэн.

Энэхүү судалгааны онолын уялдаа холбоог ашиглан гаргаж буй таамаглалыг илэрхийлэх хувьсагчид, далд хувьсагчдын өгөгдлийн бодит, тохиромжтой эсэхийг шалгах, өгөгдөлтэй хэр нийцэж байгааг үнэлэхийн тулд статистикийн тест, дүрслэл, оношилгооны хэрэгслүүдийн хослолыг ашигласан.

Хүснэгт 1. Статистик шинжилгээ (бодит үр дүнг шалгах)

Загварын бодит байдлыг шалгах тест		
Хи-квадрат	Үнэ цэн	-1849.247
	df	349
	Sig	1.000
Тодорхойлогчийн бүртгэл	Хязгаарлагдаагүй матриц	0.000
	Хязгаарлагдмал матриц	-32.946

Тайлбар: Судалгааны ажлын үр дүн

Хүснэгт 2. Статистик шинжилгээ (найдвартай байдлыг шалгах)

Найдвартай байдлын статистик	
Нийтлэг зөрүү	0.427
Жинхэнэ зөрүү	0.176
Алдааны зөрүү	0.251
Нийтлэг зүйл хоорондын хамаарал	0.411
Найдвартай байдал	0.948

Тайлбар: Судалгааны ажлын үр дүн

МОНГОЛ УЛСЫН ХУҮЛЬ

Статистик шинжилгээгээр, бодит үр дүнг шалгахад ач холбогдлын утга 1.000, хязгаарлагдмал байдлын тоон утга 0.0000 гарсан нь асуумжийн хувьд хязгаарын алдаа байхгүйг илэрхийллээ.

Нийтлэг зөрүү 0.427, зөрүү 0.176, алдааны зөрүү 0.251, нийтлэг зүйл

хоорондын хамаарал 0.411, найдвартай байдлын утга 0.948 байгаагаас бидний судалгааны ажлын хувьсагчдыг илэрхийлэх далд хувьсагчид, хувьсаг хоорондын хамаарал найдвартай байгааг баталлаа.

Хүснэгт 3. Дүрслэх статистик шинжилгээ (стандарт хэлбэлзэл)

	N	Хамгийн бага утга	Хамгийн их утга	Mean	Std. Deviation
мэдлэг-1	173	3	5	3.8939	0.55826
мэдлэг-2	173	3	5	3.8182	0.55217
мэдлэг-3	173	3	5	3.9697	0.58097
мэдлэг-4	173	2	5	3.2121	0.62055
мэдлэг-5	173	2	5	4.0606	0.55133
сургалт-1	173	2	5	3.9242	0.66357
сургалт-2	173	3	5	4.0606	0.52268
сургалт-3	173	3	5	4.197	0.56076
сургалт-4	173	3	5	4.1212	0.56881
сургалт-5	173	3	5	4.0909	0.6007
ур чадвар-1	173	3	5	4.2727	0.54195
ур чадвар-2	173	3	5	4.1364	0.5229
ур чадвар-3	173	3	5	4.0758	0.47428
ур чадвар-4	173	3	5	4.0455	0.53871
ур чадвар-5	173	2	5	4.0606	0.6295
хандлага-1	173	2	5	3.8636	0.83916
хандлага-2	173	2	5	3.8939	0.8063
хандлага-3	173	2	5	3.8485	0.80846
хандлага-4	173	2	5	3.8182	0.76277
хандлага-5	173	2	5	3.8333	0.73554
Манлайлах ур чадвар-1	173	2	5	3.6667	0.68687
Манлайлах ур чадвар-2	173	2	5	3.5606	0.70446
Манлайлах ур чадвар-3	173	2	5	3.4848	0.72838
Манлайлах ур чадвар-4	173	2	5	3.7727	0.67472
Манлайлах ур чадвар-5	173	2	5	3.6515	0.75432
Манлайлах ур чадвар-6	173	2	5	3.2424	0.78565
Valid N (listwise)	173				

Тайлбар: Судалгааны ажлын үр дүн

Судалгааны ажлын далд хувьсагчийн хамгийн бага тоон утга, хамгийн их тоон утга хоёрын харьцуулалтын үр дүнг нарийвчлан шинжлэхэд, стандарт хазайлт 0.47428-0.83916 хооронд хэлбэлзэж байна. Энэ үр дүнгээс харахад, стандарт хазайлт хэвийн, дундаж үр дүнг баталлаа.

Дүгнэлт

Хорих байгууллагад ажиллаж буй алба хаагчдын манлайллын талаар судалж байгаа нь суурь судалгаа бөгөөд энэхүү судалгааны үр дүнгээс дараагийн судалгааны ажлын уялдаа холбоо, хамаарал тодорхойлогдоно. Бидний

судалгаанд нийт 173 алба хаагч оролцсон, таамаглал бүрийг илэрхийлсэн хувьсагчдын ерөнхий мэдээлэл, өгөгдөлд статистик дүн шинжилгээ хийсэн. Судалгааны өгөгдлийн бодит байдлыг шалгах, найдвартай байдлыг шинжлэх, стандарт хэлбэлзлийн тоон утгыг харьцуулсан.

Судалгааны үр дүнг ерөнхий байдлаар дүгнэхэд, бидний таамаглал, хувьсагчид, далд хувьсагчид дараагийн судалгаанд суурь болж, өгөгдлийг дахин ашиглах, чанарын судалгааны арга зүйгээр хамаарлын шинжилгээ, замын шинжилгээ хийх боломжтой гэж үзлээ.

Санал

Судалгааны үр дүнд үндэслэн дараах санал дэвшүүллээ. Үүнд:

1.Чанарын судалгааны арга зүйгээр дүн шинжилгээ хийх, үр дүнг гаргах

2. Гарсан үр дүнг ижил төстэй олон улсын эрдэм шинжилгээний өгүүлэлтэй харьцуулах зэрэг болно.

Ашигласан материал

1.“Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого УБ 2020 он

2.Монгол Улсын Төрийн албаны тухай хууль.Төрийн мэдээлэл УБ 2020 он, №1

3.В.Өлзийбаяр, Төрийн захиргааны удирдах ажилтны манлайллын өөрчлөлт, УБ хот, 2010 он

4.Я.Цэвэл, “Монгол хэлний нэвтэрхий толь” УБ 1966 он

5.Х.Лутчимэг, Л.Дамдинсүрэн Удирдахуйн ухаан УБ 2015 он

6.М.Дашцэрмаа Удирдахуйн хаан УБ 2016 он 198 дах тал

7.Ц.Цэцэгмаа “Хүний нөөцийн менежмент” УБ 2014 он

8.“Менежмент сурах бичиг” /3 дахь хэвлэл/ УБ 2009 он

9.“Хууль сахиулах үйл ажиллагаа, онол практикийн тулгамдсан асуудал” олон улсын эрдэм шинжилгээний хурал эмхэтгэл

Гадаад эх сурвалж

Cooper, H. (1998). *Synthesizing research: A guide for literature 3rd ed.* Oaks: CA: Sage Publications, Thousand.

Chachama, T. (2010). A study of school administrators' management skill based on teachers'

viewpoint, under primary schools, Makam District, Rayong Province. Master of Education

Thesis in Educational Administration, Kasetsat University.

Crosbie, R. (2005). Learning the soft skills of leadership. *Industrial and commercial training*, 37(1), 45-51.

George, B., & McLean, A. (2007). The transformation from I to We. *Leader to Leader*, 45,

Katz, R.L. (1974). Skill of an effective administrators. *Harvard Business Review*, 52(5), 90-102

Krejcie, R.V. & Morgan, D.W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational*

and Psychological Measurement, 30, 607- 610. Macvicar, S. (2006). Tech trends. *Training Journal*, 27(5), 42-4.

Siti Asiah, M. S. (2011). A study of perceived leadership soft skills, trustworthiness and structural

empowerment of deans in three Malaysian Public Universities. Unpublished Ph.D thesis.

Universiti Sains Malaysia, Minden. Somerset, F. (2001). The softer side of leadership: How

to take your leadership to deeper level. *Journal of Career Intelligence*, 75(7), 12-13.

Tang, K.N. (2012). Soft skills development for higher education institute. Paper presented for

special seminar, Faculty of Education, Khon Kaen University.

Судалгааны ажлын нотлох материал

Хууль сахиулах үйлчилгээний газар

*Output1 [Document1] - IBM SPSS Statistics Viewer

based on its inverse matrix cannot be computed and they are different missing values.

Scale: ALL VARIABLES

Case Processing Summary

	N	%
Cases Valid	66	100.0
Excluded ^a	0	.0
Total	66	100.0

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

Test for Model Goodness of Fit

	Value	
Chi-Square	-1849.247	
df	349	
Sig	1.000	
Log of Determinant of Unconstrained Matrix	.000	
Constrained Matrix	-32.946	

Under the parallel model assumption

Scale: ALL VARIABLES**Case Processing Summary**

	N	%
Cases Valid	66	100.0
Excluded ^a	0	.0
Total	66	100.0

a. Listwise deletion based on all variables in the procedure.

Reliability Statistics

Lambda 1	.911
2	.953
3	.948
4	.693
5	.935
6	.
N of Items	26

Descriptives**Descriptive Statistics**

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
мэдлэг-1	66	3.00	5.00	3.8939	.55826
мэдлэг-2	66	3.00	5.00	3.8182	.55217
мэдлэг-3	66	3.00	5.00	3.9697	.58097
мэдлэг-4	66	2.00	5.00	3.2121	.62055
мэдлэг-5	66	2.00	5.00	4.0606	.55133
сургалт-1	66	2.00	5.00	3.9242	.66357
сургалт-2	66	3.00	5.00	4.0606	.52268
сургалт-3	66	3.00	5.00	4.1970	.56076
сургалт-4	66	3.00	5.00	4.1212	.56881
сургалт-5	66	3.00	5.00	4.0909	.60070
ур чадвар-1	66	3.00	5.00	4.2727	.54195
ур чадвар-2	66	3.00	5.00	4.1364	.52290
ур чадвар-3	66	3.00	5.00	4.0758	.47428

МЭДЭЭЛЛИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭРСДЭЛИЙН ҮНЭЛГЭЭ ХИЙХ ISRS4ST АРГАЧЛАЛЫГ ДЭВШҮҮЛЭХ НЬ

ADVANCEMENT OF ISRS4ST METHODOLOGY FOR INFORMATION SECURITY RISK ASSESSMENT

Б.Мөнхзаяа

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын Хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх албаны техник хангамжийн инженер, дэслэгч

Munkhzaya.B

Hardware engineer of the non-prison sentence service of the General executive agency of Court decision

Хураангуй: Мэдээллийн технологигүйгээр үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага бараг үгүй болсон өнөө үед кибер аюул занал асах ихээр нэмэгдэж буй нь аливаа байгууллага нь аюулгүй байдлын зөрчилд өртөхөд үндсэн шалтгаан болж байна. Мэдээллийн аюулгүй байдлын зөрчилд өртөхөөс сэргийлэх буюу байгууллага өөрийн үйл ажиллагаа болон үнэ цэнтэй хөрөнгийг аюул заналаас хамгаалахын тулд мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийг үр дүнтэйгээр удирдах явдал юм. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага нь төрийн мэдээллийн нэгдсэн сүлжээнд холбогдсон, онц чухал мэдээллийн дэд бүтцэд багтдаг тул мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн менежментийг хэрэгжүүлэх тал дээр онцгойлон анхаарал хандуулах шаардлагатай. Эрсдэлийн менежментийн үндэс суурь нь эрсдэлийн үнэлгээ байдаг хэдий ч санхүүгийн хийгээд хүний нөөцийн хязгаарлагдмал нөөцтэй, мэдээллийн аюулгүй байдлын тусгайлсан мэргэжилтэнгүй байгууллагууд энэ тал дээр анхаарал хандуулахгүй, орхигдуулсан хэвээр байна. Учир нь одоо байгаа эрсдэлийн үнэлгээний аргууд байгууллагууд шууд авч хэрэгжүүлэхэд тохиромжгүй байдаг. Тиймээс бид энэ судалгааны ажлаараа үйл ажиллагаа явуулж буй мэдээлэл технологийн цөөн тооны ажилтантай салбар байгууллагууд эрсдэлийн үнэлгээг өөрсдөө хэрэгжүүлэх боломжийг олгох ISRS4ST аргачлалыг дэвшүүлж буй юм.

Abstract: In today's era where an organization can barely function without IT, the proliferation of cyber threats is the primary reason for any organization to experience a security breach. Effectively managing information security risks to prevent exposure to information security breaches, or to protect an organization's operations and valuable assets from threats. The judicial decision-making body is connected to the integrated state information network and belongs to the critical information infrastructure, so it is necessary to pay special attention to the implementation of information security risk management. Risk assessment is the foundation of risk management, but organizations with limited financial and human resources and no dedicated information security experts continue to neglect or neglect this aspect. This is because existing risk assessment methods are not suitable for immediate implementation by organizations. Therefore, through this research work, we propose the ISRS4ST method to enable branch organizations with a small number of IT employees to carry out risk assessment themselves.

Түлхүүр үгс: Эрсдэлийн үнэлгээ, ISRS4ST аргачлал, байгууллага

Keywords: risk assessment, ISRS4ST methodology, organization

Удиртгал

Мэдээллийн технологи, интернэтийн хэрэглээ нь аливаа байгууллагууд үйл ажиллагаа, үйлчилгээний тасралтгүй байдлаа хангаж ажиллахад туслах салшгүй нэгэн хэсэг болсон энэ цаг үед бид ажиллаж амьдарч байна. Мэдээллийн технологи, интернэтийн хэрэглээ нь байгууллагуудад үйл ажиллагааны төдийгүй эдийн засгийн хувьд маш их давуу тал авчирч буй хэдий ч маш олон эрсдэлийг бий болгодог. Цахим гэмт хэрэг өсөхийн хэрээр эдгээр эрсдэлүүд

өдөр бүр илт мэдрэгдэж, үүний үр дагавар болох хор хохирол учирсаар байна[1].

Гэвч мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлээс үүдэн гарах үр дагаврын талаарх ойлголт байгууллагын том жижгээс хамааран харилцан адилгүй байна. Хүний нөөц, санхүүгийн чадамжтай том байгууллагууд нь мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн менежментийг хэрэгжүүлэн, эрсдэлийг зохих ёсоор удирдаж байхад хүний нөөцийн хийгээд санхүүгийн чадамж султай жижиг дунд

МОНГОЛЫН ХУУЛЬ
МОНГОЛЫН ХУУЛЬ
МОНГОЛЫН ХУУЛЬ

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХҮЙ

байгууллагууд нь мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийг удирдах, кибер аюул заналаас өөрсдийгөө хамгаалах талаар хэт бага анхаардаг эсвэл бүр ямар ч үйл ажиллагаа хэрэгжүүлдэггүйг олон судалгаа харуулж байна[2].

Судалгаанаас харахад жижиг, дунд байгууллагууд нь аюул заналын талаар бодолцдог болохоо илэрхийлж, үүнд чиглэсэн ямар арга хэмжээ авах ёстой гэдгийг хүлээн зөвшөөрдөг хэдий ч тэдэнд мэдээллийн аюулгүй байдлаа сайжруулах цаг хугацаа, мэдлэг чадвар, санхүүгийн нөөц хязгаарлагдмал нь тэднийг кибер аюул заналын хохирогч болгох үндсэн шалтгааны нэг хэвээр байсаар байгаа юм.

Мэдээллийн аюулгүй байдлын асуудлуудыг шийдвэрлэх хамгийн сайн арга бол эрсдэлд суурилсан аргыг хэрэгжүүлэх буюу мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийг зөв удирдах шаардлагатай [3], [4], [5]. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн менежмент нь байгууллагын үнэ цэнтэй мэдээллийн хөрөнгө (техник хангамж, программ хангамж, өгөгдөл, дамжуулах төхөөрөмжүүд болон сүлжээ)-д учирч болзошгүй эрсдэл, тэдгээр эрсдэлийн шийдвэрлэх арга хэрэгслийн талаарх ойлголтоор хангадаг тасралтгүй үйл явц юм [6], [7], [8]. Гэвч мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн менежментийг бодитоор хэрэгжүүлэх нь амаргүй ажил байдаг. Учир нь технологийн хурдацтай өөрчлөлт, халдлага үйлдэгчийн мэдлэг, ур чадварын түвшин гэх мэт эрсдэлийн хүчин зүйлүүд нь байнга өөрчлөгдөж байдаг. Кембриджийн Их Сургууль эрсдэлийн менежментийг: "Байгууллага нь үйл ажиллагааны хийгээд бизнесийн алдагдал, хохирол амсахгүй байхын тулд эрсдэлийн тооцоог, бууруулах үйл ажиллагаа" [9] юм гэж тодорхойлсон байдаг. Энэхүү тодорхойлолтын эхний хэсэгт дурдсан эрсдэлийн тооцоог эрсдэлийн үнэлгээ хийх замаар хийдэг.

Эрсдэлийн үнэлгээ нь эрсдэлийн менежментийн үндэс суурь бөгөөд үүнийг олон салбарт ашиглаж болох ч мэдээллийн аюулгүй байдлын хувьд зайлшгүй хийх шаардлагатай. Эрсдэлийн үнэлгээ нь эмзэг байдал, аюул заналыг таньж тодорхойлох, улмаар болзошгүй аюул заналыг арилгахын тулд ямар сөрөг арга хэмжээ авах буюу аюулгүй байдлын хяналтыг хэрэгжүүлэх шийдвэр гаргах боломжийг олгодог [2], [10], [11]. Эрсдэлийн үнэлгээг зохих ёсоор, тогтмол хийдэггүй байгууллагууд нэр хүндээ

алдах, хууль эрх зүйн асуудал, тэр байтугай Эрсдэлийн үнэлгээг тогтсон нэг аргаар хэрэгжүүлэх боломжийг бөгөөд тухайн байгууллагын онцлогоос хамаарч хэрэгжүүлэх аргууд нь ялгаатай байх шаардлагатай болдог. Үүний улмаас олон судлаачид өөр өөрийн аргуудыг санал болгосон байдаг ба одоогийн байдлаар эрсдэлийн үнэлгээг хийхэд зориулагдсан олон аргачлал, загвар, стандартууд буйгаас дурдвал National Institute Standards and Technology Special Publication 800-30 (NIST SP 800-30) [14], International Standard Organization/International Electrotechnical Commission (ISO/IEC 27005) [13], CRAMM [15], Microsoft's Risk Assessment model(MRAM) [16], EBIOS [17] CORAS [18] Operationally Critical Threat, Asset, and Vulnerability Evaluation (OCTAVE) [19], information technology (IT)-Grundschutz[22], Metodologia de Analisis y Gestion de Riesgos de los Sistemas de Informacion (MAGERIT) [23] зэрэг юм. Эдгээр аргууд нь өөр өөрийн гэсэн онцлог шинж чанаруудтай. Бидний судалгааны объект нь төрийн мэдээллийн нэгдсэн сүлжээнд холбогдсон, онц чухал мэдээллийн дэд бүтэцтэй байгууллага хэдий ч мэдээллийн аюулгүй байдлын тусгайлсан орон тоогүй, санхүүгийн хязгаарлагдмал нөөцтэй гэсэн шинж чанартай[20],[21]. Энэ төрлийн байгууллагууд нь эрсдэлийн үнэлгээг зохих давтамжаар кибер аюулгүй байдлын тухай хуульд зааснаар 2 жилд 1 удаа хийлгэдэг хэдий ч энэ хугацаанд мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээг дотооддоо хийж шаардлагатай арга хэмжээг авч, хэрэгжүүлж ажиллах шаардлагатай. Учир нь дээр дурдсан эрсдэлийн үнэлгээний аргачлал, загвар, стандартуудыг шууд авч хэрэгжүүлэхэд цаг хугацаа, санхүү, хүн хүчний нөөцийн хувьд өртөг өндөртэй байхаас гадна заавал мэргэжлийн хүн гүйцэтгэх шаардлагатай байдаг тул тухай бүр хэрэглэхэд тохиромжгүй юм. Тиймээс бид энэ судалгааны ажлаараа эрсдэлийн үнэлгээг өөрсдөө дотооддоо үнэлэх, хэрэгжүүлэх боломжийг олгох ISRA4ST (Information Security Risk Assessment for Small Telecommunication Organizations) аргачлалыг дэвшүүлж буй юм. Уг арга нь хэрэгжүүлэхэд хялбар хийгээд мэдээллийн аюулгүй байдлын эсвэл эрсдэлийн менежментээр мэргэшсэн мэргэжилтэн заавал шаардахгүй давуу талтайгаас гадна санхүүгийн нэмэлт зардалгүйгээр богино хугацаанд хэрэгжүүлж, учирч болзошгүй

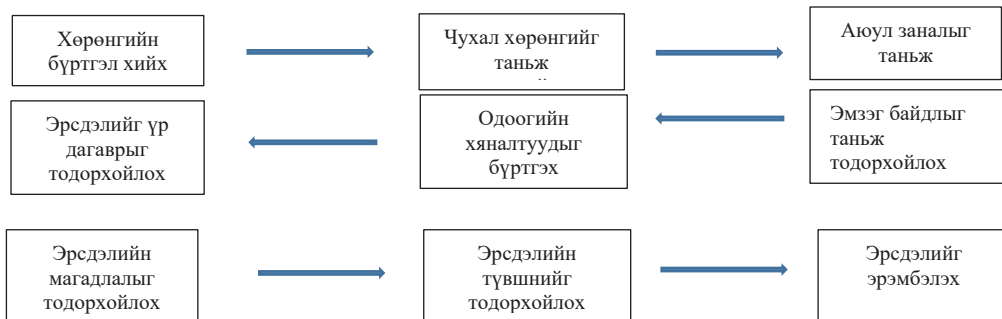
эрсдэлийн талаар мэдээллээр хангах болно.

Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээний аргууд

CRAMM[15] нь хамгийн анхны эрсдэлийн үнэлгээний арга нь бөгөөд төрийн байгууллага, аж үйлдвэр зэрэг томоохон байгууллага ашиглахад тохиромжтой, эрсдэлийг үнэлэх хэрэгсэл ашиглах чадвартай туршлагатай хүний хэрэгцээ гардаг мөн хэт их хэвлэмэл хувилбар ашигладаг учир удаан үргэлжилж цаг алддаг дутагдалтай талтай[5]. ISO27005[13] стандарт нь нарийвчилсан тайлбар, сайн бүтэцтэй, ашиглахад хялбар, иж бүрэн лавлагаатай байдгаараа давуу талтай боловч мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийг үнэлэх тодорхой аргыг заагаагүй байдгаараа сул талтай юм. NIST-SP 800-30[14] гарын авлага нь мэдээллийн технологийн системд тодорхойлсон эрсдэлийг үнэлэх, бууруулахад шаардлагатай тодорхойлолт, практик удирдамжийг агуулсан үр дүнтэй эрсдэлийн удирдлагын хөтөлбөрийг боловсруулах үндэс суурь болж өгдөг. Expression des Besoins et Identification des Objectifs de Sécurité - Expression of Needs and Identification of Security Objectives (EBIOS) [17] арга нь байгууллага бүрийн нөхцөл байдалд дасан зохицох, арга зүйн хэрэгсэл, дадал зуршилд нь тохируулдаг гол агуулгыг сайжруулахын тулд модулийг шат дараатайгаар дахин ашигладаг давуу талтай. Харин эрсдэлд хяналт тавьдаггүй их хэмжээний мэдээллийг бий болгодог ороо дутагдалтай юм. CORAS [18] нь мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийг үнэлэхэд ашиглагддаг чанарын арга бөгөөд Unified

Modeling Language (UML) дээр суурилж загварчлагддаг, хэрэглэгчид болон тэдний ажиллах орчны хоорондын хамаарлыг диаграммаар харуулдаг давуу талтай. OCTAVE[19] аргыг ашиглан байгууллага чухал хөрөнгийн аюулгүй байдал, бүрэн бүтэн байдал, хүртээмжтэй байдлын эрсдэлд суурилан мэдээллийг хамгаалдаг. Байгууллагыг үнэлж, аюулгүй байдлын хэрэглээг голлон, өөрөө удирддагаараа бусад аргуудаасаа давуу талтай юм. IT Grundschutz[22] арга нь харьцангуй техникийн түвшинд учрах аюул занал, шаардлагатай хариу арга хэмжээний жагсаалтыг агуулдаг. MAGERIT[23] нь мэдээллийн системийг хариуцдаг хүмүүст эрсдэл байгаа эсэх, тэдгээрийг цаг тухайд нь арилгах шаардлагатай байгааг ойлгуулах, эрсдэлд дүн шинжилгээ хийх системчилсэн аргыг санал болгох, эрсдэлийг хяналтад байлгах зохих арга хэмжээг тодорхойлох, төлөвлөхөд туслах, болон шууд бусаар тухайн байгууллагыг тухайн тохиолдол бүрд хамааралтай үнэлгээ, аудит, баталгаажуулалт, итгэмжлэлийн үйл ажиллагаанд бэлтгэдэг давуу талтай. Систем нь учирч болохгүй аюулаас хамгаалагдсан байдаг бөгөөд энэ нь батлагдаагүй зардал гаргах сул талтай. Өмнө дурдсанчлан эдгээр аргуудыг жижиг хэмжээний болоод харилцаа холбооны салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллагад шууд авч хэрэгжүүлэхэд цаг хугацаа, санхүү, хүн хүчний нөөцийн хувьд өртөг өндөртэй байхаас гадна заавал мэргэжлийн хүн гүйцэтгэх шаардлагатай байдаг тул мэдээллийн аюулгүй байдлын бие даасан нэгжгүй жижиг дунд байгууллагад хэрэглэхэд тохиромжгүй юм.

Эрсдэлийн үнэлгээний isra4st аргачлал

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХ УЙС

1-р зураг. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээ хийх ISRA4ST аргыг хэрэгжүүлэх үйл явц

Юуны түрүүнд дэвшүүлж буй аргачлалд ашиглаж буй нэр томъёог тодорхойлъё. Үүнд:

Хөрөнгө – тухайн байгууллагад үнэ цэнтэй, хамгаалах шаардлагатай аливаа зүйл.

Аюул занал – Мэдээлэлд зөвшөөрөлгүй хандах, устгах, задруулах, өөрчлөх, үйлчилгээ үзүүлэхээс татгалзах замаар мэдээллийн системээр дамжуулан байгууллагын үйл ажиллагаа, эд хөрөнгөд сөрөг үр дагавар учруулах аливаа нөхцөл байдал, үйл явдал.

Эмзэг байдал – нэг болон хэд хэдэн аюул заналд ямар нэг эд хөрөнгө болон хэсэг эд хөрөнгө өртөж болох сул тал

Эрсдэл – болзошгүй үзэгдлүүд, тэдгээрийн үр дагаврын нэгдэл

Магадлал – Аюул занал, нөлөөлөлд өртсөн хөрөнгө, ашиглагдсан эмзэг байдал, хөрөнгө, бизнесийн үйл явцын үр дагаврыг тодорхойлох

Аюулгүй байдлын хяналт – аюул заналаас хамгаалах зорилгоор хэрэгжүүлэх аюулгүй байдлын сөрөг механизмууд

Үр дагавар – эмзэг байдлыг ашигласан аюул заналын улмаас үүдсэн хохирлын хэмжээ

A. ISRA4ST аргачлалыг хэрэгжүүлэх заавар Бидний дэвшүүлж буй арга нь Олон улсын цахилгаан холбоо (International Telecommunications Union - ITU)-оос харилцаа холбооны байгууллагад мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн менежментийг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн зөвлөмж [25] дээр үндэслэн тодорхой тооны дагалдах шалгах хуудас, хүснэгт, баримт бичиг зэргээр хангах юм. Ингэснээр бидний дэвшүүлж буй аргыг мэргэжлийн баггүй, санхүүгийн болоод хүний нөөц хязгаарлагдмал жижиг байгууллагууд эрсдэлийн дотоод үнэлгээг төлөвлөсөн давтамжаараа гүйцэтгэж, учирч болзошгүй эрсдэлүүдийн талаар мэдээлэлтэй болж, тэдгээрийг хэрхэн залруулах төлөвлөгөөгөө гаргах нөхцөл бүрдэх юм.

Одоо дэвшүүлж буй аргынхаа алхам бүр дээр хийгдэх үйлдлүүдийг дэлгэрэнгүй танилцуулъя. Үүнд:

Алхам-1: Хөрөнгийн бүртгэл хийх. Энэ алхамд урьдчилан боловсруулсан хөрөнгийн бүртгэлийн шалгах хуудсыг ашиглан тухайн байгууллага хөрөнгүүдээ тодорхойлно. Бидний дэвшүүлж буй

аргачлал нь ITU байгууллагаас тодорхойлсон хөрөнгийн мэдээлэл дээр үндэслэн харилцаа холбооны байгууллага дахь хөрөнгүүдийг бүртгэхэд зориулсан шалгах хуудсаар хангана. Энэ алхмын үр дүнд эрсдэлийн үнэлгээ хийхэд шаардагдах тухайн байгууллага дахь хөрөнгийн жагсаалтыг гаргаж авна

Алхам-2: Чухал хөрөнгийг таньж тодорхойлох. Алхам 1-н үр дүн дээр үндэслэлд чухал хөрөнгө гэж ITU байгууллагаас тодорхойлсон шалгах хуудастай харьцуулах замаар тухайн байгууллагад байгаа чухал хөрөнгүүдийг тодорхойлно.

Алхам-3: Аюул заналыг таньж тодорхойлох. Энэхүү арга нь байгууллагын мэдээллийн хөрөнгөнд учирч буй аюул заналыг тодорхойлоход зориулагдсан дагалдах хүснэгтээр хангах ба түүний Алхам 2 дээр таньж тодорхойлсон хөрөнгүүд дээр тулгарч болох аюул заналуудыг тэмдэглэж, тодорхойлно.

Алхам-4: Эмзэг байдлыг таньж тодорхойлох. Алхам 2 дээр таньж тодорхойлсон чухал хөрөнгийн эмзэг байдлуудыг энэхүү аргачлалын дагалдах баримт бичиг болох хүснэгтийн тусламжтайгаар таньж тодорхойлно. Энэ алхмын үр дүнд тухайн байгууллагын чухал хөрөнгүүдийн эмзэг байдлын бүртгэл бий болно.

Алхам-5: Одоо байгаа хяналтуудыг бүртгэх. Алхам 4 дээр тодорхойлогдсон эмзэг байдлыг буруугаар ашиглаж болзошгүй аюул заналыг бууруулахын тулд хэрэгжүүлсэн аюулгүй байдлын механизмууд хяналтуудыг энэхүү аргачлалын дагалдах баримт бичиг болох шалгах хуудас дээр тэмдэглэж, бүртгэнэ.

Алхам-6: Эрсдэлийн үр дагаврыг тодорхойлох. Хөрөнгийн жагсаалт, урьдчилан бэлдсэн шалгах хуудасны дагуу тодорхойлсон аюул болон эмзэг байдлын мэдээлэл дээр үндэслэн нууцлал, бүрэн бүтэн байдал, хүртээмжтэй байдал нь тухайн чухал хөрөнгөд үзүүлэх үр дагаврыг бэлтгэсэн хүснэгтээр шалгаж тодорхойлно. Үр дагаврыг “маш ноцтой”, “ноцтой”, “дундаж”, “бага”, “маш бага” гэсэн чанарын үнэлгээгээр тодорхойлно.

Алхам-7: Магадлалыг тодорхойлох. Аюул занал, зөрчилд өртсөн хөрөнгө, буруугаар ашиглагдсан эмзэг байдал, хөрөнгө болон байгууллагын үйл ажиллагаанд үзүүлэх үр дагавар, одоо хэрэгжүүлсэн аюулгүй байдлыг хяналт дээр

үндэслэн аюулгүй байдлын зөрчил учруулж болзошгүй үзэгдлүүдийн эрсдэлийн магадлалыг тодорхойлно. Магадлалыг “өндөр магадлалтай”, “магадлалтай”, “болзошгүй”, “бага магадлалтай”, “ховор” гэсэн чанарын үнэлгээгээр үнэлнэ..

Алхам-8: Эрсдэлийн түвшин тодорхойлох. Алхам 6 болон Алхам 7 дээр

үнэлж гаргасан үр дагавар болон магадлал дээр үндэслэн эрсдэлийн түвшнийг тодорхойлно. Үүнийг 1-р хүснэгтэд үзүүлсэн эрсдэлийн матриц [24]-ын тусламжтайгаар гүйцэтгэх ба Энэ алхмын үр дүнд утгаар илэрхийлсэн түвшин бүхий эрсдэлүүдийн жагсаалтыг гаргаж ирнэ.

Хүснэгт 1. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээний матриц

Маш ноцтой	Дундаж	Дунджаас өндөр	Өндөр	Маш өндөр	Маш өндөр
Ноцтой	Бага	Дундаж	Дунджаас өндөр	Өндөр	Маш өндөр
Дундаж	Бага	Дундаж	Дундаж	Дунджаас өндөр	Өндөр
Бага	Бага	Бага	Дундаж	Дундаж	Дунджаас өндөр
Маш бага	Бага	Бага	Бага	Бага	Дундаж
	Ховор	Бага магадлалтай	Болзошгүй	Магадлалтай	Өндөр магадлалтай

Алхам-9: Эрсдэлийг эрэмбэлэх. Өмнөх алхамд үнэлэн гаргасан эрсдэлийн түвшин бүрээр эрсдэлүүдийг нь эрэмбэлнэ. Энэ алхмын үр дүнд аюулгүй байдлын зөрчилд хүргэж болзошгүй эрсдэлүүдийн “маш өндөр” түвшнээс “бага” түвшин рүү эрэмбэлсэн жагсаалтыг гаргаж ирнэ. Эрсдэлийн үнэлгээний шалгуурын дагуу эрэмбэлэгдсэн эрсдэлүүдийн жагсаалтыг ашиглан тухайн байгууллага эрсдэлийг бууруулах, хадгалах, зайлсхийх, хуваалцахад чиглэсэн эрсдэлийг залруулах төлөвлөгөөг гаргах боломжтой болно.

Судалгааны үр дүн

Энэ бүлэгт бид өөрсдийн дэвшүүлж буй аргачлалын хэрэгжих боломжийг үнэлэх зорилгоор харьцуулсан шинжилгээг хийх юм. Ингэхдээ бид эхлээд харьцуулсан шинжилгээг хийх мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээний арга (загвар стандартууд)-ыг сонгож тодорхойлно. Үүний дараа тэдгээр сонгосон ажлуудыг

харьцуулах шалгуур үзүүлэлтүүдийг тодорхойлно. Эцэст нь бидний өөрсдийн дэвшүүлж буй арга болон сонгосон аргуудыг тодорхойлсон шалгуур үзүүлэлтүүдээр үнэлж, үр дүнг танилцуулна.

А. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээний аргуудыг сонгох нь

Бид судалгааны ажлаа гүйцэтгэх явцдаа мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээний маш олон аргууд байгааг олж тодорхойлсон (Бүлэг 1) бөгөөд тэдгээр аргуудыг (1) мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээний (загвар, зөвлөмж, стандарт бус) арга эсэх, (2) баримт бичгийг нь төлбөргүй ашиглах боломжтой эсэх, (3) шинэчлэлт хийгдэж байгаа эсэх гэсэн Macedo[20] нарын тодорхойлсон үзүүлэлтээр үнэлж (2-р хүснэгт), өөрийн аргатай харьцуулах аргуудыг тодорхойлов. Үүнд: EBIOS [17], OCTAVE[19], IT Grundschutz[22], MAGERIT [23] аргууд багтана.

Хүснэгт 2. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээний аргуудын сонголт

Нэр	Сонгох шалгуурууд			Сонгосон эсэх
	1	2	3	
ISO/IEC 27005[13]	X	П	П	Үгүй
NIST SP 800-30 [14]	X	П	П	Үгүй
CRAMM [15]	П	X	П	Үгүй
MRAM [16]	П	X	X	Үгүй
EBIOS [17]	П	П	П	Тийм
CORAS [18]	X	П	П	Үгүй
OCTAVE[19]	П	П	П	Тийм

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯᠤ ᠰᠤᠴᠤᠨ ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤ

IT rundschutz[22]	П	П	П	Тийм
MAGERIT [23]	П	П	П	Тийм

В. Шалгуур үзүүлэлтүүдийг тодорхойлох нь Бүлэг IV.A-д сонгогдсон аргуудтай өөрсдийн дэвшүүлсэн аргыг харьцуулах шалгуур үзүүлэлтүүдийг дараах байдлаар тодорхойлсон болно. Үүнд:

(a) Хэрэгжүүлэх дэлгэрэнгүй нарийн зааварчилгаатай эсэх. Тухайн аргыг хэрэгжүүлэх нарийн зааварчилгаагаар хангаж байх нь цаг хугацааг хэмнээд зогсохгүй хэрэгжүүлэхэд хялбар байх нөхцөлийг бий болгодог;

(b) Эрсдэлийн үнэлгээг хийх хамрах хүрээг урьдчилан тодорхойлох шаардлагатай эсэх. Хамрах хүрээг тодорхойлох нь нэлээд амаргүй ажил байдаг бөгөөд энэ ажлыг мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн менежментийн талаар өргөн ойлголттой буюу мэргэжлийн хүн гүйцэтгэхээс гадна маш их хэмжээний урьдчилсан мэдээлэл цуглуулах шаардлагатай болдог;

(c) Эрсдэлийн үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүдийг эрсдэлийн үнэлгээ хийж буй тал тодорхойлох шаардлагатай эсэх. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээний шалгуур үзүүлэлтүүдийг тодорхойлсон дагалдах баримт бичгээр хангах нь мэргэжлийн хүний оролцоогүйгээр эрсдэлийн үнэлгээг хийх боломжийг бий болгодог;

(d) Эрсдэлийн үнэлгээг хийхэд хэр их цаг хугацаа шаардагдах. Эрсдэлийн үнэлгээг хийхэд шаардагдах хугацаа бага байх тусам эрсдэлийг хурдан шуурхай олж илрүүлэх давуу талыг бий болгоно.

(e) Ямар арга зүйг ашигладаг болох. Эрсдэлийн үнэлгээг хийхэд ашиглаж буй арга зүйгээс хамааран үнэлгээг системтэйгээр гүйцэтгэх боломжоор хангадаг;

(f) Дагалдах баримт бичгээр хангадаг эсэх. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээ хийхэд шаардагдах баримт бичгээр хангаснаар тухайн байгууллага эрсдэлийн үнэлгээг өөрсдөө гүйцэтгэх боломжийг бий болгох юм.

(g) Эрсдэлийг ямар аргаар үнэлэх. Эрсдэлийг хөрөнгийн ноцтой байдал, мэдэгдэж буй эмзэг байдлын цар хүрээ, байгууллагын өмнө тохиолдсон тохиолдлууд зэргээс шалтгаалан янз бүрийн нарийвчлалтайгаар хийж болно. Эрсдэлийн шинжилгээний аргачлал нь нөхцөл байдлаас шалтгаалан чанарын болон тоон,

эсвэл тэдгээрийн хослол байж болно. Жижиг байгууллагын хувьд чанарын үнэлгээг ашиглан эрсдэлийг үнэлэх нь илүү тохиромжтой гэж үздэг.

(h) Эрсдэлийн үнэлгээг хийх мэргэшсэн хүн эсвэл баг шаардлагатай эсэх. Эрсдэлийн үнэлгээгээр мэргэшсэн эсвэл мэдээллийн аюулгүй байдлын мэргэжилтнийг тусгайлан шаардахгүйгээр тухайн байгууллага өөрийн дотоод бүрэлдэхүүнээсээ хүн эсвэл баг томилон эрсдэлийн дотоод үнэлгээ хийлгэх нь хөрөнгө мөнгө хийгээд цаг хугацааг хэмнэх нөхцөлийг бүрдүүлнэ;

(i) Харилцаа холбооны салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллагад тусгайлан зориулсан эсэх. Мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээг харилцаа холбооны салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллагад тусгайлан зориулагдсан байх нь салбарын онцлогт нийцтэй байдлаар эрсдэлийг бодитоор үнэлэх давуу талыг бий болгоно

(j) Зөвхөн технологи төвтэй эрсдэлийг авч үздэг эсэх. Жижиг салбар нэгж байгууллагуудын хувьд бодлогын хэмжээний дүрэм журам боловсруулж мөрдөх боломж олгогдоогүй байдаг тул байгууллагын үйл ажиллагаа буюу бизнес төвтэй эрсдэлээс илүүтэй технологи төвтэй эрсдэлийг авч үзэх нь практик ач холбогдолтой байдаг.

В. Харьцуулсан шинжилгээ, түүний үр дүн Энэ бүлэгт Бүлэг IV.B-д тодорхойлсон үзүүлэлтүүдийг ашиглан бид өөрсдийн дэвшүүлсэн ISRA4ST аргыг Бүлэг IV.A-д сонгосон аргуудтай харьцуулсан үр дүн (3-р хүснэгт)-г танилцуулж байна.

Харьцуулсан үр дүнгээс харахад дэвшүүлж буй ISRA4ST болон OCTAVE[19] зэрэг арга нь эрсдэлийн үнэлгээг хийх нарийвчилсан зааварчилгаагаар хангадаг ба энэ нь цаг хугацааг хэмнээд зогсохгүй хэрэгжүүлэхэд хялбар болгоно. Харин зөвхөн бидний дэвшүүлж буй аргачлал нь мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээг хийхийн өмнө хамрах хүрээг урьдчилан тодорхойлохыг шаардахгүй ба энэ боломжоор хангахын тулд хөрөнгийн бүртгэлийг хийх шалгах хуудсаар хангадаг. Шалгуур үзүүлэлт (c)-ийн үр дүнгийн хувьд EBIOS, IT Grundschutz, MAGERIT аргууд нь мэргэжлийн хүн болон тусгайлсан программаар шалгуур үзүүлэлтийг

тодорхойлдог бол бидний дэвшүүлж буй арга нь урьдчилан бэлдсэн шалгах хуудсаар хангаж эрсдэлийг хурдан шуурхай үнэлэх боломжийг бий болгоно. Мөн түүнчлэн дэвшүүлж буй ISRA4ST аргачлал нь урьдчилан бэлдсэн шалгах хуудасны дагуу эрсдэлийн үнэлгээг хийх тул цаг хугацааны хувьд хурдан шуурхай эрсдэлийг олж илрүүлэх боломжийг бүрдүүлсэн давуу талтай. Шалгуур үзүүлэлт (е)-ийн харьцуулалтаас харахад EBIOS, MAGERIT аргууд нь өөрсдийн тусгай зориулалтын программ хангамжаар арга зүйгээ гаргадаг бол ISRA4ST аргын хувьд урьдчилан бэлдсэн шалгах хууднуудын дагуу мэргэжлийн бус хүн ч тодорхойлоод явах боломжийг бүрдүүлсэн байгаа нь давуу юм. Цаашлаад OCTAVE, ISRA4ST аргууд нь эрсдэлийн үнэлгээ хийхэд шаардагдах баримт бичгээр хангасан байгаа нь тухайн байгууллага эрсдэлийн үнэлгээг өөрсдөө байгууллагын хэмжээнд гүйцэтгэх боломжоор хангаж байна. Харин EBIOS, IT Grundschutz, MAGERIT аргууд нь томоохон хэмжээний байгууллагад үнэлгээ хийхэд зориулагдсан бөгөөд өөрсдийн гэсэн тусгай программ хангамжийн тусламжтайгаар их хэмжээний мэдээлэл цуглуулан тухайн мэдээлэл дээрээ дүн шинжилгээ хийхдээ тоон болон чанарын аргуудыг хослуулан хийдэг бол бидний дэвшүүлсэн арга нь жижиг хэмжээний салбар байгууллагад шинжилгээ хийхэд цуглуулах мэдээлэл өгөгдөл бага учраас чанарын аргаар үнэлгээ хийх нь илүү тохиромжтой юм. Бусад дурдагдсан аргуудын хувьд заавал мэргэжлийн баг болон шинжээч нь удирдлагуудтай хамтран эрсдэлийн үнэлгээг боловсруулдаг бол. Бидний дэвшүүлж буй ISRA4ST аргын хувьд жижиг хэмжээний байгууллагад мэдээллийн аюулгүй байдлын тусгайлсан мэргэжилтнийг бэлтгэх нөөц боломж бололцоогүй учраас дотоод бүрэлдэхүүнээсээ томилон эрсдэлийн үнэлгээ хийлгэх нь хөрөнгө мөнгө хийгээд цаг хугацааг хэмнэдгээрээ давуу болж байгаа юм. Бидний дэвшүүлсэн арга нь харилцаа холбооны салбарт үйл ажиллагаа явуулдаг жижиг салбар нэгж байгууллагад тусгайлан зориулж бэлтгэсэн шалгах хуудсаар үнэлгээ хийнэ гэдгээрээ бусад аргуудаасаа онцгой шинж чанартай юм. Томоохон хэмжээний байгууллага болон өөрсдийн бие даасан компаниудын хувьд бодлогын дүрэм журмыг дотооддоо боловсруулж түүнийхээ хэрэгжилтийг хангаж ажиллах боломжтой байдаг бол

жижиг салбар нэгж байгууллагын хувьд өөрсдөө дүрэм журам гаргах боломжгүй дээрээс нэгдсэн тушаал шийдвэр мөрддөг учраас байгууллагын үйл ажиллагааг бизнес төвтэй эрсдэлээс илүүтэй технологи төвтэй эрсдэлийг авч үздэгээрээ салбар нэгж байгууллагын хувьд практик холбогдолтой юм.

Ингээд ерөнхийлөн дүгнэвэл бидний дэвшүүлж буй аргачлал нь харилцаа, холбооны салбарт үйл ажиллагаагаа явуулдаг, санхүү болон мэдээллийн аюулгүй байдлын мэргэшсэн хүний нөөцөөр дутмаг жижиг хэмжээний салбар байгууллагууд мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээг өөрсдийн дотоод нөөц бололцоондоо түшиглэн хийж хэрэгжүүлэхэд хамгийн тохиромжтой аргачлал юм.

Дүгнэлт

Энэхүү судалгааны ажлаараа бид мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээ хийх ISRA4ST аргачлалыг дэвшүүлэв. Харьцуулсан шинжилгээний үр дүн дээр уг аргачлал нь санхүү болон мэдээллийн аюулгүй байдлын мэргэшсэн хүний нөөцөөр дутмаг жижиг хэмжээний салбар байгууллагууд нь энэхүү аргачлалыг хэрэгжүүлэн мэдээллийн аюулгүй байдлын эрсдэлийн үнэлгээг өөрсдийн дотоод нөөц бололцоондоо түшиглэн хийх боломжтойг харуулж байна. Эрсдэлийн дотоод үнэлгээний үр дүнд үндэслэн тухайн байгууллага эрсдэлийг бууруулах, хадгалах, зайлсхийх, хуваалцахад чиглэсэн эрсдэлийг залруулах төлөвлөгөөг гарган хэрэгжүүлэх замаар учирч болох эрсдэлийг зөв зохистойгоор удирдах нөхцөл бүрдэнэ. Энэхүү дэвшүүлж буй аргачлалаа бодит практик хэрэгжүүлэн туршиж, цаашлаад энэхүү аргачлал, түүнийг дагалдах баримт бичигт үндэслэсэн эрсдэлийн үнэлгээний хэрэгсэл хөгжүүлэх нь бидний цаашид хийх ажил юм.

Ашигласан материал

1. R. Manship, "The Top 6 Industries At Risk For Cyber Attacks", [Онлайн эх сурвалж]. Холбоос:

<https://www.redteamsecure.com/blog/the-top-6-industries-atrisk-for-cyber-attacks>, [Хандсан огноо: 2022.04.02].

2. A. Alahmari and B. Duncan, "Cybersecurity Risk Management in Small and Medium-Sized Enterprises: A Systematic Review of Recent Evidence," 2020 International Conference on Cyber Situational

Awareness, Data Analytics and Assessment (CyberSA), 2020, pp. 1-5.

3. C. Young, Metrics and Methods for Security Risk Management, Burlington: Syngress, 2009.

4. D. Ionita, "Current established Risk Assessment methodologies and tools," MSc thesis 2013.

5. A. Shameli-Sendi, R. Aghababaei-Barzegar, M. Cheriet, "Taxonomy of information security risk assessment (ISRA)", Computers & Security, vol. 57, 2016, pp.14-30.

6. D. J. Landoll, "The Security Risk Assessment Handbook: A Complete Guide for Performing Security Risk Assessments," 2nd ed., Boca Raton: Auerbach Publications, 2006.

7. E. Hulitt and R. B. Vaughn, "Information system security compliance to FISMA standard: a quantitative measure," Telecommunication Systems, vol. 45, no. 2-3, pp. 139-152, 2010.

8. Z. I. Saleh, H. Refai, and A. Mashhour, "Proposed Framework for Security Risk Assessment," Journal of Information Security, vol. 2, no. 2, pp. 85-90, 2011.

9. Cambridge University, "Cambridge Business English Dictionary," in Cambridge Business English Dictionary, C. U. Press, Ed., ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2011, p. 958.

10. D. J. Landoll, "The Security Risk Assessment Handbook: A Complete Guide for Performing Security Risk Assessments," 2nd ed., Boca Raton: Auerbach Publications, 2006.

11. A. Shameli-Sendi, M. Jabbarifar, M. Dagenais, and M. Shajari, "System Health Monitoring Using a Novel Method: Security Unified Process," Journal of Computer Networks and Communications, 2012

12. P. Shedden, R. Scheepers, W. Smith, and A. Atif, "Incorporating a knowledge perspective into security risk assessments: Very Informal Newsletter on Library Automation," VINE, vol. 41, no. 2, pp. 152-166, 2011.

13. International Organization for Standardization, ISO/IEC 27005:2011. Information security risk management

14. NIST, "NIST SP - 800-30rev1," 2012. [Онлайн эх сурвалж]. Холбоос: http://www.nist.gov/customcf/get_pdf.cfm?pubid=91209 [Хандсан огноо. 2021.11.24].

15. CRAMM user guide, Risk Analysis and Management Method, United Kingdom Central Computer and Telecommunication Agency (CCTA), UK, 2001.

16. The Security Risk Management Guide, Microsoft Solutions for Security and Compliance and Microsoft Security Center of Excellence, 2006.

17. ANSSI. EBIOS 2010 – Expression of Needs and Identification of Security Objectives. France: ANSSI; 2014

18. F. den Braber, I. Hogganvik, M. S. Lund, K. Stlen, and F. Vraalsen, "Model-based security analysis in seven steps: a guided tour to the CORAS method," BT Technology Journal, vol. 25, no. 1, pp. 101-117, 2007.

19. OCTAVE, Managing Information Security Risk, Carnegie Mellon, USA, 2005.

20. F. Macedo, "Models for Assessing Information Security Risk," MSc thesis 2009.

21. M. Moyo, "Information Security Risk Management in Smallscale organizations," MSc thesis 2014.

22. Federal Office for Information Security B. Supplement to BSISTandard 100-3. Application of the Elementary Threats from the IT-Grundschutz Catalogues for Performing Risk Analyses. Bonn: Federal Office for Information Security B; 2011

23. Ministry of Finance and Public Administration. MAGERIT – Version 3.0. Methodology for Information Systems Risk Analysis and Management. Madrid: Ministry of Finance and Public Administration-Technical Secretariat, Information, Documentation and Publications Unit Publications Center; 2014.

24. CSA Singapore, "Guide to Conducting Cybersecurity Risk Assessment for Critical Information Infrastructure", 2019

25. International Telecommunication Union, "Risk management and risk profile guidelines for telecommunication organizations", Recommendation ITU-T X.1055, 2008

ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ БА ХЯНАЛТЫН СИСТЕМИЙН ЧИГ ХАНДЛАГА

TRENDS IN SECURITY AND SUPERVISION SYSTEMS OF COURT ENFORCEMENT ORGANIZATIONS

С.Цэрэндолгор

ДХИС-ийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн сургуулийн багш, ахмад

Tserendolgor.S

Senior lecturer, Department of Warding and Intelligence, the School of Court Decision Execution, University of Internal affairs, Master and Captain

Хураангуй: Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага тэр дундаа хорих ангийн аюулгүй байдлыг хангахад чиглэгдсэн аюулгүйн дохиоллын систем нэвтрүүлэх хэрэгцээ их байгааг практик үйл ажиллагаа харуулж байна. Энэхүү судалгааны үндсэн дээр санал болгож буй хиймэл оюун ухаанд суурилсан технологи нь хорих байгууллагын дохиолол хамгаалал, аюулгүй байдлыг хангах, хоригдол, хоригдогчийн дундаас гарч болзошгүй бодитой эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх телекамерын системийг нэвтрүүлэх талаар санал, зөвлөмж боловсруулсан.

Abstract: Practical activity shows that there is a great need to introduce a security alarm system aimed at ensuring the security of prisons, especially in judicial decision-making institutions. On the basis of this study, the proposed artificial intelligence-based technology offers suggestions, recommendations, and conclusions on the introduction of telecamera systems to ensure alarm protection and security in prisons and to prevent real risks that may arise from inmates and inmates.

Түлхүүр үгс: Алба хаагчийн аюулгүй байдал, хиймэл оюун ухаан, компьютерын хараа, дүрс бичлэг шинжлэх, анхааруулах дохио, өгөгдөл, хорих ангийн амьдралын бүс

Keywords: Officer safety, artificial intelligence, computer vision, video analysis, warning signals, data, prison life zones

Удиртгал

Энэхүү судалгаа нь шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын аюулгүй байдлыг хангахад ашиглагдаж буй хяналтын системийн өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлагыг тодорхойлох зорилготой.

Хүн төрөлхтний түүхэнд хамгийн анхны механик камерын системийг Оросын физикч Леон Теремин нь Климент Ворошиловын удирдлага доор 1927 оны 6-р сард Москвагийн Кремлийн хашаанд суурилуулсан түүхтэй.¹ Үүнээс 15 жилийн дараа Холбооны Бүгд Найрамдах Герман Улсын Siemens AG компани пуужин хөөргөх үйл явцыг ажиглах зорилгоор 1942 онд камерын системийг ашиглаж эхэлсэн байдаг. Ийнхүү 1970 он гэхэд аналог камерыг орчны аюулгүй байдал, замын түгжрэл, албан байгууллагын хамгаалалт, гаднын халдлага зэргийг хянах зорилгоор ашиглаж эхэлсэн² түүхтэй байна.

Ийнхүү цаг хугацааны явцад дэлхийд эдийн засгийн хөгжлөөрөө нэлээд дээгүүр

бичигддэг Бүгд Найрамдах хятад ард улс 2019 онд Чинчэн хорих байгууллагыг "ухаалаг хорих" болгох зорилгоор хиймэл оюун ухаанд суурилсан хоригдлын нүүр царай, хөдөлгөөнд шинжилгээ хийн, дүгнэлт гаргадаг хяналтын системийг нэвтрүүлэн, үйл ажиллагаа явуулдаг. Энэхүү технологи нь нэгэн зэрэг 200 хүний царайг ямар ч алдаагүйгээр хянах боломжтойгоороо онцлог юм. Чинчэн хорих ангид авлигын гэмт хэрэгт холбогдон, ял шийтгүүлсэн хоригдлуудыг хорьдог байна.

Хонконгийн Сай Кунг дахь Пик Ук хорих ангийн мэргэжилтэн "Wildfaces Technology" компанийн хиймэл оюун ухаанаар дүрс бичлэгт шинжилгээ хийдэг системийг давуу тал нь хоригдлын сэжигтэй зан үйл, амиа хорлох болон хүчирхийллийг илрүүлэх зорилгоор бүтээсэн төдийгүй өдөр шөнийн ямар ч цагт өгөгдлийг оруулсан хоригдлын хуулиар хориглосон үйл хөдлөлийг 1 м/секундийн алдагдалтайгаар хянаж хорих ангийн аюулгүй байдлыг ханган

¹https://en.wikipedia.org/wiki/Closed-circuit_television#History

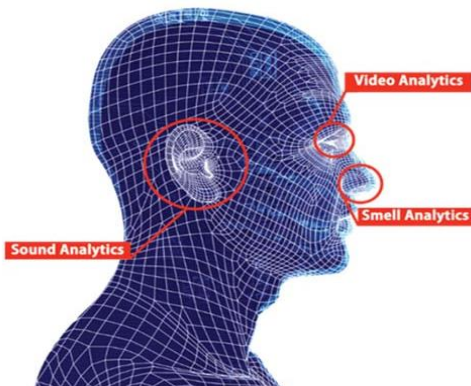
² <https://mogulservice.mn/post/69502>

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

гарч болзошгүй зөрчлийн 100 хувь
бууруулсан талаар судалгааг
танилцуулсан³.

Дэлхийн улс орнууд хиймэл оюун ухаанд суурилсан дүрс бичлэгт дүн шинжилгээ хийдэг ухаалаг технологийг хорих байгууллага тэр дундаа харуул хамгаалалтад 2019 оноос түгээмэл ашиглан, телекамерын системийн чиг хандлагыг өдөр ирэх тусам өөрчлөн, илүү боловсронгуй болгох ажлын эрчимтэйгээр хөгжүүлсээр ирсэн.

Тухайлбал, Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улсын DeepSight Allabs⁴ нь шууд бичлэгээс объектыг илрүүлэх хиймэл оюун ухаан (AI) болон компьютерын харааны (CV) технологид суурилсан дүрс бичлэгт шинжилгээ хийдэг телекамерын системийг үйлдвэрлэн Дели (Delhi) хотын хорих байгууллагын харуул хамгаалалтад ашиглаж эхэлсэн нь бусад орноос илүү үсрэнгүй хөгжиж байгааг харуулж байна.

Энэхүү технологи нь бусад хиймэл оюун ухаанд суурилсан технологиос дэвшилтэд ялгаа нь телекамерт илэрсэн объект, хүн, зэвсэглэсэн этгээд, хар тамхи хэрэглэсэн хоригдол, сэжигтэй үйлдэл гаргаж буй этгээдийн хөдөлгөөнийг маш богино хугацаанд илрүүлэх, тандалт хийх, задлан шинжилгээг нарийвчлан хийж, зөрчлийг илрүүлэн, гэмт явдал гарахаас урьтан шуурхай сэрэмжлүүлэг дохиог

хяналтын төвд илгээснээр хорих ангийн аюулгүй байдал эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, болзошгүй гэмт хэргийн үйл явцыг таслан зогсоох зориулалттай дэвшилтэд технологийн систем юм.

Монгол Улсад олон жилийн өмнөөс хэрэглэж заншсан бидний хэлдгээр энгийн телекамер буюу (CCTV) нь хүчин чадлын хувьд дүрс дамжуулах, зарим тохиолдолд дуу дамжуулах боломжтой байдаг нь үсрэнгүй хөгжиж буй цаг үеийн шаардлагыг хангахгүй байна гэж үзсэн. 2023 оны байдлаар Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад 21 хорих анги, 1 цагдан хорих төв, 28 цагдан хорих байр нийт 52 хорих анги, шийдвэр гүйцэтгэх алба, салбар нэгжүүд телекамерийн системд холбогдсон боловч хяналтыг хүн буюу алба хаагч хянаж байна.

Хорих ангиудад ашиглагдаж байгаа тоон технологийн телекамер нь 4MP дүрсний нягтралтай, шөнийн гэрэлтүүлэгтэй, 2,8 мм зайд, 112 градус хөндлөн тэнхлэгт, 61 градус босоо тэнхлэгт харах хүчин чадалтай⁵ бол аналог технологийн телекамер 540 TVL дүрсний нягтралтай, шөнийн тусгал 30м, 90 градуст харах хүчин чадалтай байдаг.⁶

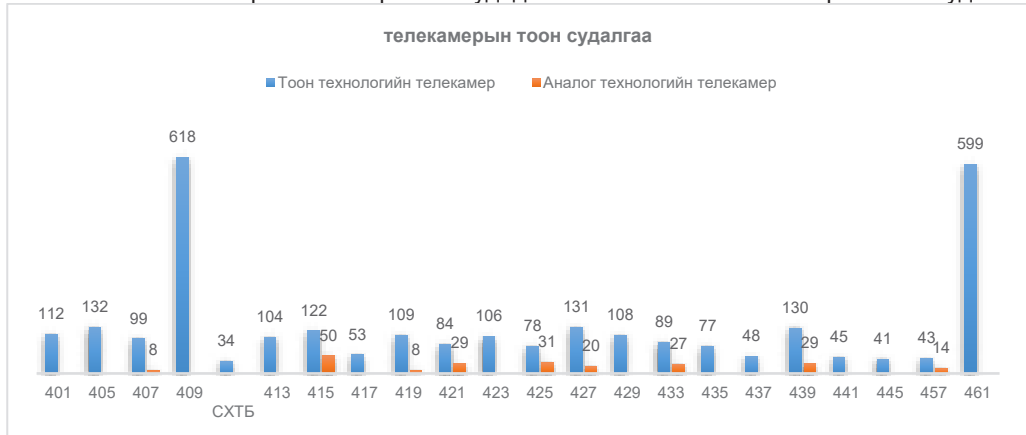
³<https://www.scmp.com/tech/start-ups/article/3021192/hong-kong-start-wildfaces-uses-ai-spot-potential-suicide-attempts>

⁴ <https://deepsightlabs.com/> Энэтхэг, Их Британи, АНУ, Өмнөд Африкт үйл ажиллагаа явуулдаг хиймэл оюун ухаан, компьютерийн харааны технологийн компани

⁵ <https://bestcomputers.mn/products/22806>

⁶ <https://itcare.mn/product/160788?page=1>

Хүснэгт 1. Хорих ангиудад ашиглаж байгаа телекамерын тоон судалгаа

Нөгөөтэйгүүр, тус байгууллагын зарим салбар нэгж нь телекамерын хяналтыг аналог телекамерыг ашиглан одоог хүртэл тавьж байгаа нь эрсдэл дагуулсан тулгамдсан асуудлын нэгт зүй ёсоор орж байна. Учир нь аналог телекамер нь утсаар холбогддог, дүрсний нягтрал багатай, холболтын утас тасрах, гаднын нөлөөлөлд өртөх эрсдэл түгээмэл байдаг цаг үеэ өнгөрөөсөн технологийг ашигласаар байгаа нь өөрөө эрсдэл юм.

Учир нь аналог болон тоон технологийн CCTV ашигладаг байгууллагын хяналтын төвд 24 цагийн турш оператор буюу хүн ажиллаж хяналт тавин, зөрчил гарахаас сэргийлэн ажилладаг. Гэсэн хэдий боловч анагаахын шинжлэх ухаанд хүн минутад 17-20 удаа нүдээ анивчдаг, анхаарал төвлөрлийн хугацаа 10-52 минут үргэлжилдэг биологийн амьтан гэж үздэг тул телекамерын хөдөлгөөнийг нэг бүрчлэн харж чадахгүй⁷ гэсэн үг юм. Өөрөөр хэлбэл, хоногийн 24 цагийн үүрэг гүйцэтгэж буй теле-хяналтын ажилтан буюу хүн 1 цагт 1200 удаа, 10 цагт 12000 удаа 24 цагт 28800 удаа буюу дунджаар 6-8 цагийн хугацаатайгаар биологийн рефлексийн дагуу нүдээ анивчиж хяналтыг сулруулдаг гэж ойлгож болно.

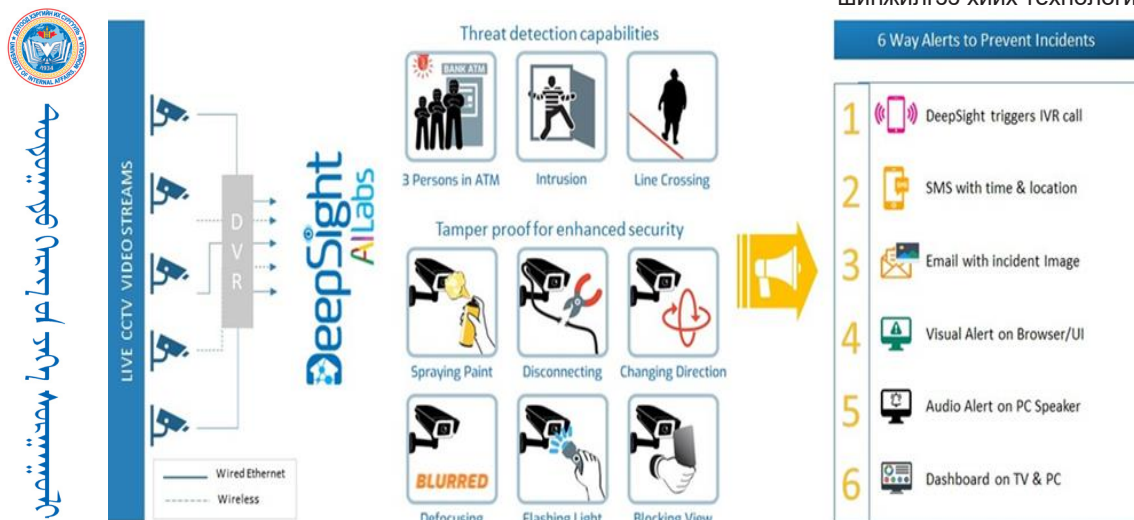
Тэгвэл хорих ангид нийгэмд аюултай гэмт хэрэг үйлдэж хорих ялаар шийтгэгдсэн

хоригдлууд буюу хатуугаар хэлэхэд гэмт хэрэгтэн бие хүмүүсийг нэгэн байрлалд бөөгнөрүүлсэн гэж хэлж болох шоронгийн хориотой бүсэд эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, хяналт тавих үйл ажиллагааг телекамерын тусламжтайгаар хүн хянаж байгаа нь алдаа гаргах эрсдэл байна хэмээн тодорхойлж болох юм.

Иймд өндөр хөгжсөн технологи тэр дундаа Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улсын DeepSight Allabs технологийн компанийн хиймэл оюун ухаан (AI) бүхий технологи нь хүний оюун ухаан шаарддаг даалгавруудыг гүйцэтгэх боломжтой компьютерын харааны (CV) технологийг Монгол улсын шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад нэвтрүүлснээр гэмт хэрэгтэн хоригдол бие хүний зүгээс байнга өдүүлж байдаг гэмт үйлдлийг илрүүлэн таних, тэдний нүүр царай, зан төлөвт тандалт, дүн шинжилгээ хийх, хөдөлгөөн, байршил, чиглэлийг тасралтгүй буюу нүд цавчилгүйгээр 24 цагийн турш хянах, гэмт хэрэг, зөрчил гаргаж болзошгүй хоригдлуудыг шуурхай илрүүлэн, гэмт хэрэгтний зураг, бичлэгийг хяналтын төвийн компьютерт илгээн, анхааруулах дохио өгснөөр хорих ангийн аюулгүй байдлыг хангах, гарч болзошгүй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх системийн бүрдүүлэх боломж бүрдэх юм.

⁷<http://mlctraining.mn/b/2362> 2021/08/31

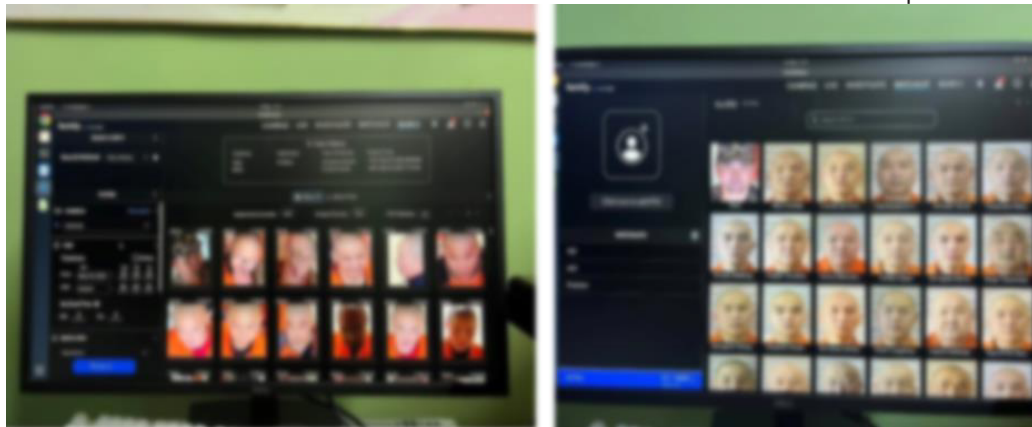
Зураг 1. Бүгд Найрамдах Энэтхэг Улсын DeepSight AILabs AI, CV дүрс бичлэгт шинжилгээ хийх технологи

Монгол Улс нь 2023 оноос нүүр царай танин бүртгэх телекамерын системийг иргэдийн аюулгүй байдал, замын хөдөлгөөнд ашиглаж эхэлсэн харин Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага 2023 оны 3 дугаар сард 2 хорих ангид нүүр царай танин бүртгэх телекамерыг туршилтаар суурилуулаад байгаа боловч бидний судалгааны үр дүнд санал болгож

буй хиймэл оюун ухаанд суурилсан (AI) технологи нь хүний нүүр царай танихаас гадна сэтгэл хөдлөлийн ерөнхий шинж, эрсдэлд үйлдэл, зүрхний цохилт, зэвсэг агуулж буй байдал, мансууруулах эм бэлдмэл, сэтгэгдэл нөлөөт бодис хэрэглэсэн эсэхийг ялгаж салган боловсруулалт хийдгээрээ давуу талтай технологи юм.

Зураг 2. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад туршиж буй нүүр царай таних телекамерын систем

Туршилтын хугацаанд хоригдлын тоо, хөдөлгөөн, байршил тогтоох зэрэг ажлуудыг телекамерын тусламжтай богино хугацаанд хийж байсан нь хорих ангийн алба хаагчдын ажлын ачааллыг техникийн хүчээр хөнгөвчилж чадсан талаар шүүхийн

шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын хорих ял эдлүүлэх албаны тайланд тусгасан байна.⁸

Дүгнэлт

Бидний судалснаар БНЭУ-ын DeepSight Allabs⁹-ын зохион бүтээсэн хиймэл оюун ухаан, компьютерын харааны технологид суурилан дүрс бичлэгт шинжилгээ хийх дэвшилтэд технологийг хорих ангид суурилуулснаар хүний үйл ажиллагаа, оролцоо багсаж эрсдэлийн түвшин буурах ач холбогдолтой.

Хоригдлын дундаас гарч болзошгүй амиа хорлох, бусдын амь нас бие эрхтэнд хохирол учруулах, хориотой зүйл хэрэглэх, алба хаагчийн эрх чөлөөнд халдах эрсдэлийг 0 түвшинд хүртэл бууруулах учиртай. Өөрөөр хэлбэл, хуурамч түгшүүр, үр ашиггүй цаг хугацаа зарцуулах нөхцөл байдлыг бууруулж, алба хаагч, хоригдлын аюулгүй байдлыг бүхэлд нь сайжруулж чадах юм¹⁰.

Хиймэл оюун ухааны технологийг ашиглан хоригдлын сэтгэл зүй, гаргаж буй үйл хөдлөлд дүн шинжилгээ хийх байдлаар тухайн хоригдлын нийгэм, сэтгэл зүйг

тодорхойлж шаардлагатай мэргэжлийн үйлчилгээг шуурхай үзүүлэх боломж бүрдэх юм.

Энэхүү дэвшилтэд технологи нь хорих анги, алба хаагч, хоригдлын аюулгүй байдлыг хангаж, ажлын ачааллыг багасган, ажлаас халсрах хам шинж, стрессийн түвшнийг бууруулахад чухал нөлөөлөл үзүүлэх технологи гэж дүгнэлээ.

Ашигласан материал

1. [https://en.wikipedia.org/wiki/Closed-circuit television#History](https://en.wikipedia.org/wiki/Closed-circuit_television#History)

2. <https://mogulservice.mn/post/69502>

3. <https://www.scmp.com/tech/start-ups/article/3021192/hong-kong-start-wildfaces-uses-ai-spot-potential-suicide-attempts>

4. <https://deepsightlabs.com/> Энэтхэг, Их Британи, АНУ, Өмнөд Африкт үйл ажиллагаа явуулдаг хиймэл оюун ухаан, компьютерын харааны технологи

5. <http://mlctraining.mn/b/23622021/08/31>

6. <https://www.linkedin.com/pulse/preventing-escapes-violence-how-video-analytics-can-help-rakesh/>

⁸ ШШГЕГ Хорих ял эдлүүлэх албаны холбоо, техник ашиглалтын хэлтсийн 3 дугаар улирлын тайлан

⁹ <https://deepsightlabs.com/> Энэтхэг, Их Британи, АНУ, Өмнөд Африкт үйл ажиллагаа явуулдаг хиймэл оюун ухаан, компьютерийн харааны технологийн компани

¹⁰ <https://www.linkedin.com/pulse/preventing-escapes-violence-how-video-analytics-can-help-rakesh/>

ГЭМТ ХЭРГИЙН НОТОЛГООНЫ ОНОЛ, ЭРХ ЗҮЙ ДЭХ МОНГОЛ УЛСЫН ЧИГ БАРИМЖАА

MONGOLIA'S DIRECTIONS OF CRIMINAL EVIDENCE THEORY AND LAW

Б.Цогтбаатар

ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Эрүүгийн процессын тэнхимийн эрхлэгч, Хууль зүйн доктор, цагдаагийн хурандаа

Tsogtbaatar.B

Criminal Procedure Department of Police Academy, Head of Department, Ph.D, Police colonel

Хураангуй: Дэлхийн улс орнуудын гэмт хэргийн нотолгооны онол, эрх зүйн үзэл баримтлалд харьцуулалт хийж, үндэсний болон гадаадын судлаач, эрдэмтийн үзэл, хандлагад тулгуурлан Монгол Улсын чиг баримжааг тодорхойлох талаар өөрийн дүгнэлт хийсэн болно.

Abstract: My conclusion to determine the direction of Mongolia is made based on a comparison of the theories and legal concepts of criminal evidence in countries around the world, and the views and attitudes of national and foreign researchers and scholars.

Түлхүүр үгс: Нотолгооны онол, эрх зүйн бүл, мөрдөн шүүх, мэтгэлцүүлэн шүүх, хосолсон систем, хэргийн бодит үнэнийг тогтоох, хэргийн бодит байдлыг тогтоох

Keywords: Criminal evidence theory, legal theater, Investigation process, accusatory process, combined system, to determine the facts of the case, to determine the status of the case

Нэг.Удиртгал

Хуулиар зөвшөөрөгдсөн арга хэрэгслийн дагуу зохих нотлох баримтын тусламжтайгаар, тодорхой зарчимд тулгуурлаж, хэргийн нөхцөл байдлыг тогтоох буюу танин мэдэх ажиллагааг нотолгоо¹ гэх бөгөөд МЭӨ I зуунд хэргийг шийдвэрлэхдээ нотлох ажиллагаа явуулж байсан² талаар эх сурвалжуудад дурджээ. Эрх зүйн зөрчил, гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагаа нь танин мэдэхүйн үйл явцын хамгийн ээдрээ төвөгтэй асуудлын нэг төдийгүй ертөнцийг танин мэдэх үйл ажиллагааны нэг хэсэг болж, түүний ерөнхий шинжийг илэрхийлэхээс гадна хуульд заасан нөхцөлөөс хамаарч өөрийн гэсэн онцлогтой байдаг. Тиймээс тухайн үйл явцыг хуулиар зохицуулж нэгэн мөр болгох, боловсронгуй болгож байхыг нийгэм шаарддаг.

Эрх зүйн аль ч бүлд эрүүгийн процессын тулгуур ойлголтод нотлох баримт, нотлох ажиллагаа зүй ёсоор тооцогддог³. Мөрдөн шалгах ажиллагаа нь эрүүгийн процессын буюу эрүүгийн хэрэг шалгаж шийдвэрлэх ажиллагаа явуулах үндсэн хэлбэр мөн бөгөөд эрдэмтдийн

тодорхойлсон мөрдөн шалгах ажиллагааг “эрүүгийн хэргийг бүртгэх, мөрдөх явцад эрүүгийн хэрэгт нотлох баримтын ач холбогдол бүхий баримт, мэдээлэл олж илрүүлэх, бэхжүүлэх, шалгах, үнэлэх үед хэрэглэгдэж буй хуулиар зөвшөөрөгдсөн тодорхой үйлдэл, арга хэмжээний цогц⁴” гэсэн тодорхойлолтоор бид санал нэг байна.

Хоёр.Үндсэн хэсэг

Төр улс үүссэн цагаас эхлэн тодорхой гэмт үйлдлийг шалгаж, нотлон шийдвэрлэх ажиллагаа явагдаж байсан нь хөгжлийн тодорхой үе шатыг туулжээ. Эдгээр үе шат нь ЭХХША-ны зорилт, төрийн үүрэг оролцоо, нотлох ажиллагаанд баримталж буй зарчим, оролцогчдын эрхийн хамгаалалтын түвшин, нотолгооны арга хэлбэр, нотлох ажиллагаа явуулах субъектүүдийн эрх үүргийн хуваарилалт зэргээс шалтгаалан өөрийн гэсэн онцлогтой байжээ.

Дэлхийн эрх зүйн тогтолцоонд эзлэх байр сууриараа томоохонд тооцогдох Англи-Саксоны болон Ром-Германы эрх зүйн бүлүүд нь олон зууны турш эрүүгийн болон иргэний хэрэг маргааныг шийдвэрлэх өөр өөрийн тогтсон загварыг буй болгожээ.

¹ Ж.Амарсанаа нар. Процессын эрх зүй. Онол-туршлага. Уб., 2014. 290 дэх тал.

² БНМАУ-ын түүх. Уб., 1984, 114 дэх тал.

³ Ж.Бямбаа. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. Уб., 2018. 145 дахь тал.

⁴ Ред. проф. Ж.Болдбаатар. Эрүүгийн хэрэг шалгаж шийдвэрлэх ажиллагаа. Уб., 2020. 129 дэх тал.

Эдгээр эрх зүйн бүлүүдийн ялгарах онцлогийг тодорхойлдог зүйлүүдийн нэгэнд шүүн таслах ажиллагааг хэрхэн явуулдаг тэдгээр загварууд зүй ёсоор орно.

Док. Д.Зүмбэрэллхам Англи-Саксоны эрх зүйн бүлд багтах орнуудад мэтгэлцүүлэн шүүдэг (Adversarial) зонхилдог байхад Ром-Германы эрх зүйн бүлд харьяалагдах орнуудад мөрдөн шүүдэг хэлбэр (Inquisitorial) давамгайлдаг талаар бүтээлдээ дурджээ⁵.

Зарим судлаачид дэлхийн эрүүгийн процессын 3 загвар байдаг талаар судалгаа явуулсан. Тодруулбал док. Д.Баярсайхан “Гадаад орнуудын эрүүгийн процесс” бүтээлдээ нарийвчлан судалжээ. Тэр бээр, мэтгэлцэх арга соёл, процессын зарчим, эрх зүйн эх сурвалж, хууль зүйн техник, шүүхээр хэрэг шийдвэрлэх жишиг, практик зэргийг шалгуур болгон дараах байдлаар ангилсан байна. Үүнд:

1. Аккусаци систем (Accusatory process - мэтгэлцүүлэн шүүх)
2. Инквизиции систем (Investigation process - мөрдөн шүүх)
3. Хосолсон систем (Equivocacy process and mixed process)⁶

Аккусаци системийн онцлог: Энэ нь нээлттэй, уян хатан, чөлөөт мэтгэлцээний систем юм. Англи-Америкийн орнуудад түгээмэл тархсан. Эрүүгийн процессын үр дүн нь шүүх эрх мэдлийн шатанд, тэр тусмаа яллах болон цагаатгах талын чөлөөт мэтгэлцээн бүхий шүүн таслах ажиллагааны үйл явцаас шууд хамаарна. Уг системийн нотлох ажиллагаа нь дараах онцлогтой байдаг байна. Тодруулбал, хэргийг нотлох ажиллагаа нь яллах болон цагаатгах талыг төлөөлсөн субъектийн харилцан мэтгэлцэх зарчимд тулгуурлан явагдах бөгөөд хэргийн хувь заяаг шүүгч бус, мэтгэлцэгч талууд тодорхойлно. Нотлох баримтыг үнэлэх үйл явц нь мэтгэлцэх талуудын олж, бэхжүүлсэн баримт сэлтийг мэтгэлцүүлэн сорьж, шалгах замаар шүүгч хүлээн авах, зөвшөөрөх хэлбэрээр хэрэгждэг.

Энэ системд яллах алба, яллах чиг үүрэг нь шүүхийн чиг үүргээс бүрэн зааглагдсан бөгөөд шүүхийн шатнаас өмнө эрүүгийн хэрэг үүсгэх, мөрдөн байцаалтын үе гэх мэт тусгай үе шат байдаггүй. Аккусаци процесс нь хэргийг түргэн шуурхай бөгөөд харьцангуй уян хатан, чирэгдэлгүй,

хүндрэлгүйгээр шийдвэрлэдэг сайн талтай боловч зарим талаар бодит үнэнийг бүх талаас нь бүрэн зөв нягтлан шийдэх талаасаа дутагдалтай гэж үзэх нь бий.

Харин эх газрын эрх зүйн тогтолцоотой орнуудын хувьд төрийн эрх бүхий байгууллагаас батлан хуульчилсан эрх зүйн баримт бичиг нь материаллаг болон процессын эрх зүйн эх сурвалж болдог ба мөрдөгчийн цуглуулсан баримт шүүхийн өмнөх шатанд нотлох баримт болон тодорхой шийдвэрийн үндэслэл болдог онцлогтой.

Инквизици системийн онцлог: Энэ нь хаалттай, хязгаарлалт бүхий мэтгэлцээний бус систем. Баруун Европ эх газрын системийн орнуудад өргөн дэлгэрсэн бөгөөд мөрдөн байцаалтаар заавал дамжин, шүүх хэргийг шийдвэрлэнэ. Түүнчлэн, эрүүгийн процессын агуулга нь чөлөөт мэтгэлцээний болон хялбаршуулсан, ял тохиролцох зэрэг процедурыг үгүйсгэдэг. Тухайн системийн онцлог нь хэргийн хувь заяа нь мөрдөн байцаалтын үр дүнгээс ихээхэн хамаарах ба прокурорын шилжүүлсэн хавтаст хэргийн хүрээнд шүүн таслах ажиллагаа явуулдаг. Эрүүгийн процесс нь мөрдөн байцаалтын буюу шүүхийн өмнөх үе, шүүн таслах ажиллагааны буюу шүүхийн шатны гэсэн хатуу зааглагдсан 2 үе шаттай байдаг. Энэ систем нь дэлхийн улс орнуудын зонхилох чиг хандлага болдог бөгөөд процессын журам, нийтлэг зарчмыг баримжаалж 120 шахам орон уг тогтолцоог сонгон авч, хөгжүүлж байна⁷.

Энэ системд хэргийн үнэн бодит байдлыг бүх талаас нь бүрэн гүйцэд шалган тогтоохын тулд хэргийн онцлог, ангиллаас үл хамаарч мөрдөн байцаалтыг заавал явуулах шаардлага тавигддаг. Хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах болон мөрдөн шалгах ажиллагааг хуулиар нарийвчлан тогтоосон хугацаанд явуулж, ихэнх тохиолдолд хугацаа нь сунгагддаг.

Инквизицийн процесс нь хэргийн бодит үнэнийг тогтоох талыг илүү түлхүү барьж, хуульд заасан хугацаа, үе шатыг дамжин хэрэгждэг тул зарим талаар хорьж мөрдөх явцад хүний эрх зөрчигдөх, хэргийг шийдвэрлэх үйл явц сунжрах, шүүхийн тогтоол, шийдвэр олон дахин өөрчлөгдөх зэрэг үр дагавар бий болгодгийг үгүйсгэх аргагүй юм. Харин эрүүгийн процесст хэт

⁵ Д.Зүмбэрэллхам. Шүүхийн мэтгэлцээн. Уб., 2002. 6 дахь тал.

⁶ Д.Баярсайхан. Гадаад орнуудын эрүүгийн процесс. Уб., 2015. 32 дахь тал.

⁷ Мөн тэнд. 37 дахь тал.

Хууль сахиулахуй

хялбаршуулсан буюу субъектив хандлага гарахаас сэргийлдгээрээ онцлогтой.

Хосолсон системийн онцлог: Хоёрдмол буюу холимог систем. Энэ нь орчин үед шинээр бий болж эхэлсэн хандлага бөгөөд мэтгэлцээний болон мэтгэлцээний бус хэлбэрийн аль алиныг хослуулан, зохистойгоор уялдуулан зохицуулахад чиглэгдсэн систем юм.

Хосолсон эрүүгийн процессын мөн чанар, агуулгыг тоймлон дүгнэвэл, шүүхээс өмнөх мөрдөн байцаалтын шатанд яллагдагч, түүний өмгөөлөгчийн эрхийг зарим талаар хязгаарладаг, бодит үнэнийг тогтоох зарчмыг оролцогчийн эрхийг хангах, шударга ёсны зарчимтай уялдуулж, яллах болон цагаатгах нотолгоонд харьцангуй тэнцвэртэй байдлыг шүүхийн болон шүүхийн өмнөх шатанд хэрэгжүүлэхийг зорьдог. Шүүх хуралдаанд өмгөөлөгч нь нотлох баримтыг шүүхэд үнэлүүлэх, шинжлэн судлуулах эрхтэй бөгөөд шүүх дээр нотолгооны агуулгыг талууд болон шүүгч нар хамтарч тодорхойлдог байна⁸.

Энэхүү “холимог буюу хосолсон” загварын талаар доктор, профессор Б.Бат-Эрдэнэ шүүн таслах ажиллагааг амаар, ил тод, нээлттэй байх, мэтгэлцэх байдлаар явуулах ардчилсан зарчмуудыг тусгасан. Нөгөө талаас, мөрдөн байцаалтын шатанд яллагдагч, түүний өмгөөлөгчийн эрхийг зарим талаар хязгаарладаг, хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч хэргийг мөрдөн шалгахын зэрэгцээ хэргийн талаар тодорхой шийдвэр гаргадаг, хэргийн бодит үнэнийг тогтоох зарчмын хүрээнд ЭБША-г хэрэгжүүлэгчид цагаатгах болон яллах, нотлох баримтын аль алиныг нь цуглуулдаг хувилбар юм⁹ гэж тодорхойлсон байна.

Орчин үед эрх зүйн тогтолцоонуудын хооронд харилцан нөлөөллийн хүчин зүйл нэмэгдэж байгаа хэдий ч эрүүгийн процессын хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгоход тухайн орны уламжлалт онцлогийг харгалзахын зэрэгцээ аль бүлийн загварыг баримжаалан, тэр нь манайд хэр зохицон нийцэх, чингэснээр процессын баталгаа илүү үйлчлэлтэй болох зэргийг заавал судлан үзэх нь чухал¹⁰ гэдгийг ямагт бодуштай байна.

Шинжлэх ухааны танин мэдэхүйн процесс нь юмс үзэгдэл, тэдгээрийн харилцан хамаарлын талаарх шалгагдсан тодорхой мэдлэг эзэмших үйл явц ба түүнд хязгаар гэж байдаггүй бол, гэмт хэргийг танин мэдэх үйл явц нь тодорхой хэмжээ хязгаартай байна¹¹.

Монгол Улсын ЭХХШТХ-ийн 1.7 дугаар зүйлд: “Хэргийн бодит байдлыг тогтоох” зарчмыг хуульчилсан. Энэ нь 2010 оноос эхэлсэн “Эрх зүйн шинэчлэлийн хүрээнд” Эрүүгийн болон Эрүүгийн процессын хуулиудыг бүтээх явцад эрх зүйн философийн төдийгүй цэвэр философийн рациональ хийгээд эмпирик асуудал болж хөндөгдсөн юм. Өөрөөр хэлбэл, философийн хувьд “Хэргийн бодит үнэнийг тогтоох” гэсэн томъёолол нь “үнэний философи”-той холбогдон мэтгэлцэх үндэслэл болсон. Ийм ч учраас “бодит үнэнийг” тогтоох боломжгүй, харин “бодит байдлыг” тогтоох боломж байж болох юм гэсэн хэсэг судлаачийн үзэл онол хуульд тусгалаа олсонд судлаачийн хувьд шүүмжлэлтэй ханддаг. Хэргийн нөхцөл байдлыг зохиомлоор бүрдүүлж “бодит байдал” мэт харагдуулсан хэрэгт “хэргийн бодит үнэнийг” тогтоох зарчмын агуулга хөндөгдөж байна.

Мюнхений их сургуулийн профессор, доктор Бернд Шюнеманны бичсэн “Дэлхий дахин Америкийн Эрүүгийн процессын давамгайллын өмнө тулж ирээд байгаа нь”¹² гэсэн нийтлэлд тодорхой дурдсан байдаг. Тэрээр “Монголын Эрүүгийн процесс нь хуулийн үндсэн бүтэц, зарчмын хувьд Европын Эрх газрын системийн эрх зүйн зарчимтай ижил төстэй. Монгол Улсад мэтгэлцүүлэх процесс нэвтэрч орж ирээгүй, энэ нь ухралт биш эрх зүйт төрийн зарчмыг эрүүгийн процесст сахин хамгаалж буй явдал мөн” гэж тэмдэглэсэн байна.

Проф. Б.Шюнеманн “Өнөөдөр дэлхий дахинд Америкийн эрүүгийн процесс давамгайлж байна гэж тодорхойлох болжээ. Гэтэл эрүүгийн процессын энэ Америк загвар нь эрх зүйт төрд байж боломгүй загвар шүү дээ. Америкийн энэ загварын гол цөм нь гэм бурууг хянаж шалгах шүүхийн үүргийн оронд оноох ялыг тохиролцдог асуудал байдаг, өөрөөр хэлбэл

⁸ Д.Баярсайхан. Гадаад орнуудын эрүүгийн процесс. Уб., 2015. 39-40 дэх тал.

⁹ Б.Бат-Эрдэнэ. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй (Ерөнхий анги). Уб., 2006. 41 дэх тал.

¹⁰ Д.Баярсайхан. Гадаад орнуудын эрүүгийн процесс. Уб., 2015. 41 дэх тал.

¹¹ Уголовный процесс, под.ред. В.А.Божьева, М., 1989. С. 96.

¹² Монгол Улсын Их сургууль. Эрх зүй сэтгүүл. Уб., 2010. №01. 53 дах тал.

яллагдагчтай зөвшилцсөний үндсэн дээр ялыг тохиролцож байгаа нь эрх зүйт төрийн зарчмыг олон талаар зөрчиж буй хэрэг юм. Нэгдүгээрт, нэг талаас ялын хөнгөлөлт үзүүлж байгаа мэт боловч нөгөө талаас хэрэв яллагдагч маргалдаж буй асуудлаар процессын эрхээ эдлэхийг хүсвэл түүний ялыг хүндрүүлэх дарамт болдог. Тийм болохоор ялын тохиролцоо нь үнэнийг олж тогтоох шүүх ажиллагааны оронд цэвэр сүрдүүлэгт тулгуурладаг байна Үүнээс гадна ял шийтгэлийн хэмжээг урьдчилан тохиролцсоноор ялын бодлогыг алдагдуулж байна Энэ нь ялыг хөнгөрүүлэх санал тавьж буй мэт боловч ялыг хүндрүүлэхээр заналхийлж байдаг¹³ гэж дэлгэрэнгүй тайлбарлажээ

Мөн тэрээр, бодит үнэнийг тогтоох зарчимтай уялдуулан хялбаршуулсан журмаар хэрэг шийдвэрлэх асуудлыг авч үзэхдээ “Тохиролцоо бол иргэний эрх зүйд л байдаг асуудал. Яагаад гэвэл тэнд одоо хувийн эрх чөлөө, иргэний хуулийн субъект болж илэрдэг. Нэхэмжлэгч хариуцагч 2 тохиролцож болдог заалт иргэний хуульд байдаг. Харин эрүүгийн хуульд тийм зүйл заалт байхгүй. Төрийг төлөөлж байгаа прокурорт ч байх ёсгүй зүйл. Онолын хувьд яагаад болохгүй вэ? гэхээр иргэний хуулийн зарчмыг эрүүгийн хуулийн зарчимтай холиод байдаг. Зүгээр Америкийн /Англи/ эрх зүйн системийн хувьд бол энэ нэг их зөрчилддөггүй. Тэр системд эрүүгийн болон иргэний гэмт хэрэг гэж хооронд нь айхтар ялгаа байдаггүй. Үүнээс гадна практик дээр их хэрэглэх нь ноцтой буруу зүйл юм. Шүүхийн хүрээнд яллагдагчид хэрэв чи хэргээ хүлээчихвэл чамд өгөх ялыг багасгана шүү гэж прокурорын зүгээс амладаг. Тэгэхээр тэр хэрэгтэн энэ асуудлыг ингэж шийдүүлэх сонирхолтой байдаг. Асуудлыг ингээд шийдээд байхын бол хууль байх ямар хэрэг байгаа юм. Хэрэв хэрэг хийсэн бол эрүүгийн хуулиар тэдэн жил хоригдоно гэсэн заалт байсаар байтал тэр тохиролцооны дагуу шийдээд, өөр ял өгнө гэдэг чинь үнэн хэрэгтээ эрүүгийн хуулийг доромжилж байна гэсэн үг¹⁴ гэжээ.

Германы профессор Хайнрих Шоллор “Монголын эрх зүй Германы байр сууринаас” гэсэн нийтлэл хэвлүүлсэн бөгөөд тэрээр “Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцоо, процесст Германтай төстэй зүйл олон бий. Монголын эрх зүйн хөгжлийн уламжлалт 3 дахь, 4 дахь элемент, зарчмууд Ром-Германы эрх зүйтэй адил шинжтэй, цаашдаа холимог эрх зүйн болоод үндэсний онцлогт нийцэмгүй тогтолцоог сонгохдоо болгоомжтой, улам илүү ухаалаг, хянамгай хандах¹⁵ талаар зөвлөсөн байдаг.

Судлаачийн зүгээс док. Б.Бат-Оршихын “Эрүүгийн хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын үндсэн асуудал” сэдэвт диссертатцдаа дэвшүүлсэн саналын 2 дугаарт эрэмбэлэгдсэн “ЭХХШХуулийн 17.1 дүгээр зүйлийн 5 дахь хэсгийг Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид хорих ялын доод хэмжээг найман жилээс дээш хугацаагаар зааснаас бусад гэмт хэргийг ялын төрлөөс үл шалтгаалж хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэнэ гэж өөрчлөн найруулах¹⁶” гэсэнтэй санал нэгдэхгүй байгаа бөгөөд Эрх зүйт төрийн онолын суурь судалгаа, Монгол Улсын эрх зүйн тогтолцооны нийцлийн судалгаагүйгээр боломжгүй гэж дүгнэсэн болно.

Нөгөө талаар, нийтлэг эрх ашиг хөндөгддөг, ард түмний өмч болох эх орны байгаль орчин, эрдэс баялагт халдсан аливаа гэмт хэрэгт ялын тохирооноос илүү ял, хариуцлагыг хуульд зааснаар хүлээлгэх онолын урсгал баримтлах нь манай улсад тохиромжтой юм.

Аливаа ажиллагааны зорилго нь тодорхой, хүрэхүйц бодитой, тоогоор илэрхийлэгдэхээс гадна цаг хугацаагаар хэмжигддэг¹⁷ бөгөөд зорьж буй бодит үр дүн юм. Бодит үнэнийг тогтоох нь гэмт хэргийн нотолгооны зорилго болно.

Эрүүгийн хэргийн нотолгоо нь төрийн, хувийн гэсэн үндсэн хоёр төрлөөр явагддагийг эрдэмтэн, судлаачид зарчмын хувьд хүлээн зөвшөөрч өөрсдийн бүтээлдээ тэмдэглэсэн байна¹⁸. Хуулиар нотлох үүрэг хүлээгээгүй субъектийн зүгээс гэмт хэргийн

¹³ Дурдсан бүтээл

¹⁴ Дурдсан бүтээл

¹⁵ Монгол улс дахь эрх зүйн шинэтгэл: Шилжилтийн үе эмхэтгэл. 2006. УБ., 103 дахь тал.

¹⁶ Б.Бат-Орших “Эрүүгийн хэргийг хялбаршуулсан журмаар хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын үндсэн асуудал” Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. УБ., 2021.

¹⁷ Менежмент, ред. Х.Пүрэвдагва, УБ., 2000. 105 дахь тал.

¹⁸ М.С.Строгович. Курс советского уголовного процесса. М., 1958. С. 101, В.В.Дорохов. Руководство для мировых судей. М., 2001. Уголовный процесс. Под ред.: П.А.Пулинской. М., 1995. С.480, Учебник уголовного процесса Под ред.: А.С.Кобликова. М. 1995. С. 375.

МОНГОЛ УЛСЫН
ЕРӨНХИЙ АНГИ

бодит үнэнийг тогтооход чиглэгдсэн үйл ажиллагааг хувийн нотолгоо гэдэг. Тодорхой албан тушаалтнууд хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу гэмт хэргийн бодит үнэнийг тогтооход чиглэгдсэн үйл ажиллагааг төрийн нотолгоонд хамруулан ойлгодог байна.

Манай улсын хувьд эрүүгийн процессын шинжтэй хувийн нотолгоог хууль тогтоомжоор нарийвчлан зохицуулаагүй. Гэм буруутай нь хуулийн дагуу шүүхээр нотлогдох хүртэл хэнийг ч гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож үл болно гэсэн олон улсын гэрээ хэлэлцээр болон Монгол Улсын Үндсэн хуулиар тогтоосон үзэл баримтлалыг хэрэгжүүлэхийн тулд эрүүгийн процессын нотлох ажиллагаа зайлшгүй явагддаг байна.

Нотлох баримт нь ямагт эрүүгийн процессын гол тулгуур асуудал байдаг¹⁹. Өөрөөр хэлбэл, мөрдөн шалгах арга зүйгээр хэрэгжсэн нотлох ажиллагааны үр дүнд эрүүгийн процессын ажиллагааны шийдвэрт нөлөөлөх хууль зүйн хүчин чадал бүхий нотлох баримт бий болдог. Эрүүгийн процессын ажиллагааг хэрэгжүүлэгч болон бусад хүн эрүүгийн хэргийн нотлох ажиллагааны тусламжтайгаар болж өнгөрсөн үйл явцыг сэргээн дүрсэлж, дотоод итгэлээрээ үнэлдэг. Түүнчлэн, нотлох баримт болон тэдгээрийн эх сурвалжийг олж тогтоохыг зорьдог²⁰.

Эрүүгийн хэргийн нотлох ажиллагааны талаар эрдэмтэн Г.Совд: “сэтгэхүйн болон практик ажиллагааг хосолсон эрх зүйн нарийн төвөгтэй процесс, танин мэдэх нэг арга юм. Нотлох ажиллагаа нь эрүүгийн хэргийг зөв шийдвэрлэхэд шаардагдах бодит үйл баримтуудыг нотлох баримтын тусламжтайгаар хуульд заасан журмын дагуу тогтоох танин мэдэхүйн үйл ажиллагаа юм²¹” гэсэн нь мөрдөн шалгах болон нотлох ажиллагааны уялдаа, зохицлыг тодорхойлон харуулсан.

Доктор К.Тажебакед, А.Даваадорж нар: “Нотолгооны процесс гэдэг нь эрүүгийн хэргийг зөв шийдвэрлэхэд шаардагдах бодит мэдээ баримтуудыг нотлох баримтуудын тусламжтайгаар хуульд заасан журмын дагуу тогтоож, танин мэдэх үйл ажиллагаа. Гэхдээ энэ арга нь байгаль-нийгмийн үзэгдэл, үйл явцыг танин мэдэх бусад аргуудаас өөрийнхөө хэмжээ хязгаар, нөхцөл байдал, арга хэрэгсэл зэргээр ялгагдана²²”, проф. Ж.Бямбаа, судлаач Г.Баясгалан нар: “Нотолгоо гэдэг нь хуулийн заалтад үндэслэн эрүүгийн хэргийг үнэн зөв шийдвэрлэх, бодит үнэнийг илрүүлэхийн тулд болж өнгөрсөн үйл явдлыг нотлох баримтын тусламжтайгаар тогтоох, танин мэдэх, баримтжуулах үйл ажиллагаа мөн²³” гэж үзсэн. Харин профессор Б.Бат-Эрдэнэ: “Хэрэг бүртгэгч, мөрдөн байцаагч, прокурор, шүүхээс хуулиар зөвшөөрөгдсөн арга хэрэгслийн дагуу зохих нотлох баримтын тусламжтайгаар тодорхой зарчимд тулгуурлаж, хэргийн нөхцөл байдлыг тогтоох буюу танин мэдэх ажиллагаа нь нотолгоо юм²⁴” гэж тодорхойлжээ.

ОХУ-ын эрдэмтэн В.Д.Арсеньев: “Нотолгоо нь мэдрэх, сэтгэн бодох болон практик үйл ажиллагааг багтаасан нэгдсэн ойлголт юм²⁵”, М.С.Строгович: “Нотолгоо бол эрүүгийн хэргийг шийдвэрлэхэд ач холбогдолтой баримт, нөхцөл байдлуудыг нотлох баримтын тусламжтайгаар тогтоох явдал мөн²⁶”, М.М.Гроднинский нотолгоог “нотлох баримт цуглуулах, бэхжүүлэх, үнэлэхэд чиглэгдсэн мөрдөн байцаах, шүүх, прокурорын байгууллагын үйл ажиллагаа²⁷”, И.Б.Михайловская: “Нотолгоо нь мөрдөн байцаах, прокурор, шүүхийн байгууллагаас хуулийн шаардлагад нийцүүлэн, эрүүгийн хэргийн талаар тогтоовол зохих нөхцөл байдлуудын тухай баримт сэлт, мэдээллийг цуглуулах, шинжлэн судлах болон үнэлж дүгнэхэд чиглэгдсэн үйл ажиллагаа юм²⁸” гэж тус тус тодорхойлсон нь үндсэндээ

¹⁹ Ж.Бямбаа, Г.Баясгалан, Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн үндсэн асуудлууд, УБ., 1999. 121 дэх тал.

²⁰ Ф.И.Фаткуллин “Общие проблемы процессуального доказывания” Рязань. 1976. С. 101.

²¹ БНМАУ-ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй, ред. проф. Г.Совд, УБ., 1987. 47 дахь тал.

²² К.Тажебакед, А.Даваадорж, БНМАУ-ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй дэх нотлох баримтын онол, УБ., 1989. 44 дэх тал.

²³ Ж.Бямбаа, Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн үндсэн асуудлууд, УБ., 2008. 131 дэх тал.

²⁴ Б.Бат-эрдэнэ, Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй (Ерөнхий анги). УБ., 2000. 106 дахь тал.

²⁵ Вопросы общей теории судебных доказательств, М., Юрид.лит, 1964. С. 14.

²⁶ Курс советского уголовного процесса, Том 1, М., 1968. С. 295.

²⁷ Государственный обвинитель в советском суде, М., 1954. С. 12.

²⁸ Уголовно-процессуальные основы деятельности, ОВД, М., 1988. С. 54.

мөрдөн шалгах болон нотлох ажиллагаанд хол зөрүүгүй байр суурьтай байгааг илтгэнэ.

Манай улсын эрүүгийн процессын хуульд: гэмт хэрэг үйлдэгдсэн эсэх, уг гэмт хэргийг хэн үйлдсэн, гэмт хэргийн сэдэлт, гэм буруугийн хэлбэр, яллагдагч, шүүгдэгчийн хувийн байдал, түүнд хүлээлгэх хариуцлагын хэр хэмжээ, шинж чанарт нөлөөлөх нөхцөл, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлын шинж чанар, хэр хэмжээ, гэмт хэрэг үйлдэхэд нөлөөлсөн шалтгаан, нөхцөлийг тогтоож байхаар хуульчилжээ. Гэхдээ гэмт хэрэг бүрийн онцлог, шинж байдлаас нотолгооны зүйл шалтгаалах тул бүх эрүүгийн хэргийн нотолбол зохих байдлуудын жагсаалтыг нарийвчлан хуульчлах боломжгүй²⁹ гэсэн үзэл санааг эрх зүйн бүтээлүүдэд тусгаж иржээ.

Эрүүгийн хэргийн нотолгооны зүйл нь эрүүгийн процессын ажиллагааны ямар шийдвэр гарахад нөлөөлж байгаагаас хамааран өөр өөр байх төдийгүй тухайн шийдвэрт шууд нөлөөлөхгүй туслах чанарын бусад нотолбол зохих байдлууд байдаг. Нотолж байгаа эрүүгийн хэргийн нөхцөл байдлаас хамааран үндсэн ба нэмэлт нотолгооны зүйл гэж ангилна³⁰.

Доктор Б.Батзориг: “Гэмт хэргийн үндсэн нотолгооны зүйл нь тухайн шийдвэр гаргахад заавал нотлох ёстой байдаг. Нэмэлт нотолгооны зүйл нь тухайн хэргийн хүнд хөнгөн, үйлдлийн онцлог, нотлох баримтын эх сурвалжийн онцлогоос шалтгаалан харилцан адилгүй³¹” гэсэн дүгнэлтийг хийсэн нь чухал юм.

Болж өнгөрсөн, тогтоох гэж буй үйл явдлын ул мөрийг хадгалсан мэдээлэл, түүнийг агуулагч нотлох баримтын эх сурвалж нь дангаараа буюу өөрөө, өөрийгөө илэрхийлэн нотолдоггүй. Эдгээр нь нотлох үйл ажиллагааны явцад илэрдэг³².

Нотлох баримт цуглуулах, бэхжүүлэх талаар хуульд заасан журмыг баримтлаагүй буюу зөрчсөн бол, тэдгээр нь нотлох чадвараа алдах бөгөөд шүүхийн шийдвэрийн үндэслэл болохгүй гэж хуульчлан заасан нь зарчмын ач холбогдолтой бөгөөд процессын ажиллагааны аль ч шатанд нотлох баримтыг үнэлэхдээ ямагт анхаарч мөрдлөг болгох учиртай³³.

Нотлох баримт хууль ёсны байна гэдэг нь эх сурвалжийг хууль ёсны арга хэрэгслээр цуглуулж, бэхжүүлсэн байхыг хэлнэ³⁴ гэж доктор Н.Баатаржав, судлаач Б.Жаргал нар тодорхойлжээ.

Нотлох баримт хууль ёсны байх шинжийн талаар “Фактын тухай мэдээллийн эх сурвалжид тулгуурлан нөхцөл байдлыг тогтоох арга болох чадварын илэрхийлэл” гэж М.С.Строгович³⁵ үзсэн бол, зарим нь “Эрүүгийн хэргийн нөхцөл байдлын талаарх мэдээллийг хүлээн авах, бэхжүүлэх хуульд тусгагдсан арга, хэлбэр, нөхцөл³⁶” гэж тодорхойлжээ. П.А.Лупинскаягийн тодорхойлсноор: “Нотлох баримт хууль ёсны байх шинжид:

а) мэдээллийг хуульд заасан эх сурвалжаас хүлээн авсан байх,

б) нотлох баримт хүлээн авахдаа эрүүгийн процессын хуульд заасан журмыг баримталсан байх,

в) тодорхой төрлийн нотлох баримт олж авах, хуульд тусгасан онцгой тохиолдолд шаардлагатай мэдээллийн эх сурвалжаас зөв сонголт хийсэн байх³⁷” гэсэн нь нарийвчлан авч үзжээ гэж дүгнэх үндэстэй юм. Харин эрдэмтэн В.Зажицкий: “Нотлох баримт хууль ёсны байх шинж нь эрүүгийн хэргийн нөхцөл байдлыг эрүүгийн процессын хуулийн шаардлагад нийцсэн аргаар нотлох чадвар³⁸” гэж үзсэн бөгөөд энэхүү чадвар нь мөрдөн шалгах ажиллагаа түүний арга зүйтэй уялдана.

²⁹ И.Я.Фойницкий “Курс уголовного судопроизводства” Т.2, 1996. С. 230.

³⁰ Л.С.Элькинд “Проблемы доказательств в Советском уголовном процессе” Воронеж, 1978. С.34.

³¹ Б.Батзориг. Эрүүгийн хэргийн нотлох баримт цуглуулах, бэхжүүлэх ажиллагааны онол, практикийн асуудал. Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл. УБ., 2012.

³² “Уголовный процесс” под ред В.П.Божьев., М. 1980. С. 103.

³³ Ж.Бямбаа, Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн үндсэн асуудлууд, УБ., 2008. 125-126 дахь тал.

³⁴ Н.Баатаржав, Б.Жаргал, Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн тайлбар толь, УБ., 2000. 31 дэх тал.

³⁵ М.С.Строгович, Курс советского уголовного процесса, М., 1968. Т.1. С. 392.

³⁶ Теория доказательств в советском уголовном процессе, Часть общая, От. Ред., Н.В.Жогин, М., 1966. С.269.

³⁷ Уголовный процесс, Учебник, под.ред. П.А.Лупинский ба И.В.Тыричева, М., 1992. С. 159-160.

³⁸ В.О.Зажицкий, Допустимость доказательств //Российская юстиция, 1999. №3. С. 26.

Хууль сахиулахуй

Дүгнэлт

ЭХХШТХ-ийн 1.7 дугаар зүйлд “Хэргийн бодит байдлыг тогтоох” зарчмыг хуульчилсан нь учир дутагдалтай гэж үзэж байна. Энэ нь эрх зүйн философийн төдийгүй цэвэр философийн рациональ хийгээд эмпирик асуудал болж “Хэргийн бодит үнэнийг тогтоох” гэсэн томьёолол нь “үнэний философи”-той холбогдон мэтгэлцэх үндэслэл болсон. Ийм ч учраас “бодит үнэнийг” тогтоох боломжгүй, харин “бодит байдлыг” тогтоох боломж байж болох юм гэсэн хэсэг судлаачийн үзэл онол хуульд тусгалаа олсон байна.

Монголын Эрүүгийн процесс нь хуулийн үндсэн бүтэц, зарчмын хувьд Ром-Германы Эх газрын эрх зүйн бүлийн зарчимд үндэслэсэн бөгөөд Монгол Улсад мэтгэлцүүлэх процесс үндсэн утгаараа нэвтрээгүй байна. Одоогийн эрүүгийн процессын хууль дахь шүүх хуралдаанд мэтгэлцэх үйл явцыг Англо-Саксоны эрх зүйн бүл дэх “нотлох баримтыг өмгөөлөгч цуглуулан мэтгэлцэх” процесстой хольж, дүгнэн “эрх зүйн хосолмол бүл” гэсэн ойлголтын хүрээнд авч үзэх нь үндэслэлгүй юм.

Нотлох баримтын талаарх үндэсний болон гадаадын эрдэмтийн тодорхойлолтуудаас үзэхэд нотлох баримт хууль ёсны байхын эрх зүйн зохицуулалтын ач холбогдол нь хэргийн нөхцөл байдлыг танин мэдэх жишиг журмыг тухайн улсын эрх зүйн бүлийн онцлогт тулгуурлан тогтооход оршдог байна.

Иймээс хэргийн бодит үнэнийг тогтооход ямар ч хамаагүй аргаар тогтоох, эсхүл хүний хууль ёсны эрх, эрх чөлөөг дээдлэн хуулийн дагуу нотлох гэсэн хоёр арга замаас зөв сонголт хийх боломжийг олгоход нотлох баримт хууль ёсны байх шинж оршдог³⁹ байна.

Манай улсын хувьд ЭХХШТ хуулийн дагуу цуглуулж, бэхжүүлсэн хууль ёсны нотлох баримтад тулгуурлан эрүүгийн процессын ажиллагааг хэрэгжүүлэгч шийдвэр гаргана. Шүүхийн шийдвэрийн үндэслэл болсон нотлох баримт хуульд заасан журмыг зөрчсөн буюу баримтлаагүй цуглуулж, бэхжүүлсэн бол тухайн шүүхийн шийдвэрийг хүчингүйд тооцох тухай

зохицуулалт нь өнөө хүртэл уламжлагдан ирснийг ХБНГУ-ын профессор Бернд Шюнеманн⁴⁰: “Үнэхээр эрх зүйт төрд нийцэх, үлгэр жишээ гэмээр зохицуулалт байна” гэж тэмдэглэсэн байдаг.

Зарим судлаач манай улс нотлох баримтын тухай бие даасан хуультай болох санал⁴¹ дэвшүүлсэн нь үндэслэлтэй юм.

Энэ бүхнээс үзвэл, энгийн баримт сэлт мэдээллээс эрүүгийн хэргийн шийдвэрт нөлөөлөх нотлох баримт бий болох үйл ажиллагаа нь өөрийн гэсэн тогтсон логик холбоо бүхий дэс дараалалтай байна.

Нотлох ажиллагаа нь эрүүгийн процессын ажиллагааны шийдвэр гаргахад ямар нэг байдлаар нөлөөлөх хүчин чадал бүхий нотлох баримт бий болох тодорхой дэс дараатай үйл ажиллагааны цогц гэж үзэж байна.

Ашигласан материал

1. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. 2017.
2. Амарсайхан Ц., Амарсанаа Ж., Бат-Эрдэнэ Б., нар. Процессын эрх зүй: Онол, туршлага. УБ., 2014.
3. Баатаржав Н., Жаргал Б. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн тайлбар толь, УБ., 2000.
4. Батзориг Б. Гэмт хэргийн нотолгооны ерөнхий онол. УБ., 2002.
5. Бат-Эрдэнэ Б. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй (Ерөнхий анги). УБ., 2006.
6. БНМАУ-ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй, ред. проф. Г.Совд, УБ., 1987.
7. Болдбаатар Ж. Ред. проф. Эрүүгийн хэрэг шалгаж шийдвэрлэх ажиллагаа. УБ., 2020.
8. Болдбаатар Ж., Лүндээжанцан Д. Монгол Улсын төр, эрх зүйн түүхэн уламжлал, УБ., 1997.
9. Бямбаа Ж. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн үндсэн асуудлууд, УБ., 2008.
10. Бямбаа Ж., Эрхэсхулан Ж. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. УБ., 2018.
11. Баярсайхан Д. Гадаад орнуудын эрүүгийн процесс. УБ., 2015.

³⁹ Н.М.Кипнис, Допустимость доказательств в уголовном судопроизводстве, М., 1995. С. 5.

⁴⁰ Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль: Шинжлэх ухааны тайлбар, (ХБНГУ-ын Ханнс-Зайделейн сан) УБ., 2003. 45 дахь тал.

⁴¹ Б.Батзориг, Б.Эрдэнэбат, Ц.Шийтэрчулуун. Нотлох ажиллагааны өнөөгийн практик, арга зүй, техник хэрэгсэл, анхаарах асуудал. УБ., 2021. 32 дахь тал.

12. Баярсайхан Д. Эрүүгийн процессын эрх зүй. Уб., 2014.

13. Зүмбэрэллхам Д. Шүүхийн мэтгэлцээн. Уб., 2002.

14. Монгол Улсын Эрүүгийн байцаан шийтгэх хууль: Шинжлэх ухааны тайлбар, (Ханнс-Зайделийн сан) Уб., 2003.

15. Тажебакед К., Даваадорж А. БНМАУ-ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй дэх нотлох баримтын онол. Уб., 1989.

16. Цэлмэн Я., Цогтбаяр Л нар. Гэмт хэргийн нотолгооны эрх зүй. Уб., 2015.

17. Чимид Б. БНМАУ-ын Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүй. Уб., 1987.

18. Белкин Р.С. “Собирание, исследование, оценка доказательств” -М: 1966.

19. Божьев В.П. под. ред. “Уголовный процесс”, М. 1980.

20. Батзориг Б., Эрдэнэбат Б., Шийтэрчулуун Ц. (2021). Нотлох ажиллагааны өнөөгийн практик, арга зүй, техник хэрэгсэл, анхаарах асуудал. Уб., Нээлттэй нийгэм форум.

21. <http://america.aljazeera.com>

22. <http://archivo.larepublica.pe>

Анхны нэвтрүүлэг

МОНГОЛ УЛСЫН ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН ГЭМТ ХЭРГИЙН СТАТИСТИКИЙН МЭДЭЭЛЛИЙН САНГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ ЗАРИМ АСУУДАЛ

THE DEVELOPING THE DATABASE OF CRIME STATISTICS OF THE POLICE IN MONGOLIA

П.Батбаатар

Цагдаагийн ерөнхий газрын Мэдээлэл, дүн шинжилгээ, шуурхай удирдлагын албаны дарга, цагдаагийн хурандаа

Batbaatar.P

Head of Information, Analysis and Operational management department, National Police Agency, police colonel

Хураангуй: Цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргийн статистикийн өнөөгийн байдал, мэдээллийн сангийн бүрдүүлэлтийг боловсронгуй болгоход тулгамдаж буй зарим асуудлын талаар судалж, санал, зөвлөмж боловсруулах зорилгоор энэхүү өгүүллийг бэлтгэв.

Abstract: This article was prepared in order to study the current state of police crime statistics and some of the challenges in improving the database, and to develop suggestions and recommendations.

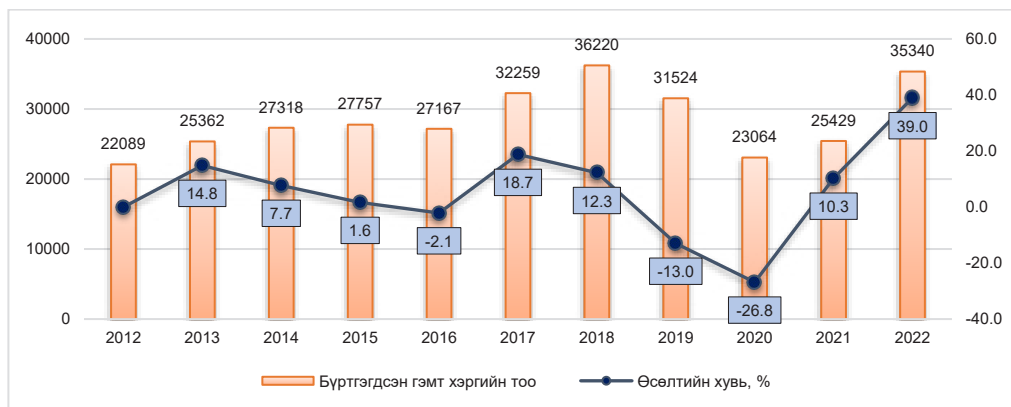
Түлхүүр үгс: гэмт хэрэг, тоо бүртгэл, мэдээллийн сан

Keywords: crime, statistics, database

Гэмт явдал, гэмт хэрэг нь нийгмийн харилцаа үүссэн цагаас хойш оршин байгаа бөгөөд цаашид ч хүн төрөлхтний анхаарал хандуулах сэдэв байх нь ойлгомжтой юм. Үүнийг хувийн өмч үүссэнтэй холбоотойгоор нийгмийн ялгаатай бүлгүүдэд хуваагдсан үеэс үүссэн гэж үзэх нь бий.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид гэмт хэрэгт тооцох үйлдэл, эс үйлдэхгүйг тусгайлан заана гэсэн нь гэмт хэргийн тодорхойлолтыг илэрхийлнэ. Цагдаагийн байгууллагаас гаргасан сүүлийн 11 жилийн бүртгэгдсэн гэмт хэргийн нийт

тоо жилд дунджаар 4.8 хувиар өссөн үзүүлэлттэй боловч 2022 оныг 2012 онтой харьцуулахад 1.6 дахин буюу 13251 гэмт хэргээр өссөн байна. Энэ нь 2017 онд баталсан эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгын өөрчлөлт, нөгөө талаас сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсын макро эдийн засгийн үзүүлэлт эерэг үр дүнг үзүүлэхгүй байгаа нь гэмт хэргийн өсөлтөөр батлагдаж байна. Харин 2019, 2020 онд гэмт хэргийн тоо 13.0-26.8 хувиар буурсан үзүүлэлттэй байгаа нь дэлхий нийтээр тархсан цар тахлын хөл хориотой холбоотой юм Зураг 1.

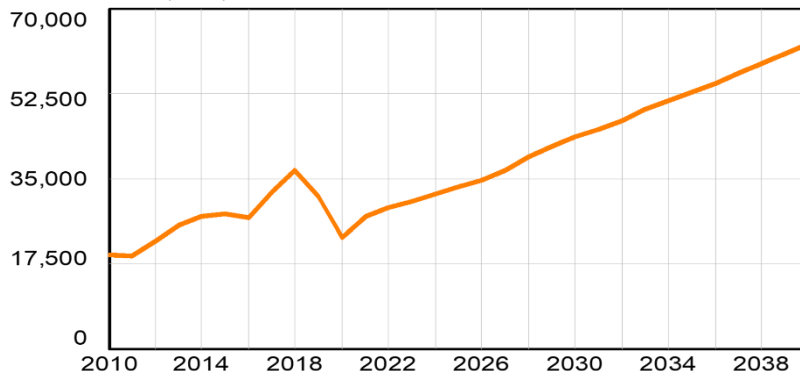

Эх үүсвэр: УСГ

Зураг 1. Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо, 2012-2022 он

Монгол Улсад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн түүхэн тоон үзүүлэлтийг Системийн динамик загварчлал (T-21) -аар хэтийн

төлөвийг тооцоход 2038 он гэхэд 54506 гэмт хэрэг буюу 2022 онтой харьцуулахад 1.7 дахин өснө гэж таамагласан.

Эх үүсвэр: T-21 тооцоолсноор

Зураг 2. Монгол Улсад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн хэтийн тооцоо, 2010-2038 он

2023 оны эхний хагас жилд Монгол Улс 1000 хүнд ноогдох гэмт хэргийн гаралтаар 182 улсаас 43 дугаар байрт жагсаж гэмт хэргийн индекс 53.5 гэж дэлхийн улс орнуудын хөгжлийн

үзүүлэлтүүдийг тооцож жагсаалт гаргадаг мэдээллийн санд тооцож гаргасан байна¹. Энэ шилжилтийн эдийн засагтай бусад улс орнуудтай харьцуулахад харьцангуй өндөр үзүүлэлт юм Зураг 3.

Crime Index by Country 2023 Mid-Year

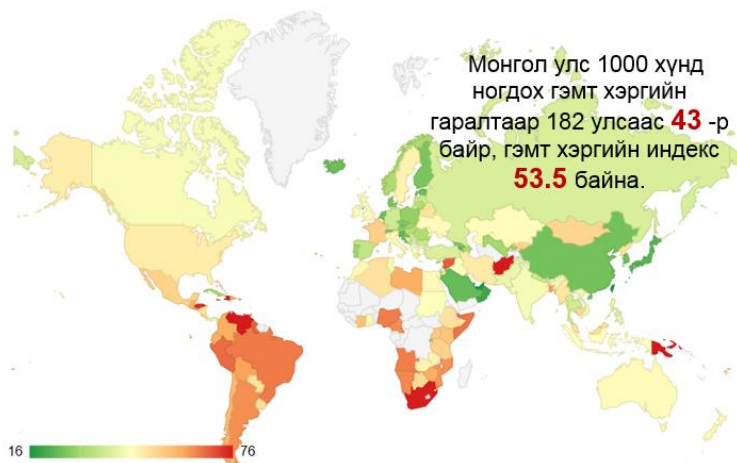

Chart: Crime Index

Эх үүсвэр: www.numbeo.com

Зураг 3. Гэмт хэргийн индекс, дэлхийн улс орнуудаар, 2023 оны эхний хагас жил

Монгол Улсын хэмжээнд хууль сахиулах байгууллагуудын мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоо бүрдээгүй, тэдгээр нь хуулиар хүлээсэн чиг үүргийнхээ хүрээнд тус тусдаа мэдээ, тайлан гаргаж байгаа нь бие даасан шинжтэй бөгөөд мэдээллийн

нэгдмэл байдал хангагдаагүйгээс гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагааны үр дүнг бодитой үнэлэх, нэгдсэн бодлог төлөвлөн хэрэгжүүлэх ажил учир дутагдалтай явж исэн.

¹ https://www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

Цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргийн тоо бүртгэлийн нэгж нь цагдаагийн байгууллага үүссэн үеэс анх бий болж 1967 оныг хүртэл бие даасан алба болон зохион байгуулагдахгүй бусад албаны харьяанд гэмт хэргийн тоо бүртгэл хөтлөн, түүний шалтгаан нөхцөлийг судлах, удирдлагыг мэдээллээр хангах үүрэгтэйгээр ажиллаж байсан байна.²

Тухайн үед үед цагдаа, прокурор, шүүхийн байгууллагууд тус тусдаа тоо бүртгэл хөтөлж байсан бөгөөд Улсын хэмжээнд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн нэгдсэн тоо бүртгэл, судалгаа хийдэггүй байжээ.

Тоо бүртгэл эрхэлсэн тусгай тасгийг НАХЯ-ны Сайдын 1967 оны 01 дүгээр сарын 17-ны өдрийн “Нэгдсэн тоо бүртгэлийн тасаг байгуулах тухай” 19 тоот тушаалаар бүгд 9 хүний орон тоотой Улсын цагдан сэргийлэх ерөнхий газрын дэргэд байгуулсан.

1986 оноос Улсын цагдан сэргийлэх ерөнхий газрын Штабыг татан буулгаж, Дүн шинжилгээ, мэдээллийн хэлтэс болгон өөрчлөн зохион байгуулжээ. Энэ онд Улсын статистикийн газарт мэдээллээ нэгтгэж компьютероор ангилан ялгаж, мэдээлэл бүрдүүлэх болсон.

1993 онд батлагдсан “Цагдаагийн байгууллагын тухай” хуулийн 4 дүгээр зүйлд: “Цагдаагийн төв байгууллагын харьяанд ... гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийгмийн хэв журам хамгаалах асуудлаар шинжилгээ, судалгаа явуулах үүрэг бүхий байгууллага байж болно”, мөн хуулийн 20 дугаар зүйлийн 6 дахь хэсэгт: “Гэмт хэргийн болон ял шийтгүүлэгчдийн тоо бүртгэл хөтлөх”, 28 дугаар зүйлд “Цагдаагийн байгууллага гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийгмийн хэв журам хамгаалах үйл ажиллагаанд туслах тоо бүртгэл хөтөлж, мэдээллийн сүлжээ, сан байгуулж ашиглана” гэж заасан нь өнөөгийн Статистикийн хэлтсийн эрх зүйн үндсийг бүрдүүлж өгсөн байна.

Монгол Улсын Их Хурлаас 2017 оны 02 дугаар сарын 09-ний өдөр шинэчлэн баталсан Цагдаагийн албаны тухай хуулийн 61 дүгээр зүйлд “Цагдаагийн байгууллага тоо бүртгэл хөтөлж, мэдээллийн сан үүсгэн үйл ажиллагаандаа ашиглана” гэж зааж, 20 төрлийн мэдээллийн сангийн жагсаалтыг баталж өгснөөс одоогоор хуульд заасан 24 тоо бүртгэлийг цахим хэлбэрээр төрөлжиж оруулсан.

Цагдаагийн статистик бүртгэлийг хариуцдаг нэгж нь одоогоор:

- Үндэсний Статистикийн хорооны даргаар зөвшөөрүүлж, Хууль зүй, дотоод хэргийн яамны Төрийн нарийн бичгийн даргын 2017 оны 12 дугаар сарын 15-ны өдрийн А/68 дугаар “Маягт батлах тухай” тушаал,

- Цагдаагийн байгууллагад бүртгэгдсэн гэмт хэрэг, зөрчлийн мэдээллийн санг бүрдүүлэх үйл ажиллагааг Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны “Монгол Улсад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн мэдээллийн сан бүрдүүлэх” журам /код-701/, “Зөрчлийн мэдээллийн сан бүрдүүлэх” журам /код-702/, “Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн хүн, хуулийн этгээдийн мэдээллийн сан бүрдүүлэх, лавлагаа олгох” журам /код-706/,

- “Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн хүн, хуулийн этгээдийн мэдээллийн сан бүрдүүлэх журам батлах тухай” Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн дарга, Хууль зүй дотоод хэргийн сайдын 2018 оны 12 дугаар сарын 14-ний өдрийн А/226, 177 дугаар хамтарсан тушаал,

- “Мэдээллийн санд мэдээлэл цуглуулах, шалгах, үнэлэн шинжлэх, ашиглах, шилжүүлэх, хуваарилах, хүлээн авах, үр дүнг тооцох, лавлагаа өгөх журам батлах тухай” Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2017 оны 07 дугаар сарын 21-ний өдрийн А/195 дугаар тушаал,

- “Журамд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай” мөн сайдын 2018 оны 01 дүгээр сарын 09-ний өдрийн А/03, 2018 оны 06 дугаар сарын 11-ний өдрийн А/116 дугаар тушаал,

- Жагсаалт шинэчлэн батлах тухай” Цагдаагийн ерөнхий газрын даргын 2020 оны 05 дугаар сарын 14-ний өдрийн А/128 дугаар тушаал зэрэг эрх зүйн хэм хэмжээг дагаж мөрдөж байна.

Цагдаагийн ерөнхий газрын харьяа нэгж болон орон нутаг дахь 30, нийслэлийн цагдаагийн удирдах газар болон дүүрэг дэх цагдаагийн газар, хэлтсийн 32 нэгж мэдээллийн нэгдсэн сүлжээнд холбогдсон бөгөөд алба хаагчид гэмт хэрэг, зөрчлийн анхан шатны бүртгэлийн маягтын дагуу цахим хэлбэрээр мэдээллийг цуглуулан тус хэлтэс болон харьяа холбогдох нэгж, нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн байгууллагын эрх бүхий ажилтан нь дээрх алба хаагчдын үйл ажиллагаа, мэдээллийн сангийн бүрдүүлэлтийг хянаж, мэргэжлийн удирдлагаар ханган ажилладаг.

² ЦЕГ-ын Мэдээлэл судалгааны төв. “Түүхэн замнал” танилцуулга. УБ. 2007, 4 дэх тал

Цугларсан мэдээллийг боловсруулж:

- Тухайн оны 01-11 дүгээр сард сар бүрийн 25-ны өдөр тасалбар болгон гэмт хэргийн мэдээллийн сангийн статистик мэдээний холбогдох маягтын дагуу өсөн нэмэгдүүлсэн дүнгээр нэгтгэн сарын сүүлийн өдөр;

- Жилийн эцсийн тайлан мэдээг 12 дугаар сарын 31-ний өдрийн 18.00 цагаар тасалбар болгон гэмт хэргийн мэдээллийн сангийн статистик мэдээний холбогдох маягтын дагуу өсөн нэмэгдүүлсэн дүнгээр нэгтгэн, дараа оны 01 дүгээр сарын 05-ны дотор багтаан гэмт хэргийн 15, зөрчлийн 2, өргөдөл гомдлын 1, нийт 18 төрлийн статистик мэдээ, 3 төрлийн судалгааг бэлтгэн товчилсон мэдээг алба, нэгж, нутаг дэвсгэр хариуцсан цагдаагийн байгууллагуудад нэгдсэн сүлжээгээр, Цагдаагийн төв байгууллагын удирдлага болон ҮАБЗ, УЕПГ, ХЗДХЯ зэрэг холбогдох байгууллага, албан тушаалтанд цаасан хэлбэрээр танилцуулж байна.

Холбогдох хууль, журмын дагуу анхан шатны шүүхүүдээс “Эрүүгийн хариуцлага хүлээсэн хүний тухай тэмдэглэл”, давах болон хяналтын шатны шүүхүүдээс “Мэдэгдэх хуудас”, Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас “Ялтны хувийн хэрэг”, “Эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа дууссан тухай тогтоол”-уудын хүлээн авч цахим мэдээллийн болон архивын сан бүрдүүлж түүнээс эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтны хүсэлтээр иргэний эрүүгийн хариуцлага хүлээж байсан эсэх талаар лавлагаа өгөх ажлыг эрхлэн гүйцэтгэж байна.

Гэмт хэргийн статистикийг боловсронгуй болгох асуудлын хүрээнд хууль сахиулах, шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудын **гэмт хэргийн талаарх мэдээллийн сан нэгтгэх**, статистикийн мэдээлэл боловсруулан гаргаж буй мэдээллийн систем, программ хангамж, сүлжээний өнөөгийн байдалд дүн шинжилгээ хийх, статистикийн бүртгэл, арга зүй, маягтыг шинэчлэх, мэдээлэл боловсруулан гаргах, программ хангамжийг сайжруулах шаардлага тулгарч байна.

Нөгөөтээгүүр цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд мэдээлэл судалгааны чиглэлээр ажиллаж байгаа 100 орчим алба хаагчдын 5 хүрэхгүй хувь нь статистикч, дийлэнх алба хаагчид эрх зүйч мэргэжилтэй байгаа нь статистикийн чиглэлээр хүний нөөц бүрдүүлэх хэрэгцээ байна.

Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуульд гэмт хэрэг мөрдөн шалгах чиглэлийн хичээлийг түлхүү заахын хажуугаар “Логик”, “Статистик” чиглэлээр сургалтын хөтөлбөр, төлөвлөгөөнд тусгасан нь гэмт хэргийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, гэмт хэргийг гарсных нь ардаас хөөцөлдөх бус гарах нөхцөлийг үгүй хийх боломжийг бүрдүүлнэ гэж харж байна.

Япон Улсын цагдаагийн байгууллагын ажилтнуудын 60-аас доошгүй хувь нь статистикийн мэргэшилтэй, статистикийн үйл ажиллагаа нь тэргүүлэх чиглэл байдгийг туршлага болгох хэрэгтэй.

Шүүх, прокурор, хууль сахиулах байгууллагуудын мэдээллийн сангийн давхардлыг арилгах, гомдол мэдээлэл, гэмт хэрэг, зөрчлийг илрүүлэх, хянан шалгах, шүүхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны менежментийг сайжруулах хялбаршуулах, цахим мэдээллийн нэгдсэн тогтолцоог бий болгох зорилгоор “Хууль зүйн цахим нэгтгэл” төсөл хэрэгжүүлсэн боловч бодитой үр дүнд хүрээгүй юм. Тус төслийн хүрээнд нэгдсэн мэдээллийн сан үүсгэх, нэгдсэн сүлжээний орчин үүсгэх, эрх зүйн орчин бүрдүүлэх, бүртгэлийн системийг шинээр болон шинэчлэх, шүүх, хууль сахиулах байгууллагуудын нэгдсэн тайлан, иргэд хандах боломжтой портал сайтыг хөгжүүлэх оролдлого хийсэн зэрэг тогтолцоо бий болох юм.

Дүгнэлт

Цагдаагийн байгууллагын гэмт хэргийн мэдээллийн санг боловсронгуй болгох чиглэлээр өнөөдрийг хүртэл олон ажлууд хийгдэж амжилттай ашиглагдаж байгаа ч уг мэдээллийн санг эргэлт хангалтгүй, шүүх, бусад хууль сахиулах байгууллагатай хуваалцахад хүндрэлтэй байсаар байна.

Мэдээллийн санг бүрдүүлж буй алба хаагчдын дийлэнх нь эрх зүйч мэргэжилтэй бөгөөд статистик тоо бүртгэл явуулах мэргэжилтэй алба хаагч цөөн байгаа нь энэ салбар цагдаагийн байгууллагад хөгжихөд саад болж байна.

Санал

1. Шүүх, хууль сахиулах байгууллагуудын үйл ажиллагааны нэгдмэл байдлыг хангасан мэдээлэл солилцох “Мэдээллийн нэгдсэн сан” байгуулах эрх зүйн орчныг бий болгох,

2. “Мэдээллийн нэгдсэн сан”-д шүүх, хууль сахиулах байгууллагуудыг холбож, мэдээллийн сангийн баяжилт хийх,

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠤᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

мэдээлэл солилцох, мэдээллийн давхардлыг арилгах, судалгаа, шинжилгээнд суурилсан урьдчилан сэргийлэх ажил төлөвлөх нөхцөлийг бүрдүүлэх,

3. Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн сургалтын хөтөлбөрт статистик чиглэлээр сургалт, хичээл оруулах.

Ашигласан материал

1. Цагдаагийн албаны тухай хууль. 2017 он,

2. Цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагааны “Монгол Улсад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн мэдээллийн сан бүрдүүлэх” журам /код-701/,”

3. “Монгол Улс дахь гэмт хэргийн статистикийг боловсронгуй болгох асуудал” эрдэм шинжилгээний хурлын илтгэлийн эмхэтгэл. УБ. 2017 он,

4. Б.Мөнхдорж, “Гэмт хэргийн статистикийн онол, хэрэглээний асуудал”,

2018 он, Хууль зүйн докторын зэрэг горилсон бүтээл, 2015 он

5. Цагдаагийн байгууллагын дүн шинжилгээ, судалгааны ажлын эмхэтгэл. УБ. 2021 он,

6. Жоди Золл Кусек, Рей С.Рист “Үр дүнд суурилсан хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний тогтолцоог хөгжүүлэх 10 алхам”

7. ЦЕГ-ын Мэдээлэл судалгааны төв. “Түүхэн замнал” танилцуулга. УБ. 2007 он,

8. Ж.Болдбаатар.О.Нямдаваа. “Криминологи” I дэвтэр. УБ. 2013 он,

9. “Гэмт хэргийн тоо бүртгэлийн зааврыг шинэчлэн боловсруулах ажлын хэсгийн тайлан”. 2009 он,

10. Мэдээлэл нэгтгэн боловсруулах газар. Мэдээлэл судалгааны алба 50 жил”. УБ. 2017 он,

11. www.numbeo.com/crime/rankings_by_country.jsp

12. www.nso.mn

ГЭМТ ХЭРЭГ ИЛРҮҮЛЭХ АЖИЛЛАГААНД МАТРИЦЫН АРГЫГ ТУРШСАН ҮР ДҮН

RESULTS OF EXPERIMENT THE MATRIX METHOD IN CRIME DETECTION

Н.Ууганбаяр

Эрүүгийн цагдаагийн албаны Хулгайлах гэмт хэрэгтэй тэмцэх хэлтсийн дарга, докторант, цагдаагийн хурандаа

Uuganbayar.N

Chief of Anti-Theft Division of Criminal Police Department, Police Colonel

Хураангуй: Эзэн холбогдогч нь тогтоогдоогүй гэмт хэргийг илрүүлэх ажиллагаанд матрицын аргыг ашигласан үр дүнг танилцуулсан.

Abstract: About the results of using the matrix method to detect the cases where the perpetrator is not identified

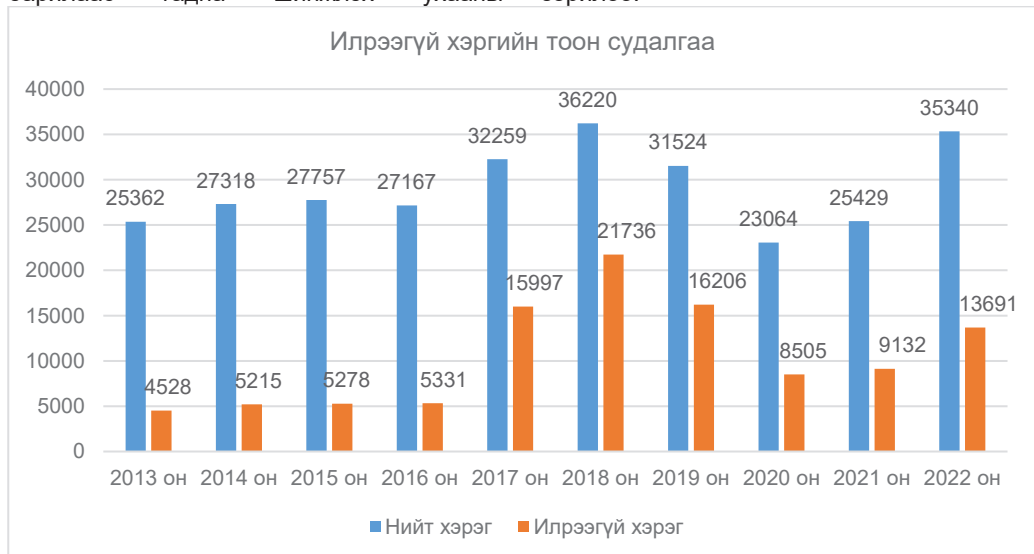
Түлхүүр үгс: Гэмт хэрэг, матриц, матрицын томьёо, шугаман тэгшитгэл, шидэт квадрат, арга, таамаглал, магадлал

Keywords: Crime, the matrix, the matrix formula, a linear equation, the magic square, methods, prediction, probability

Цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд сүүлийн 10 жилд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн судалгаанаас дүгнэхэд, гэмт хэргийн илрүүлэлтийн дундаж 51.8 хувь байгаа ба үүнээс 2022 онд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн илрүүлэлт 38.7 хувьтай байна.¹ Монгол Улсад бүртгэгдэж буй гэмт хэргийн тоо жилээс жилд өсөж, үйлдлийн арга нь нарийн, зохион байгуулалтын шинжтэй болж байгаа өнөө үед цагдаагийн байгууллагаас гэмт хэрэгтэй тэмцэх уламжлалт арга барилаас гадна шинжлэх ухааны

үндэслэлтэй, онолд суурилсан олон улсын туршлага, арга, тактикаас суралцах, дэвшилтэд арга, технологийн ололт амжилтыг гэмт хэрэгтэй тэмцэх ажилдаа нэвтрүүлэх, нутагшуулах шаардлага үүсэж байна.

Энэхүү хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэн матрицын аргыг гэмт хэрэгтэй тэмцэх, түүний дотор гэмт хэрэг илрүүлэх ажиллагаанд нэвтрүүлэх боломжийн талаар өөрийн байр суурийг илэрхийлэхийг зорилоо.

¹ www.guide.police.gov.-/file/ Статистик тайлан 2013-2022 он мэдээ

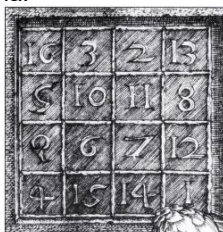

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХ УЯА

Матриц нь математикийн томьёо бөгөөд мөр, багана хэсгээс бүрдсэн бодлого юм. Энэхүү математикийн бодлогын томьёог матрицын үндсэн томьёо буюу тэгш өнцөгт матриц гэдэг.

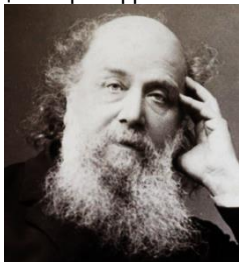
$$A = \begin{bmatrix} 2 & 1 \\ 0 & 3 \end{bmatrix}$$

Матрицын бодлогыг нэмэх, хасах, үржүүлэх үйлдлээс гадна шугаман матриц, баганан матриц, матрицын тодорхойлогч, урвуу матриц гэх мэт тухайн хэрэгцээнээсээ шалтгаалаад маш олон бодолтын аргыг ашигладаг байна.

Математикийн түүхэнд шидэт квадратуудын оршин тогтнох нь матрицыг нээх эхлэл болсон гэж үздэг. Энэ нь одоогоос 4000 орчим жилийн өмнө үүссэн гэж үздэг бөгөөд католикийн сүм болох Саграда Фамилиягийн үүдэнд байдаг байна.¹

Энэ квадратууд нь эртний Хятад, Япон, Энэтхэг хэл бичигт эзотерик гэж нэрлэгддэг байсан. Эртний Вавилоноос МЭӨ300 оны үеийн таблетад тэмдэглэгдсэн нэгэн зэрэг шугаман тэгшитгэлийн системийг судалж бодохоос Математик матрицын гарал үүсэл эхэлжээ.

Английн математикч Жеймс Жозеф Сильвестер 1850 онд морин матрицыг зохион бүтээсэн. Матриц гэдэг нь "mater", "mother", "womb" буюу матер, эх, умай гэсэн латин үгнээс гаралтай байна.

Монгол Улсын нутаг дэвсгэрт байдаг археологийн дурсгалууд дунд судалгаа явуулж үзэхэд, Хөвсгөл аймгийн Баянзүрх сумын нутагт байх Бичигт булангийн хаданд сийлж зурагдаж үлдсэн Хүрэл зэвсгийн үеийн буюу одоогоос 3000-аас 5000 жилийн өмнөх Дөрвөлжин хүрээн доторх цэгүүд болон шувуу, хүний дүрслэл² үлдсэн байна.

Увс аймгийн Давст сумын Хандгайт багийн нутагт оршдог Хороон орой уулсын хаданд "жиргээ" хөлөгт тоглоом³ дүрслэгдсэн бөгөөд энэхүү тоглоомыг судлаачид эртний Египетээс үүсэлтэй бөгөөд НТӨ1400-1300 оны үеийн Курна хэмээх сүмийн хананд байдаг талаар дурджээ (Bell 1960: 93, Murry 1978: 18-19, 44). Энэхүү археологийн дурсгалуудад матрицын үндсэн хүснэгт болон тэмдэглэгээнүүд, тоглох аргачлал нь матрицын бодолтын аргуудын үүсэл хөгжил энэ үеэс үүсэж, хөгжиж ирсэн байна гэж үзэж болохоор байна. Цаашлаад бусад хөлөгт тоглоомууд болон орчин үед шатар, даам, судок зэргээр хөгжиж иржээ.

Монгол Улс нь төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн үед матрицын аргыг ашиглан хэдэн төрлийн ямар бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд нийлүүлэлтдээ

¹ History of a Matrix -youtube.com Babarinsa Olayiwola, Oct 11, 2021

² Ч.Ерөөл-Эрдэнэ (Ph) доктор, Хүрэл, түрүү төмрийн үе ба Хүннүгийн өмнөх соёлын судалгааны асуудал Эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлийн эмхтгэл, х69, УБ. 2014

³ Д.Содномжамц Археологийн судлал Т.XLI. 45. 2022

хэрхэн яаж хүрэлцэж байгааг тооцоолон бодож байсан баримт байдаг. Тухайлбал, “Одоо манай улсад салбар хоорондын балансыг улс ардын аж ахуйн хөгжлийн гүйцэтгэлийн тоо баримтаар 32-82 салбартайгаар 5 удаа зохиогоод байна. Улс ардын аж ахуйн төлөвлөлт, судалгаанд салбар хоорондын балансыг хэрэглэх явдал социалист эдийн засгийн удирдлагын объектив зүй тогтол мөн”⁴ хэмээн Монгол Улсын Ерөнхий сайд асан Д.Бямбасүрэн тэмдэглэжээ.

Орчин үед матриц нь байгалийн болон нийгэм, эдийн засгийн шинжлэх ухаануудад өргөн хэрэглэгдэж байгаа төдийгүй бидний өдөр тутмын хэрэглээ болоод байгаа компьютер, ухаалаг гар утастай салшгүй холбоотой болжээ. Учир нь программ зохиоход ашиглагддаг Java, Python, C/C++, Javascript зэрэг программууд дээрх алгоритм нь матрицын бодлогын үндсэн арга дээр 0, 1...10 гэсэн алгоритм тоон утга дээр суурилж зохион бүтээгдэж хэрэглээнд гарч байна.

Сүүлийн үед бүртгэгдэж буй гэмт хэргийн үйлдлийн аргууд нь гадаад улс орон

дамжсан, бүлэг зохион байгуулалтын шинжтэй, нарийн төлөвлөдөг, их хэмжээний хохирол учруулдаг, төрийн албан тушаалтан нар хамтран оролцдог, цахим хэрэгсэл болон дэвшилтэд техник технологи ашигладаг болсонтой холбоотойгоор гэмт хэргийн ул мөрийг бэхжүүлэх, нотлох баримт цуглуулах болон тухайн гэмт хэргийг илрүүлэхэд хүндрэл үүсэж байна. Иймд бид цаашид гэмт хэргийг илрүүлж буй арга, ажиллагаандаа шинэ санаа, иноваци нэвтрүүлэх, бусад гадаад улс орны ашиглаж буй арга, техник технологийг нэвтрүүлэх нь чухал болжээ.

Иймээс гадаад улсын цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд гэмт хэргийг илрүүлэхдээ ашиглаж буй матрицын аргыг Монгол улсад үйлдэгдсэн бодит гэмт хэргийг илрүүлэх ажиллагаанд туршиж үзсэн үр дүнг хуваалцъя.

Жишээ 1.

БНТурк Улсад 2001-2005 онд цэргийн тусгай зэвсгийн технологи нийлүүлдэг “А” компанид ажиллаж байсан таван инженер учир битүүлгээр нас барсан хэрэг үйлдэгдсэн байна. Эдгээр хүмүүс “F” онгоцны төсөл дээр ажиллаж байсан бөгөөд тэдний үхлийн шалтгааныг амиа хорлосон гэж тухайн үедээ үзжээ. Гэвч шүүх эмнэлгийн задлан шинжилгээний дүгнэлтэд 3 нь гадны нөлөөтэй нас барсан байж болзошгүй гэсэн эргэлзээтэй дүгнэлт гарсан байна. БНТурк Улсын цагдаагийн алба хаагч нарт хүн амины гэмт хэрэг гэх ямар ч нотлох баримт байгаагүй.⁵ Энэ хэрэгт матрицын арга ашиглаж захиалгат аллага болохыг нь олж тогтоосон байдаг.

Таамаглалууд	Амиа хорлолт	Захиалгат аллага /Гадаад/	Захиалгат аллага /дотоод/
Авагдсан эд мөрийн баримт, мэдээлэл			
“Е” бүлгийн баригдсан этгээд “Гипнозийн аргаар хүний сэтгэл зүйд нөлөөлөн амиа хорлоход хүргэдэг” гэж хэлсэн.	Нийцээгүй	Нийцээгүй Нийцсэн	Нийцсэн
Нэг хохирогч нас барахаасаа сарын өмнө гэрлэсэн байсан.	Нийцээгүй	Нийцсэн	Нийцсэн
Хохирогч аавдаа “Е” бүлэглэл аллага хийдэг” гэж хэлсэн байдаг	Нийцээгүй	Нийцээгүй	Нийцсэн
Шүүх шинжилгээний дүгнэлтэд байсан хоолой дахь 2 см зүсэлт нь 20см хэрчигдсэн байсан нь тогтоогдсон	Нийцээгүй	Нийцсэн Нийцээгүй	Нийцсэн

⁴ Бямбасүрэн. Д (1976). БНМАУ-ын салбар хоорондын балансын үндэслэлд

⁵ Эрүүгийн цагдаагийн газар. Тагнуулын ажлын дүн шинжилгээ 1+1=3. УБ. 2013

Хууль сахиулахуй

Жишээ 2

Баян-Өлгий аймгийн Өлгий сумын нутагт 2015 оны 10 дугаар сарын 23-аас 11 дүгээр сарын 07-ны хооронд Өлгий сумын төвд үйл ажиллагаа явуулж байсан “Күнгей”, “Sport shop”, “Ах жол”, “Сансар сувилал”, “Бай-Өлкей”, “Номин Астана” зэрэг аж ахуйн нэгж байгууллага, дэлгүүрүүдийн цонхны хамгаалалт төмрийг эвдэж, вакум цонх түлхэн орж их хэмжээний бараа, эд зүйл хулгайлсан хэрэг үйлдэгдсэн. Хэргийг үйлдэхдээ бээлий өмсдөг, баг зүүдэг, хяналтын камерын хард диск хулгайлж хэргийн газарт ул мөр үлдээдэггүй хэрэг үйлдэгдээд илрэхгүй 2 сарын хугацаа өнгөрсөн.

Энэхүү хулгайлах гэмт хэргийг илрүүлэх зорилгоор Матрицын арга ашиглаж үзэхэд гэмт этгээд нь эрхэлсэн ажилтай, нялх хүүхэдтэй, Өлгий сумын 3 дугаар багийн нутагт оршин суудаг гэсэн магадлал нийцсэн.

Гэмт хэргийг шалгах ажлын хэсэг нийцсэн таамаглалын хүрээнд шалгалтын ажиллагааг явуулж чадаагүй байтал өөр нотлох баримтаар гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг баривчилж тухайн гэмт хэрэг илэрсэн. Гэмт хэргийг үйлдсэн “Е” нь гэртээ төрсөн эгч болон эгчийн нялх хүүхдийн хамт гуравуулаа амьдардаг, харуул хамгаалалтын ажилтан, Өлгий сумын 3 дугаар багийн нутагт амьдарч байсан нь матрицын таамаглалтай давхцсан. Уг гэмт хэргийг үйлдсэн “Е” нь 2016 онд Баян-Өлгий аймгийн сум дундын шүүхээр хорих ял шийтгүүлсэн.

Жишээ 3

Чингэлтэй дүүргийн 7 дугаар хорооны нутаг дэвсгэрт 2019 оны 09 дүгээр сарын 14-өөс 15-нд шилжих шөнө Зурагтын шинэ эцэст байрлах “Т” банкны АТМ-ны мөнгө хадгалах сейфийн цоожийг эвдэн халдаж 50.585.000 /тавин сая таван зуун наян таван мянга/ төгрөг хулгайд алдагдсан 19.....

дугаартай хэргийг шалгаад 1 жил гаран хугацаа өнгөрсөн боловч эзэн холбогдогч тогтоогдоогүй.

Тус АТМ-ын хажууд байрлалтай хүнсний дэлгүүрийн камерыг шалгаад гэмт этгээдийн бүдэг дүрс олж авсан ба

тухайн этгээд нь Зурагтын шинэ эцсийн автобусны буудлаас улсын дугаар тодорхойгүй мөнгөлөг өнгийн Тоёота Приус 20 маркийн автомашинд сууж явсаныг “МОНРТ”, “Синчи-Ойл ШТС”, “43 дугаар сургууль”, “Замын хөдөлгөөний удирдлагын төв”-ийн хяналтын камерын бичлэгүүдийн давхцалаар хугацааны нарийвчлалаар шүүж “44...УНЗ” улсын дугаартай иргэн “Б”-ийн эзэмшлийн тээврийн хэрэгсэл болохыг тогтоон гэрчээр мэдүүлэг авч шалгасан.

Мэдүүлгийн дагуу камер хөөж шалгахад таксинаас бууж алхсан бөгөөд дахин улаан өнгийн “Тоёота Пасса” маркийн такси барьж гэр хороолол дундуур зорчсоноор маршрут алдагдсан, мөн хэн болохыг тогтоох боломжгүй болж, ажлын хэсэг Монгол улсын хэмжээнд замын хөдөлгөөнд оролцож буй 215 ширхэг улаан өнгийн “Тоёота Пасса” маркийн автомашинаас Улаанбаатар хотод тогтмол хөдөлгөөнд оролцдог 85 автомашиныг шалгаж, тухайн цаг хугацаанд утсаар ярьсан байж болох 1350 орчим хэрэглэгчийг шалгасан боловч хэрэгт ач холбогдолтой зүйл илрээгүй мухардалд орсон.

Уг гэмт хэргийг илрүүлэх зорилгоор 2020 оны 5 дугаар сард ажлын хэсгийн бүрэлдэхүүнийг өөрчилж энэхүү хэргийг илрүүлэх аргачлалд матрицын аргыг туршиж үзсэн нь үр дүнгээ өгсөн.

Хүснэгт 1.

д/д	Таамаглал Эд мөрийн баримт болон бусад нотлох баримт	байрны хулгайлах гэмт хэрэг	гэмт Зохийон байгуулалттай	банкны бусадтай “Т” ажилтан бүлэглэж	салбарын бусадтай “Б” ажилтан
		Орон	Зохийон	“Т”	“Б”
1.	2019.09.15-нд 01 цаг 23 минутанд хар бараан өнгийн хувцастай цүнх үүрсэн эрэгтэй хүн АТМ-рүү орж байх ба бичлэгийн цагаар 30 минутын дараа буюу 02 цаг 04 минутанд АТМ-ээс гараад ертөнцийн зүгээр урд зүгт явж байгаа тогтоогдсон.	1	1	1	1
2.	Гэмт этгээд Зурагтын шинэ эцсийн автобусны буудлаас такси бариад Баянбүрд Чикаго баарны ард буусан. Маршрутаа төөрөгдөлд оруулдаг.	1	1	1	1
3.	Гэмт этгээд таксинд суугаад “...Баянбүрд орьё” гэсэн. Би уруудаад Үндэсний телевиз орчим явж байтал тэр залуу утсаараа хэн нэгэн рүү залгаад “... Хаана билээ, хаахана очих билээ” гэж асуучихаад утсаа салгаад чимээгүй яваад байсан. Ингээд 5000 төгрөг өгөөд 2000 төгрөг хариулаад буусан. Ер нь бол том биеэрхүү залуу байсан, миний сандлын ард өвдөг нь тулж байсан. Дээгүүрээ цэнхэрдүү өнгийн цамц өмссөн, хар өнгийн цүнх үүрсэн байсан. Цүнх нь 1 мөрөө давуулаад уурчидаг спорт маягийн цүнх байсан.	1	1	1	1
4.	Цүнх үүрч яваа сэжигтэй этгээдийн цааш явах маршрут тогтоогдоогүй бөгөөд улаан өнгийн суудлын тээврийн хэрэгсэл камерын үзүүрт зогсоод цааш хөдөлж байгаа бичлэг байгаа	1	1	1	1
5.	АТМ доторх хөндлөнгийн камер нь 2 хоногийн өмнө ажиллагаагүй болсон. Программын алдаанаас болоод ажиллагаагүй болсон байдаг.	0	1	1	1
6.	АТМ-ын гадна талын хаалгыг түлхүүрээр онгойлгож ороод, онгорхой сул чигээр нь үлдээсэн байдаг.	0	1	1	1
7.	Хэргийн газарт сейфний цоожны голыг өрөмдөж, код оруулж ручкаар онгойлгосон. Үүнийг код мэдэхгүй хүн онгойлгоход хэцүү, бараг боломжгүй зүйл	0	0	1	0
8.	Сейфийг онгойлгоод мөнгөний кассетыг цүнхэндээ хийгээд авч гаралгүйгээр хаалтыг нь дээш нь сөхөж байгаад мөнгийг нь сугалж авсан. 2 кассетыг газар дээр нь үлдээгээд гарсан.	0	0	1	
9.	АТМ-ын мөнгө хулгайлах гэмт хэрэг Бямба гарагаас Ням гарагт шилжих шөнө 1-2 цагийн хооронд буюу амралтын өдрүүдэд үйлдэгдсэн.	1	1	1	1
				Нийцсэн	

Тайлбар: Нийцэж байгаа таамаглалаа 1, нийцэхгүй таамаглалыг 0 гэж тэмдэглэсэн байгаа.

Ийнхүү гэмт этгээдийг “Т” банкны ажилчид нь бусадтай бүлэглэн үйлдсэн байх магадлал хамгийн их нийцэж байв. Ажлын

МОНГОЛЫН ИРГЭДНИЙ
ХАМГААГАХ ЯАМ

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤ

хэсгийн алба хаагчид хэргийг илрүүлэхийн тулд зөвхөн "Т" банкны хүрээнд шалгалтын ажиллагаа явуулах хүрээлэл тогтож ирсэн гэсэн үг юм.

Халдлагад өртсөн АТМ-ны кодыг мэддэг байж болох "Т"-ны АТМ-ны инженер, мөнгө хураагч, аюулгүй байдлын мэргэжилтэн, жолооч нарын нийт 66 ажилтны жагсаалтыг гарган нэг бүрчлэн судалж холбогдох судалгааны материалуудыг бүрдүүлсэн. Судалгаанд ашиглахаар тухайн хүний болон хань харилцааны хүмүүсийн зээлийн талаарх

мэдээлэл, арилжааны банкнуудад эзэмшиж буй дансны мэдээлэл, ашигладаг гар утасны ярианы жагсаалт, хувь хүний талаар мэдээлэл, биеийн онцлог зэргийг гарган авч дүн шинжилгээ хийж сэжигтэй худалдан авалт, их хэмжээний зээл төлөлт, өндөр дүнтэй сэжигтэй гүйлгээ хийсэн эсэхийг нэг бүрчлэн, намтарчилсан байдлаар шалгахад сэжигтэй 13 хүн үлдсэн. Ингээд хэргийн материалд байгаа нотлох баримт, ул мөрөө дахин нягталж матрицын аргаар шүүлт хийсэн.

Хүснэгт 2

д/д	Таамаглал Эд мөрийн баримт болон бусад нотлох баримт	Аюулгүй байдлын инженер "Э"	Цахим үйл ажиллагааны хэлтсийн "Т"	Аюулгүй байдлын мэргэжилтэн "Б"	Аюулгүй байдлын мэргэжилтэн "П"	АТМ-ын инженер "С"	АТМ-ын инженер "И"	АТМ-ын инженер "Т"	АТМ-ын инженер "Б"	АТМ-ын инженер "Б"	Нягтлан бодогч "Г"	АТМ-ын цэнэг мэргэжилтэн "Г"	Мөнгө хураагч "М"	Мөнгө хураагч "Д"
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.
1.	АТМ-ын код мэддэг ажилтан	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
2.	АТМ-ын гадна талаар байрлах байрны түлхүүрийг авах болон хувилж авах бололцоотой ажилтан	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
3.	Камерын бичлэгт алхаж буй гэмт этгээд тамхи татаж байсан тул тамхи татдаг ажилтан	1	0	0	1	0	0	0	1	1	0	1	1	1
4.	Баруун гараараа юм бичдэг буюу солгой биш ажилтан /Тамхи	1	1	0	0	1	1	1	1	1	0	1	1	1

	татахдаа баруун гараар тамхиа бариад баруун гараараа асаагуур гаргаж ирж асаасан үйлдэл үзүүлдэг/												
5.	Техникийн чадвар, мэдлэгтэй	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
6.	Мөнгөний хайрцагтай ажиллах чадвар, мэдлэгтэй	1	0	1	1	1	1	1	1	1	0	1	1
7.	АТМ-д 2019.09.13-ны өдөр зузаатгал хийгдсэн гэдгийг мэддэг хүн	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
8.	Аливаа эрсдэлийг маш сайн тооцоолж, төлөвлөж алдаа дутагдалгүй цэвэр гүйцэтгэх чадвартай	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
9.	Камерын бичлэг дээрх явдал төстэй	1	0	0	1	0	0	0	0	1	1	0	0
10.	Камерын билэгт зүүн шуунд гэрэлтүүлэх төхөөрөмж суурилуулсан, мөн АТМ-ээс гарч явахад цүнхэнд зүүсэн гэрэлтүүлэгч ашиглах боломжтой	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
11.	Хэрэг үйлдэгдсэн, шалгагдаж байх үед ямар нэгэн хөдөлгөөнд орсон эсэх	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0
12.	Хэрэг үйлдэгдсэнээс	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0

МОНГОЛЫН ИРГЭДНИЙ
ХАМГААГАХ ЯАМ

Deutscher Orden der 1870

[illegible]

Матрицын аргын үр дүнд мөнгө хураагч “Д” нь энэхүү гэмт хэргийг үйлдсэн байх магадлал хамгийн их нийцсэн ба энэхүү таамаглал шалгалтын явцад батлагдсанаар “Д”-г эрүүгийн хариуцлагад татаж, 2021 онд шүүхээс хорих ял шийтгүүлсэн.

Дүгнэлт

1.Матрицын аргын гэмт хэрэг илрүүлэх ажиллагаанд нэвтрүүлэх бүрэн боломжтой байна.

2. Гэмт хэрэг илрүүлэх ажиллагаанд матрицын аргыг ашиглах арга зүйн талаар сургалтын хөтөлбөр, төлөвлөгөө боловсруулж, цагдаагийн байгууллагын гэмт хэрэгтэй тэмцэх чиг үүрэг бүхий албан хаагчдад сургалт зохион байгуулах, энэ аргыг эзэмшүүлэх.

3.Матрицын аргыг ашиглахад цаг хугацаа шаардагддаг хэдий ч хэргийг шалгах шалгалтын явц мухардалд ордоггүй давуу талтай байна. Учир нь төвөөс гадагш чиглэх бус /мэдээлэл, нотлох баримтыг хөөх замаар уламжлалт аргаар бус/ өргөн

хүрээллээс хумих /ерөнхийгөөс нэгж рүү/, байдлаар шалгалтын ажиллагаа хийгддэг бөгөөд шалгалтын ажиллагаа огт хийгдээгүй буюу тодорхой баримт материал цуглаагүй тохиолдолд матрицын аргыг ашиглах боломжгүй байна.

Ашигласан материал

1. Матрицын түүх History of a Matrix -
youtube.com Babarinsa Olayiwola, Oct 11,
2021

2. Ч.Ерөөл-Эрдэнэ (Ph) доктор, Хүрэл, түрүү төмрийн үе ба Хүннүгийн өмнөх соёлын судалгааны асуудал Эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлийн эмхэтгэл, х69, УБ. 2014

3. Д.Содномжамц Археологийн
судлал. 2022

4. Бямбасүрэн. Д (1976). БНМАУ-ын салбар хоорондын балансын үндэслэлд

5. www.guide.police.gov-/file/

Статистик тайлан. 2013-2023 оны мэдээ

6. Эрүүгийн цагдаагийн газар.

Тагнуулын ажлын дүн шинжилгээ. УБ. 2013

ХУУЛЬ БУСААР МОД БЭЛТГЭХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ, МӨН ЧАНАР

THE CRIME OF ILLEGAL LOGGING HISTORICAL TRADITION AND QUALITY

Б.Энхцогт

ДХИС-ийн магистрант, цагдаагийн ахлах дэслэгч

Enkhtsogt.B

Master's student of the university of internal affairs, Police senior lieutenant

Хураангуй: Монгол орны ойн сан, хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэргийн гол хүчин зүйлийн талаар болон хууль, цаазын түүхэн бичигт хуульчилсан байдал, байгаль экологид учруулж буй хор хөнөөлийн талаар судалж, дүгнэлт, санал дэвшүүлсэн болно.

Abstract: Conclusions and suggestions have been made about the main factors of the forest fund of Mongolia, Illegal logging crime, how it has been legalized in the historical records of law and execution, and the harm it causes to nature and ecology.

Түлхүүр үгс: Хууль бусаар мод бэлтгэх гэмт хэрэг, Эрүүгийн хууль, ой мод, мод

Keywords: The crime of illegal logging, Criminal code

Хүн байгаль орчинтойгоо зүй бусаар харьцаж, эдийн засгийн хөгжлийг гол болгож ирсэний улмаас экологийн тэнцвэрт байдал алдагдаж, ойн баялаг болох модыг устгаснаар ган, цөлжилт, усны үер, хүчтэй салхи шуурга зэрэг байгалийн гамшгийн цар хүрээ, давтамж урд өмнөхөөс эрс ихсэж, дэлхий даяараа дулаарал, озоны давхаргын нимгэрэл, уур амьсгалын өөрчлөлт зэрэг хурц асуудлуудтай тулгараад байна. Эдгээр гамшгийн дотроос дэлхийн улсуудад асар их түгшүүр төрүүлж, нөлөө үзүүлж буй нь ой модыг хууль бусаар бэлтгэж байгаа явдал юм.

Манай орны ойн сан бүхий газар 2020 онд 11.8 хувь байсан бол 2022 оны байдлаар 14256.6 мянган га буюу нийт нутаг дэвсгэрийн 9.1 хувийг л эзэлж байна.

Ойн сан бүхий газарт ойгоор бүрхэгдсэн газар 12108.9 мянган га буюу 84.9 хувийг, ой модыг нь огтолсон газар 133.0 мянган га буюу 0.9 хувийг, мод үржүүлгийн газар 63.3 мянган га буюу 0.4 хувийг, ой тэлэн ургах нөөц газар 719.0 мянган га буюу 5.0 хувийг, ойн сангийн бусад газар 1232.4 мянган га буюу 8.6 хувийг тус тус эзэлж байна.¹

Монгол Улсын нийт нутаг дэвсгэрийн 76,9 хувь нь цөлжилтөд өртсөн бөгөөд энэ эрчим хэвээр байвал 2080 он гэхэд манай

улсын 80 хувь нь элсэн цөл болон хувирах дүр зурагтай байна.

Байгалийн баялгийг зүй зохистой ашиглахад зохицсон аж ахуйн уламжлалт болон орчин үеийн нийтлэг хэвшлийг хослуулан хөгжүүлэх замаар байгалийн баялгийг нөхөн сэргээж, төрх байдлыг нь хамгаалж, иргэний эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах нөхцөлийг бий болгоход төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлого чиглэгдэх явдал юм.

Байгаль орчны бодлого нь байгалийн төрх, байдлыг хадгалах, байгалийн болон болон түүх соёлын үнэт зүйлсийг хамгаалах экологийн даацад нийцүүлэн нөөц баялгийг иж бүрэн, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх, үр өгөөжийг нь ард иргэдэд адил тэнцүү хүртээх нөхцөлийг бүрдүүлэх замаар улс орны эдийн засгийн тогтвортой өсөлтийг тэтгэн, амьдрах орчныг сайжруулах зорилгод нийцсэн байна.

Байгаль орчны бодлогыг хэрэгжүүлэхдээ нөхөн сэргээгдэх байгалийн нөөцийн хүрээнд амьдралын хэрэгцээг бүрэн хангах, үл нөхөгдөх буюу удаан сэргэдэг нөөцийг гагцхүү улс орны хөгжлийн нэмэлт хүчин зүйл болгон зохистой ашиглах замаар экологийн аюулгүй байдлыг хангах явдлыг чухалчилна.² Тухайлбал,

Ойн нөөцийн талаар:

¹ <https://www.gazar.gov.mn/p/527-108>

² Төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлого. 1997 он. Төрийн мэдээлэл сэтгүүл. 1998 он, №01

МОНГОЛ УЛСЫН ТӨР ЭРХ ЗҮЙН ТҮҮХЭН УЛАМЖЛАЛ

- Ойн экологи, эдийн засгийн түгээмэл ач холбогдлыг чухалчлан монгол орны газар нутгийг ойжуулах арга хэмжээг тасралтгүй хэрэгжүүлэн, ойн тархалтын хүрээг тэлж, модны чанарыг сайжруулах замаар ойн нөөцийг зохистой түвшин, хэмжээнд тогтвортой өсгөн, хэмнэлттэй ашиглах бодлого явуулах;

- Ой хамгаалах, зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх цогцолбор баримтлалын үндсэн дээр ойн нөөцийн үнэлгээ, төлөвлөлтийн чадварыг дээшлүүлж, ой модыг тогтмол ашиглагчдад гэрээгээр эзэмшүүлэн хамгаалуулах, модны дотоодын хэрэглэгчдийн хэрэгцээг хангахад түлхүү анхаарах;

- Олон талын ач холбогдлыг нь харгалзан ойг хамгаалах, нөхөн ургуулах, хязгаартай ашиглах бүс нутгийг тогтоож тэдгээрт тохирсон ой зохион байгуулалтыг бүрдүүлэх, модыг сорчлон бэлтгэх, экспортлохыг хязгаарлах, модон материалын импортыг дэмжих, ойн байгалийн нөхөн үржилтийг тэтгэх, сайн чанарын үрийн аж ахуйг эрчимжүүлж модлог ургамал тариалах хэмжээ, хүрээг өргөтгөх, ой модыг өвчин, хортон шавьж, гал түймрээс урьдчилан сэргийлэх чадавхийг бэхжүүлэх явдлыг байгаль хамгаалах үйл ажиллагааны гол чиглэл болгон гэжээ.

Монголчууд эрт дээр үеэс амьдарч буй орон нутгийнхаа байгалийн зүй тогтлыг танин мэдэж байгаль орчноо хамгаалах, байгалийн баялгийг нөхөн сэргээхэд үлэмж анхаарч зан үйл, ёс заншил, шашин шүтлэгээрээ зохицуулж ирсэнээс гадна төрийн бодлогоор хууль цааз тогтоож ирсэн уламжлалтай.

Бидний өвөг дээдэс мөн чанар, дотоод шалтгааныг гүнзгий танин мэдсэн учраас байгаль дэлхийгээ тахин шүтэх олон шүтлэгийг бий болгож үзэсгэлэн төгс нутаг орныхоо онцлог хэсгийг дархлан хамгаалж иржээ.³

Монголчууд байгаль хамгаалах хууль цаазаа хэлбэрэлтгүй мөрдөж, зөрчсөн этгээдийг ноён, харц гэж ялгалгүй тохирсон шийтгэлийг хүлээлгэж байсан нь Улаан хацарт хэмээх номонд "...Төр Гэрэлтийн 28 дугаар оны /1848 он/ 7 сард Шадивлангийн ойр газраас яргай мод огтолсон хиа Гомбыг бага хөлөөр баалж шийтгэв", мөн онд

Чингэлтэй уулнаас түлээ мод огтолж авсан лам Ишдоржийг нэгэн есөөр торгов хэмээн тэмдэглэжээ.⁴

Монгол орон байгалийн унаган төрхөө алдаагүй, түүний баялаг бүрэн бүтнээр бидний үед өвлөгдөн ирэхэд монгол түмний үе үеийн мэргэдийн боловсруулан мөрдөж ирсэн хууль цаазын бичиг, зарлиг нь онцгой үүрэг гүйцэтгэсэн.

Монголчууд байгаль орчноо хайрлан хамгаалах баялаг уламжлалтай ард түмэн бөгөөд өнөөдөр бидэнд өвлөгдөн ирсэн хөндөгдөөгүй шахам байгаль бол өвөг дээдсийн нөр их хөдөлмөр, хатуу хууль, төрийн зөв бодлого, уламжлалт зан заншлын хэм хэмжээтэй шууд холбоотой бөгөөд байгаль дэлхийгээ эзэнтэй, хамаагүй хөндвөл эзэн хилэгнэнэ, лус савдагийн хорлол болно гэх зэргээр хамгаалж ирсэн түүхэн уламжлалыг бидний үеийнхэн мартах учиргүй.

Чингис хааны "Их засаг" хууль. Судлаачдын бүтээлээс үзэхэд "Их засаг" хуулийн агуулгыг төр засах цааз, иргэний аж байдлын цааз, эрүүгийн бодлого гэсэн гол асуудлуудад төвлөрүүлэн зангидаж тайлбарласан⁵ ба байгаль орчныг хамгаалахтай холбоотой заалтууд нь ихэвчлэн зан заншил, аж ахуй, онгон шүтлэгтэй холбоотой байв.

"Их засаг" хуульд байгалийн унаган төрхийг хадгалах, нутаг бэлчээрийг зүй зохистой ашиглах, газар шороо, хөрс усыг цэвэр ариун байлгах, ой модыг түймрээс хамгаалах зэрэг заалтууд тусгагджээ.

"Их засаг" хуулийн 28 дугаар зүйлд "...гал алдаж ой хээрийн түймэр гаргаваас гэр орноор нь цаазаар авсугай" гэсэн заалтаас харахад ой хээрийн түймрээс сэрэмжлэх, түймэр тавигчдад хатуу шийтгэл оногдуулж байсныг харж болно.

Их Юан гүрний "Нэвтэрхий хууль" нь нийгэм улс төр, эдийн засаг, ахуй амьдралын бүхий л хэв шинжийг агуулсан, "Их засаг" хуулийн нөлөө, Монгол зан заншил ихээр тусгагдсаны дотор байгаль хамгаалахтай холбоотой олон зүйл заалтууд орсон, өмнөх хууль, зарлигуудын эмхтгэл байсан бөгөөд 60 бүлэг, 2391 зүйлтэй байжээ.

Хубилай хааны зарлигт их замын дагуу 2 алхмын зайтай мод тарихыг

³ Амархүү.О. "Монголын орчин цагийн экологийн эрх зүй". УБ., 2009 он 56 дахь тал.

⁴ Авирмэд.Э., Дашцэдэн.Д., Совд.Г., "Монгол хууль". УБ., 1997 он 15 дахь тал.

⁵ Болдбаатар.Ж., Лүндээжанцан.Д. "Монгол Улсын төр эрх зүйн түүхэн уламжлал", УБ., 1997 он 71-73 дахь тал.

зарлигдсаны дагуу говь цөл, хээр тал хангай, гол мөрөн, нуур цөөрмийн зах хөвөөнд мод тарьж ойжуулах асуудлыг тусгаж газрын хөрсийг хамгаалах, бэлчээр, ой мод, хадлангийн талбайг тариалангийн талбайн адил хамгаалах хууль эрх зүйн үндсийг бий болгожээ.⁶

Алтан хааны цааз бичиг нь ХҮИ зууны Монголын томоохон цааз бичгүүдийн нэг бөгөөд оршил буюу айлтгал үгийн хамт 12 хэсэг, 117 зүйлээс бүрддэг.⁷ Алтан хааны цааз бичгийн 95 дугаар зүйлд "...ой модыг их хэмжээгээр огтлох, хулгайлбал 2 есөөр торгох" ялыг хэрэглэхээр заажээ.

Монгол-Ойрадын хууль буюу "Дөчин дөрвөн хоёрын цааз" хуулийг 1640 онд Халх, Ойрадын бүх ноёдыг төлөөлсөн чуулганаар баталсан. 186 зүйлээс бүрддэг ба "...ой хээрийн түймэр тавих зорилгогүйгээр ой модыг гэмтээсэн, огтолсон буруутанг тэмээ тэргүүтэй 9 малаар торгож байх, ой мод бэлчээр ургамлыг хамгаалах" талаар нийтээр мөрдөх эрх зүйн хэм хэмжээг зөрчвөөс 5 мориор торгохоор заажээ.

Монгол цаазын бичигт Монголын үзэсгэлэнт байгалийг дархлан хамгаалж, онголон тахиx, хамгаалах тухай заалт, хэм хэмжээ арвин бөгөөд байгаль орчныг сүйтгэсэн үйлдлүүдийг 3 ангилан хуваасан байна.

- газар эдэлбэрийн тогтоосон хэм хэмжээ зөрчих;
- ой хээрийн түймэр тавих;
- хууль бусаар ан хийх, ховор ургамал түүх, **ой модыг огтлох**;

Нүүдэлчин Монголчуудын хувьд нутаг бэлчээр, ой модыг хамгаалах түүнийг зөв зохистой ашиглаж малаа адгуулан маллах нь эртнээс улбаатай бөгөөд түймэр алдаж ой бэлчээр устгасан, ой модыг үлэмж хэмжээтэй огтолсон, гэмтээсэн, энэ хэргийн улмаас хүний амь хохирсон буюу өөр хүнд хор уршиг учруулсан бол хүндээр шийтгэхээр заажээ.

Халх журам хуульд байгаль хамгаалах асуудал тодорхой байр суурь эзлэж байсан ба өмнөх хуулиудын уламжлалыг баяжуулан бататгаж ой мод, ан амьтан, усыг хамгаалах, ой хээрийн түймрээс сэргийлэх асуудлыг нарийвчлан тодруулжээ.

Халх журам хуулийн 126 дугаар зүйлд "...хүрээ зассан газарт мод огтлохгүй, хүрээний гадагш нойтон мод огтлохыг хориглоод хэн хүн зөрчиж мод огтолбол багаж болон биедээ авч яваа эд юмсыг бүгдийг хураан авна"⁸, нойтон мөчир бол нойтон модны ёсоор, хуурай мөчир хуурай модны ёсоор цаазтай гэжээ. Энд заасан нэгэн шинэлэг зүйл нь "гурван этгээдээс элч гарган" ажиллуулж тухайн хориглосон үйлдлийг зөрчиж буй эсэхийг шалгаж, эргэж үзэж байх хэм хэмжээг анх тогтоосон явдал юм.

Гурван этгээдээс гэдэг нь хүрээний захирагч, шашин сүм хийд болон хүрээнд оршин суугч энгийн ардуудаас тус бүр нэг төлөөлөгч байхыг хэлж байсан бөгөөд элч гэдэг нь өнөөгийн байгаль хамгаалагчтай ижил зиндааны алба хариуцагчийг хэлж байсан бололтой.⁹

Элч нь эргэж шалгахын зэрэгцээ гаднаас хүрээнд ирсэн ноёд, зочдод мод, мөчир огтлохыг хориглосон тухай таниулж, хуулиа сурталчлан ойлгуулж байх үүрэгтэйг хуульчилсан байв. Хүрээнд болон түүний ойролцоо газарт ой модыг хамгаалах журам тогтоохдоо "хуурай модыг огтолсон нь нойтон модыг хуга дайрсан бол сүхийг ав" гэсэн нь зулзаган модыг хамгаалах чухал ач холбогдол бүхий заалт байжээ.

Богд хаант Монгол Улсын хууль цаазын гол эх сурвалж нь "Зарлигаар тогтоосон Монгол Улсын хууль цаазын бичиг" бөгөөд байгаль хамгаалах асуудлыг өргөн хүрээтэй авч үзжээ.

Байгалийн баялгийг хамгаалах, зохистой ашиглах асуудлыг нутгийн удирдлагад үүрэг болгож, хариуцлагад нь шингээж өгсөн; газар нутгийг онголон дархалж, уул овоо тахиx уламжлалт зан үйлийг хуульчилж тусгай хамгаалалтанд авсан, дархан цаазат газар нутагт ан гөрөө хийх, зөвшөөрөлгүйгээр ойд мод огтлохыг хориглон хуульчилсан зэргийг дурьдаж болно.¹⁰

Ардын хувьсгалын эхэн үеийн байгаль хамгаалах хууль тогтоомж

БНМАУ-ын анхны Үндсэн хуулийн 3 дугаар зүйлд "...улсын хязгаарын доторхи газар, уурхай, ой мод, ус зэрэг баялаг нь эрт цагаас нааш ард нийтийн өмч байсаар ирсэн

⁶ Амархүү.О. "Монголын орчин цагийн экологийн эрх зүй". УБ., 2009 он, 84-85 дахь тал.

⁷ Авирмэд.Э., Дашцэдэн.Д., Совд.Г. "Монгол хууль". УБ., 1997 он, 15-18 тал.

⁸ Жалан-Аажив.С. "Халх журам". УБ., 1995 он, 15 дахь тал.

⁹ Амархүү.О. "Монголын орчин цагийн экологийн эрх зүй". УБ., 2009., он 85 дахь тал.

¹⁰ Амархүү.О. "Монголын орчин цагийн экологийн эрх зүй". УБ., 2009 он 85 дахь тал.

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

бөгөөд хувийн өмчид байж болохгүй”¹¹ гэжээ.

1926 оны Шүүх цаазын бичиг- Уг хуулийн 15 дугаар бүлгийн 103 дугаар зүйлд “...байгалийн баялгийг ашиглах тухай дүрэм зөрчигсдийг 3 сар хүртэл хорино”; 110 дугаар зүйлд “...ой модыг хамгаалах дүрэм зөрчсөн, цааз бүхий газраас нойтон мод огтловоос 6 сар хүртэл хорино”; 116 дугаар зүйлд “...гал түймэр гарсныг үзсээр сөнөөхөөр эс очвоос 2 сар хүртэл хорино”; 117 дугаар зүйлд “...аливаа малтсан газрыг эс таглаж тэгшилвээс 1 сар гяндлан хорино” гэжээ.

1924 оны улсын анхдугаар хурлаас баталсан Үндсэн хуульд эх орны ойн баялаг бол улсын өмч мөн гэж заагаад ойг хамгаалан хямгадах асуудал бол хоршооллын байгууллага, иргэдийн үүрэг гээд тэр ондоо анхны “Ой модны дүрэм”, 1925 онд шинэчлэн “Монгол Улсын хязгаарын доторх ой мод газрыг захирах дүрэм” болгон өөрчилжээ.¹²

1931 онд баталсан Ойн хууль нь ойн ашиглалт, хамгаалалтын тухай анхны төрөлжсөн хууль бөгөөд манай орны нутаг дэвсгэр дэх бүх ой улсын өмч, ойн нэгдсэн сан болохыг хуульчлан тогтоосон юм. Бүх ойг улсын, орон нутгийн чанартай гэсэн 2 ангилалд хувааж, үргэлжилсэн ойгоос бусад хэсэг ойг орон нутгийн эзэмшил, мэдэлд байлгахгаар зааж, улсын мэдлийн ойн ашиглалт, хамгаалалтыг Мал тариалангийн яамнаас, орон нутгийнхыг аймаг, сумын захиргаанаас тус тус эрхлэн хариуцаж байхаар шийдвэрлэжээ.

Улсын чанартай ойгоос жилд олгох модны хэмжээг түүний нэг жилийн өсөлтөөс хэтрүүлэхгүйгээр тогтоох, ургаа нойтон модыг үнэлэх, жижиг залуу мод огтлохыг хориглох, мод бэлтгэсэн байгууллага, хүмүүс тухайн талбайг цэвэрлэх, хэрэв цэвэрлээгүй бол огтолсон модны үнийн 15-25 хувийг улсад төлж байх журам тогтоосон байна.¹³

Ойг нөхөн сэргээх эрх зүйн үндэс мөн л энэ хуулиар эхлэн тавигдаж, мод тарьж суулгах ажлыг ойн ангиуд хариуцан гүйцэтгэх, ой цэвэрлэх, тарьж ургуулахад зориулсан татварыг мод бэлтгэгчдээс хурааж байх, хуулиар хориглосон журам зөрчигчдийг эрүүгийн хариуцлагад татах,

хууль бусаар огтолсон модны үнийг 3 нугалан төлүүлж байх, ойн цагдаа хууль бус үйл ажиллагааг шууд таслан зогсоох, огтолсон модыг хураах, гал түймэр гарахад дайчилгаа явуулах эрх эдлэхээр заасан байна.

Энэ хугацаанд ой модыг үйлдвэрлэл бүтээн байгуулалтад өргөн ашиглаж уг асуудлыг хариуцсан Аж ахуйн яамны бүтцэд “Ой модны хэлтэс” байгуулжээ. Ойн ангиудыг байгуулж хот орчмын ой, амьтны нөөцийн ашиглалт, хамгаалалтанд хяналт тавьж журамлах асуудлыг хариуцуулж байсан, 1933 онд “модны тэмдэгт бичиг авч 11 сарын 01-нээс дараа оны 4-р сарын 01 хүртэл модыг огтолно” гэсэн нь зөвшөөрлийн системийн үндэс болжээ.

1942 оны Эрүүгийн хуульд байгаль орчны эсрэг гэмт хэргийн талаар тусдаа бүлэг байхгүй ч 9 дүгээр бүлэгт байгаль орчны эсрэг гэмт хэргийн талаар цөөн заалт оруулсан. 188 дугаар зүйлд “...худаг, булаг зэрэг усыг гэмтээж хүний уух ба малыг услахад хэрэглэж болохгүй болговол 1 жил хүртэл хорино”, 190 дүгээр зүйлд “...ой мод, хадлан бэлчээрийг гал алдаж шатааваас 2 жил хүртэл хорино” гэжээ. Харин 1940 онд БНМАУ-ын Ойн хуулийг шинэчлэн баталсан бөгөөд уг хуулиар:

- Ойн ашиглалт, хамгаалалтад тавих төрийн хяналтыг хүчтэй болгох;
- Мод бэлтгэх зөвшөөрлийг гагцхүү ойн ангиас тус тусын хариуцсан нутаг дэвсгэрийн дотор олгож байх;
- Нойтон модыг зөвхөн зам гүүр, улсыг батлан хамгаалах хэрэгцээнд СНЗ-ийн зөвшөөрлөөр, бусад албан газар, байгууллага, ард иргэдийн хэрэгцээнд хатсан буюу өмхөрсөн, түймэрт нэрвэгдсэн мод бэлтгэх;
- Мод бэлтгэсний гоожингийн үнэ дээр ой цэвэрлэх, ойг бүртгэн тооцоолоход зориулан 15 хувийн нэмэгдэл хурааж байх журам тогтоожээ.

Мөн хуулиар хот суурины ногоон бүсийн хэмжээ заагийг тодотгож, Богд уул ба УБ хотоос зүг бүр 50 км хэмжээний газарт ургаа, нойтон мод огтлохыг хориглож, тэрхүү бүсийн дотор зөвхөн ойн арчилгаа, цэвэрлэгээний ашиглалт хийхийг зөвшөөрчээ.

¹¹ БНМАУ-ын их, бага хурлын тогтоол, Үндсэн хууль, тунхагууд. УБ., 1956 он, 30 дахь тал.

¹² Эрдэнэбаяр.М. Байгаль хамгаалах журмын эсрэг гэмт хэргийг илрүүлэх шалгахад анхаарах зарим асуудал. УБ., 2010 он, 67 дахь тал.

¹³ Амархүү.О. “Монголын орчин цагийн экологийн эрх зүй”. УБ., 2009 он, 106 дахь тал.

1961 оны Эрүүгийн хууль: Уг хуулийн 123 дугаар зүйлд "...ой модыг хууль бусаар огтолсон, устгасан буюу гэмтээснээс болж учирсан хохирол нь захиргааны арга хэмжээнээс хэтэрсэн байвал 1 жил хорино", 190 дүгээр зүйлд "ой хээрийн түймэр тавих" гэмт хэргүүдийг хуульчилж оногдуулах ялын төрөл хэмжээг тогтоожээ.¹⁴

БНМАУ-ын Ойн хуулийг 1974 онд шинэчлэн баталсанаар ойн ашиглалт, хамгаалалт нь нэгдсэн бодлого, зохион байгуулалттай болсон. Мод ашигласаны төлбөр хураамж авч байх талаар төрөөс зохих арга хэмжээ авч байсны илрэл нь БНМАУ-ын сайд нарын зөвлөлийн 1974 оны 556 дугаар тогтоолоор гоожингийн хураамжийг батлаж уг тогтоолд "...ойгоос мод бэлтгэх гоожингийн хураамж бол ой модыг зөв зохистой ашиглах, хамгаалахад идэвхтэй үйлчлэх үүрэг бүхий ойн нөхөн үйлдвэрлэлийг хангахад шаардагдах нийгмийн зардлыг багтаасан үнийн систем мөн" гэж тодорхойлсон нь ойгоос мод ашиглагч нь байгалийн баялгийг ашигласаны төлбөр хураамж заавал төлж байхыг баталгаажуулсан хэрэг болжээ.

1986 оны шинэчлэн найруулсан Эрүүгийн хууль: "Байгаль орчин, түүний баялгийг хамгаалах журмын эсрэг гэмт хэрэг" гэсэн 7 дугаар бүлэгт¹⁵ ус, газар, түүний хэвлий, агаар зэрэг байгалийн гол төрөл зүйлүүдийг шинээр Эрүүгийн хуулийн хамгаалалтанд авчээ.

1990-1992 онд Монгол улсад төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засаг болон ойн аж ахуй задарч, зах зээлийн эдийн засагт шилжсэнээр ой модыг хууль бусаар огтлох гэмт хэрэг, зөрчил түгээмэл гарах болсон ч эрүүгийн хариуцлага тооцож чадахгүй байсан шалтгаан нь 1986 оны Эрүүгийн хуулийн 187 дугаар зүйлд "...ойг хууль бусаар огтолсон, гэмтээсний улмаас их хэмжээний хор уршиг учирсан бол" гэмт хэрэгт тооцохоор заасанд байв.

1993 онд Эрүүгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулсан боловч их хэмжээний хор уршиг гэдгийг өөрчлөлгүй 2002 он хүртэл үйлчилсэн.

Тухайн үед хохирлын хэмжээг УДШ-ийн тогтоолоор тайлбарладаг байсан бөгөөд 1995 онд 1,5 сая төгрөг болон түүнээс дээш хэмжээний хохирлыг их хэмжээнд тооцохоор заасан, 1995-2002 онд нэг шоо метр модны экологи-эдийн засгийн

үнэлгээ нь 12000 төгрөг байсантай холбоотойгоор /тайлбар: Зил-130 машинд дунджаар 10 м³ мод ачигдана, машин модны үнэлгээ 120,000 төгрөг, 13-14 машин мод огтолж байж их хэмжээний хохиролд хүрнэ/ эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх боломжгүй шахам байсаар 2002 он хүрчээ.

2002 оны Эрүүгийн хуулийн 211 дүгээр зүйлд "...зохих зөвшөөрөлгүйгээр ойд үйлдвэрлэлийн зориулалтаар мод бэлтгэсэн, онцгой бүсийн болон ногоон бүсийн ой, хориотой зурвасын ойд хуулиар хориглосон үйл ажиллагаа явуулсаны улмаас үлэмж хэмжээний хохирол учруулсан бол" гэж объектив талыг тодорхойлсон нь өмнөх хуулийн заалтыг бүр дордуулсан.

Тухайлбал, гэмт хэргийн объектив талыг "үйлдвэрлэлийн зориулалттай мод бэлтгэсэн бол" гэж тодорхойлсон, амьдрал дээр хууль зөрчигчид ихэвчлэн 1-2 машин мод тээвэрлэж яваад баригддаг, уг модоо ахуйн хэрэгцээндээ бэлтгэсэн гэхэд л эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх боломжгүй болж байв. Түүнчлэн, үлэмж хэмжээний хохиролд хүрэхийн тулд доод тал нь 15 машин мод огтолж байж эрүүгийн хэрэг үүсдэг байсан учир жилд 10 хүрэхгүй гэмт хэрэг бүртгэгдэж эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх боломж багассан, захиргааны хэлбэрийн төдий торгууль нь хууль зөрчигчдийг улам өөгшүүлсэн.

Социализмын үед Улаанбаатар болон Булган, Сэлэнгэ зэрэг аймагт мод боловсруулах үйлдвэр ажиллаж, ойн нөөцийг төлөвлөгөөтэй ашиглаж байсан ч үйлдвэрүүд нь тайрсан модныхоо тоогоор нөхөн сэргээлт хийдэг, ойн аж ахуй хөгжсөн, бүх үйл ажиллагаа төлөвлөгөөний дагуу явагддаг, хууль бусаар мод бэлтгэх нь зөвхөн ахуйн зориулалттай буюу байшин барих, түлшинд хэрэглэдэг байв. Монгол Улсын тухайд уламжлалт нүүдлийн соёл иргэншлээ төгөлдөржүүлэх замаар тогтвортой хөгжлийн байгаль орчны зорилтуудыг шийдвэрлэх боломжтой.

Нүүдлийн соёл иргэншлийн тулгуур үзэл баримтлал нь **Хүн- Байгаль-Амьтан** гэсэн цагираг хэлхээс үүсгэдэг нь өнөөгийн тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлалд бүрэн нийцэж байна.

Тогтвортой хөгжил гэдэг нь: эдийн засгийн үр ашигтай, нийгэм нь шударга хариуцлагатай, байгаль орчинд зохистой

¹⁴ БНМАУ-ын хуулиудын эмхтгэл. УБ., 1960 он, 123 дахь тал.

¹⁵ БНМАУ-ын Эрүүгийн хуулийн дэлгэрэнгүй тайлбар. УБ., 1989 он., 227 дахь тал.

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

хөгжлийн хандлага¹⁶ бөгөөд тогтвортой хөгжлийн үндсэн шаардлага нь байгаль орчин, эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн зорилтуудыг нэгийг нь нөгөөгөөс салгахгүйгээр, ээлж дараалал тогтоохгүйгээр хамтад нь шийдвэрлэж байх явдал гэж хөгжлийн зарчмыг тодорхойлсон.

Ойн аж ахуйн нэгжүүд 1990-1992 онд хувьчлагдаж ойн ашиглалтын талаарх нэгдсэн бодлого алдагдсанаар хууль бус дураар мод бэлтгэх, амьдрал ядуу, бизнес эрхэлж байгаа нэрийн дор замбараагүй ашиглалт явуулж хот суурингийн орчмын ногоон бүсийн ой ихээр өртсөн түүхтэй.

1990-1992 онд Монгол Улс зах зээлийн эдийн засагт шилжсэн, ойн аж ахуй дампуурч мод, модон материалын эрэлт, хэрэгцээг хангаж чадахгүйд хүрсэн учир Хууль бусаар мод бэлтгэх явдал газар авч зөвхөн ахуйн хэрэгцээг хангах төдий бус, экспортлох, бусдад худалдах, мод модон материал үйлдвэрлэх болсонтой холбоотойгоор ойн гэмт хэргийн гаралт эрс нэмэгдсэн.

2015 оны Эрүүгийн хууль 24.6 дугаар зүйл. Хууль бусаар мод бэлтгэх: “Зөвшөөрөлгүйгээр ойд мод бэлтгэсэн, гарал үүслийн гэрчилгээгүйгээр мод, модон материалыг бэлтгэсэн, тээвэрлэсэн, худалдсан, худалдан авсан бол”, Хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнд “байнга тогтвортой, бүлэглэж, улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн ойд, төрийн албан хаагч үйлдсэн бол..., ...хуулийн этгээдийн нэрийн өмнөөс, хуулийн этгээдийн ашиг сонирхлын төлөө үйлдсэн бол” гэж тусгайлан заан тодорхойлсон ч, өнөөгийн нөхцөлд оногдуулж буй ялын бодлого, санкц нь бага, энэ төрлийн гэмт хэрэг буурахгүй жил ирэх тусам ихсэж байгаа цаашид ч нэмэгдэх хандлага байсаар байна.

Дүгнэлт

Өвөг дээдэс маань уламжлалт бөө мөргөл, бурханы шашин, христийн шашин аль нь ч эх болсон байгаль дэлхий, ой модыг хайрлан хамгаалахыг сургадаг учир уламжлалт зан үйлийг шинжлэх ухаантай хослуулах, дэлгэрүүлж хэвшүүлэх болон шашны зан үйлийг ашиглах замаар ой хамгаалах үйл ажиллагааг зохион байгуулах нь үр нөлөөтэй учир өсвөр насны хүүхэд, багачуудад байгаль орчноо хайрлаж

сурахад шашин шүтлэгийн нөлөө их бөгөөд манай өвөг дээдэс байгаль дэлхий, уул усаа жил бүр тахиж, модыг хууль бусаар бэлтгэхийг хориглож байсан тэр уламжлал, шашны зан үйлийг сэргээж, ойн хууль тогтоомж зөрчих гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд ашиглах шаардлагатай.

Монголчууд ойн баялгийг бурхантай, ээжтэйгээ зүйрлэн хайрлан хамгаалахаас гадна ахуйн зорилгоор зөв ашиглаж чаддаг өнө эртний сайхан уламжлал нь монгол хүний экологийн мэдлэг, соёл, ухаарал арвин байсны илрэл бөгөөд цаг хугацаа өнгөрөхийн хэрээр хумигдаж арилж байгаа нь маш том гарз¹⁷ бөгөөд уламжлалыг сэргээж, баяжуулах, хүн бүрт байгалиа хайрлан хамгаалах мэдлэгийг түгээн дэлгэрүүлж, мэдээлэл хүргэх, байгальд хандах нийгмийн соёлыг дээшлүүлэх нь нэг гол арга болно.

Санал

Судалгааны үр дүнд үндэслэн дараах санал дэвшүүлж байна. Үүнд:

- Одоо мөрдөгдөж буй Эрүүгийн хуульд Хүрээлэн байгаа орчны эсрэг гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд оногдуулж буй мөнгөн торгуулийн хэмжээг нэмэгдүүлэх.

- Байгаль, Хүрээлэн буй орчинд учруулсан Экологи-эдийн засгийн үнэлгээг шинжээч томилон, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдээс гаргуулах заалтыг Эрүүгийн хуульд тусгах.

- Хүрээлэн буй орчинд хохирол, хор уршиг учруулж буй гол хүчин зүйл нь хүн учир өвөг дээдэс маань хэрхэн байгаль эх, хүрээлэн буй орчноо хамгаалдаг байсан ёс уламжлал, түүхтэй ард түмэн байсныг сэргээн сануулж нөлөөллийн арга хэмжээ болох социал мэдээ, мэдээлэл бэлтгэн иргэд, олон нийтэд түгээх ажлыг төрөөс бодлого гарган явуулах, сургалтыг хөтөлбөр боловсруулж, Ерөнхий боловсролын сургуулиудад хичээл заах.

Ашигласан материал

1. <https://www.gazar.gov.mn/p/527-108>
2. Төрөөс экологийн талаар баримтлах бодлого. 1997 он. Төрийн мэдээлэл сэтгүүл.
3. Амархүү.О. “Монголын орчин цагийн экологийн эрх зүй”. УБ., 2009 он.

¹⁶ 1992 оны Рио-Де-Жанейрогийн чуулга уулзалтаас гаргасан Хүрээлэн буй орчин ба хөгжлийн талаарх тунхаглал. Байгаль хамгаалах иргэдийн нөхөрлөлийн гарын авлага. УБ., 2010 он, 9-10 дахь тал.

¹⁷ Амархүү.О. “Монголын орчин цагийн экологийн эрх зүй”. УБ., 2009 он 27 дахь тал.

4.Авирмэд.Э., Дашцэдэн.Д., Совд.Г., “Монгол хууль”. УБ., 1997 он.

5.Болдбаатар.Ж., Лүндээжанцан.Д. “Монгол Улсын төр эрх зүйн түүхэн уламжлал”. УБ., 1997 он.

6.Жалан-Аажив.С. “Халх журам”. УБ., 1995 он.

7.БНМАУ-ын их, бага хурлын тогтоол, Үндсэн хууль, тунхагууд. УБ., 1956 он.

8.Эрдэнэбаяр.М. “Байгаль хамгаалах журмын эсрэг гэмт хэргийг илрүүлэх

шалгахад анхаарах зарим асуудал”. УБ., 2010 он.

9.БНМАУ-ын хуулиудын эмхтгэл. УБ., 1960 он.

10. БНМАУ-ын Эрүүгийн хуулийн дэлгэрэнгүй тайлбар. УБ., 1989 он.

11. 1992 оны Рио-Де-Жанейрогийн чуулга уулзалтаас гаргасан Хүрээлэн буй орчин ба хөгжлийн талаарх тунхаглал. Байгаль хамгаалах иргэдийн нөхөрлөлийн гарын авлага. УБ., 2010 он.

МОНГОЛЫН Дотоодын Ажлын Яаман

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

ЦАГДААГИЙН БАЙГУУЛЛАГЫН ХЭМЖЭЭНД 2022 ОНД БҮРТГЭГДСЭН КИБЕР АЮУЛГҮЙ БАЙДЛЫН ЭСРЭГ ГЭМТ ХЭРГИЙН НӨХЦӨЛ БАЙДАЛД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭ

CYBER SECURITY CRIME TRENDS BY POLICE IN 2022 SITUATION ANALYSIS

Б.Эрдэнэ-Очир

Орхон аймгийн цагдаагийн газрын Мэдээлэл, судалгааны ахлах мэргэжилтэн, цагдаагийн ахлах дэслэгч

Erdene-Ochir.B

Chief Information and Research Specialist of Orkhon Province Police Department, Senior Police Lieutenant

Хураангуй: Монгол улсын үндэсний аюулгүй байдлын нэгэн чиглэл болсон мэдээллийн аюулгүй байдал, түүнийг хангах эрх зүйн хамгаалалт, төрөөс хэрэгжүүлж буй бодлогын хүрээнд цахим хөгжлийн багц хуулийн хүрээнд боловсруулсан кибер аюулгүй байдлын тухай хууль, эрүүгийн хуулийн холбогдох заалтаар хамгаалагдсан кибер аюулгүй байдлын нөхцөл байдал нь цаашид бидний өдөр тутмын амьдралд чухал байр суурь, өөрчлөлтийг авчирсаар байх болно.

Abstract: Information security, which is one of the areas of national security of Mongolia, the legal protection to ensure it, the cyber security law developed as part of the electronic development package within the framework of the policies implemented by the government, and the cyber security situation protected by the relevant provisions of the criminal law, will continue to be our daily life. will continue to bring significant changes in life.

Түлхүүр үгс: Кибер аюулгүй байдал, Цахим орчин, Цагдаагийн байгууллагын нэгдсэн сан, Бүртгэгдсэн гэмт хэрэг, Тоон нотлох баримт

Keywords: Cyber Security, Electronic Environment, Police Consolidated Fund, Recorded Crime, Digital Evidence

Оршил

Монгол Улсад нийгэм эдийн засгийн харилцаа эрчимтэй хөгжиж хүмүүсийн ахуй, амьдралд гарч буй эерэг, сөрөг өөрчлөлтийг дагаад гэмт хэргийн нөхцөл байдалд өөрчлөлт ороод байна. Мэдээлэл технологийн 5 дугаар хувьсал гэх энэ эрин үед бид мэдээллийг өөрийн оюун бодол, тархи, сэтгэхүйнээс бусад газар хадгалсан, боловсруулсан, эх үүсвэрт буулгасан тохиолдолд бусдад алдах, хулгайлагдах, устгагдах зэрэг эрсдэлийг техник технологийн дэвшил бидэнд олгоод байна. Дэлхий даяар даяаршиж 1 дэлхий, 1 улс хэмээн үздэг интернэтийн хязгааргүй орчинд оршин тогтнох болсон манай улсын иргэд шинэ, шинэлэг технологи, шинэ харилцаанд ороод удаагүй буюу интернэтийн орчинд гэмт хэрэг үйлдэгддэг, гэмт хэрэг үйлдэж болдог, хохирогч болдог зэргийг хүлээж авч ойлгоод удаагүй буюу зарим нэг нь одоог хүртэл ойлгоогүйн улмаас өдөр бүр цахим орчинд гэмт хэргийн хохирогч болсоор байна.

Монгол Улсын засгийн газрын 2010 оны 6 дугаар сарын 2 өдрийн 141 дүгээр тогтоолоор Мэдээллийн аюулгүй байдлын үндэсний хөтөлбөр батлагдсан тухайн үеийн хуулиар компьютерын мэдээллийн аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн талаар тусгайлан эрх зүйн баримт бичиг гаргаагүй байж байгаад 2021 онд цахим хөгжлийн багц хуулийн хүрээнд Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль болон Эрүүгийн хуулийн 26 дугаар бүлэгт Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг гэх бүлэгт өөрчлөлт оруулсан юм. Эрүүгийн хуулийн 26 дугаар бүлэг нь нийгмийн чиг хандлага, ондоошил, харилцааны нэг шинэ орчин дэлхийн бусад улсын адил манай улсад аль хэдийн бий болсныг зохицуулах хэрэгцээ шаардлагын үүднээс бий болсон гэж үзэж болно.

Иймд уг төрлийн гэмт хэргийн өнөөгийн нөхцөл байдал, үйлдлийн арга, хохирогчийн онцлог, гэмт хэрэг үйлдэгчийн онцлог зэргийг 2022 онд цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд бүртгэгдсэн Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн хүрээнд дүн шинжилгээ хийхэд уг өгүүлэлийн зорилго оршино.

Үндсэн хэсэг Нэг.Бүртгэгдсэн гомдол, мэдээлэл түүний шийдвэрлэлт

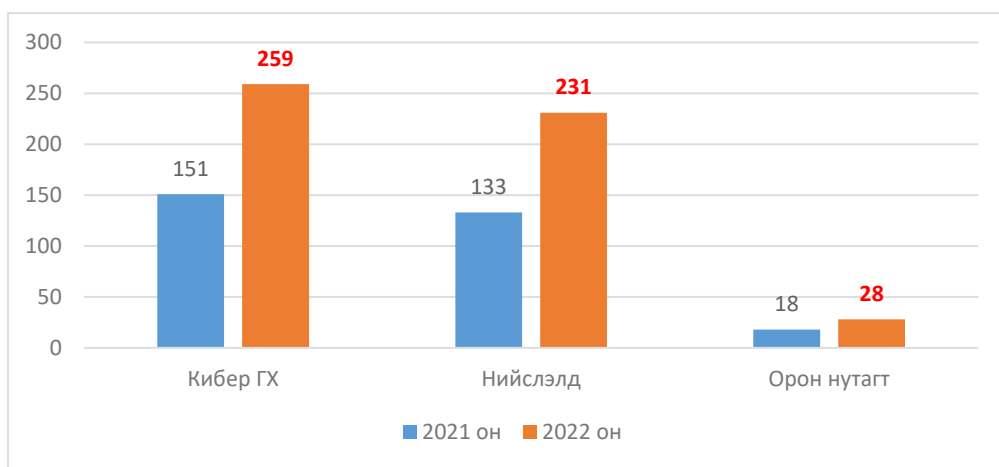
Цагдаагийн байгууллага нь 2022 онд иргэн, хуулийн этгээдээс 304816 гомдол, мэдээлэл хүлээн авч шалгалтын ажиллагаа явуулснаас 1581 буюу 0.5 хувь нь кибер аюулгүй байдлын буюу цахим орчны халдлага, өөрийн хувийн мэдээллийг алдсан зэрэг мэдээлэл бүртгэгдсэн байна. Үүнийг өмнөх оны мөн үетэй харьцуулбал 394 гомдлоор буюу 33.1 хувиар хүлэн авсан Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гомдол мэдээлэл өссөн байна. Үүнээс нийслэлд 956 буюу 60.4 хувь, орон нутагт 625 буюу 39.6 хувь нь тус тус бүртгэгдсэн байна.

Цагдаагийн ерөнхий газрын эрүүгийн цагдаагийн албаны Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх хэлтэст харьяалал тогтоосон 456 гомдол, мэдээлэл хүлээн авч шалгалтын ажиллагаа явуулан 256 буюу 56 хувьд нь хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээж, 133 буюу 29.1 хувийг хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзаж, 35 буюу 7.6 хувийг харьяаллын

дагуу шилжүүлэн шийдвэрлэж ажилласан байна¹.

Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын нэг цогц ойлголт нь Мэдээллийн аюулгүй байдал хэмээн тусган өгсний учир аюулгүй байдлыг хангах ажиллагааны хүрээнд Монгол Улсын засгийн газрын 2010 оны 6 дугаар сарын 2 өдрийн 141 дүгээр тогтоолоор² Мэдээллийн аюулгүй байдлын үндэсний хөтөлбөр батлагдсан. Дээрх хөтөлбөрийн хүрээнд Тагнуулын ерөнхий газар, Цагдаагийн ерөнхий газарт Кибер гэмт хэрэгтэй тэмцэх албадуудыг байгуулж өгсөн байдаг.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль³-д эрүүгийн хуулийн 26 дугаар бүлэгт⁴ заасан гэмт хэргийг Цагдаагийн байгууллага, Тагнуулын байгууллага тус тус шалгах ажиллагааг харьяалал тогтоосон байна. Энэ хүү өгүүлэгт дурдагдаж буй тоо баримт нь зөвхөн цагдаагийн байгууллагын хэмжээнд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн статистик тоон мэдээлэл болно.

Хоёр.Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн талаар

Зураг 1.
Бүртгэгдсэн хэрэг

Цагдаагийн байгууллагын 2022 оны жилийн эцсийн мэдээгээр улсын хэмжээнд 36340 гэмт хэрэг бүртгэгдсэний 259 буюу 0.7 хувь нь Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг эзэлж, өмнөх оны мөн үеэс 108 хэргээр буюу 71.5 хувиар өссөн, Кибер аюулгүй

байдлын эсрэг гэмт хэргийн 231 буюу 89 хувь нь нийслэлд, 28 буюу 11 хувь нь орон нутагт бүртгэгдсэн байна.

Бүртгэгдсэн гэмт хэргийн 241 буюу 93 хувь нь хэрэг бүртгэлтийн буюу бүртгэгдэх үедээ эзэн холбогдогч нь тогтоогдоогүй

¹ ЭЦАлбаны 2022 оны тайлан research.police.gov

² Засгийн газрын тогтоол Үндэсний хөтөлбөр батлах тухай №141. УБ., 2010

³ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, төрийн мэдээлэл эмхэтгэл, №23, 2017 он,

⁴ Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №7. УБ., 2016

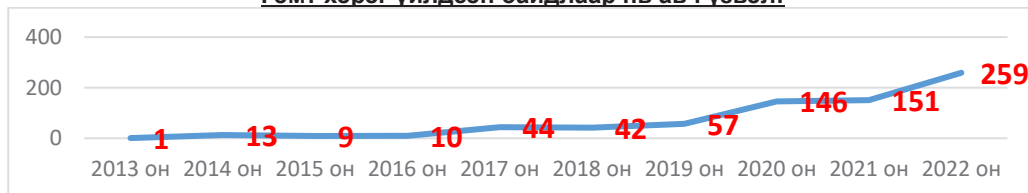

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠨᠠᠭ ᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰ

эзэнгүй хэрэг бүртгэгдсэний 98 хэргийн эзэн холбогдогчийг олж тогтоон гэмт хэргийн илрүүлэлт 40.7 хувьтай байгаа нь өмнөх оны мөн үеэс 4.4 нэгж хувиар гэмт хэргийн илрүүлэлт буурч, эзэн холбогдогч нь тогтоогдоогүй 143 хэргийн үлдэгдэлтэй оны мэдээ солигдсон байна.

Монгол улсад бүртгэгдсэн гэмт хэргийн сүүлийн 5 жилийн судалгаагаар Эрүүгийн хуулийн 26 дугаар бүлэгт заасан гэмт хэрэг 655 бүртгэгдсэн⁵ нь өмнөх 5 жилийн мөн үетэй харьцуулахад 587 хэргээр буюу 8.5 дахин өссөн байна.

Гэмт хэрэг үйлдсэн байдлаар нь авч үзвэл:

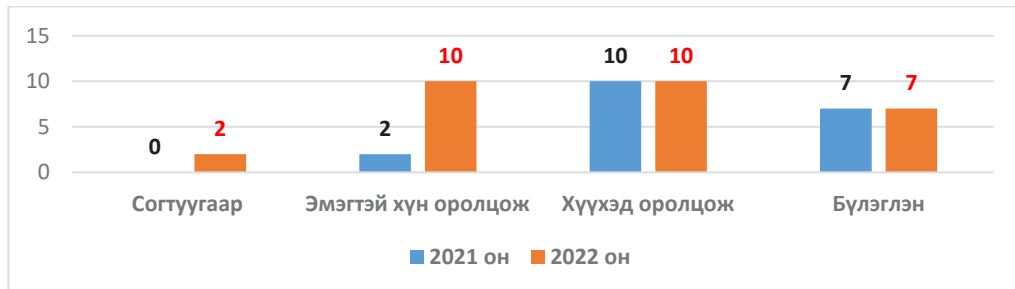
Зураг 2. Гэмт хэрэг сүүлийн 10 жилээр

Нийт гэмт хэргийн 2 буюу 0.7 хувь нь согтуугаар, 1 буюу 0.3 хувь нь насанд хүрээгүй хүн оролцож, 2 буюу 0.8 хувь нь эмэгтэй хүн оролцож, 7 буюу 2.7 хувь нь бүлэглэн үйлдэгдсэн гэмт хэрэг байна.

хэрэг 8 хэргээр буюу 80 хувиар, өмнөх онд бүртгэгдээгүй согтуугаар үйлдэгдсэн хэрэг 2 бүртгэгдэж тус тус өссөн. Хүүхэд оролцсон, бүлэглэн үйлдэгдсэн хэрэг өмнөх оны мөн үетэй ижил түвшинд байна.

Өмнөх оны мөн үетэй харьцуулбал: Эмэгтэй хүн оролцсон гэмт

Гэмт хэргийг үйлдсэн үйлдлийн аргаар нь авч үзвэл:

Зураг 3. Гэмт хэрэг үйлдсэн байдал

1. Фэйсбүүк хаягаа бусдад алдаж найз нараас мөнгө авсан гэх – **172** гэмт хэрэг

Энэ нь нийт хэргийн 66.4 хувийг эзэлж байгаа нь иргэд фэйсбүүк орчин, түүний зохист хэрэглээ, хувь хүний мэдээллийн аюулгүй байдал зэрэг ойлголт дутмаг, аливаа мэдээлэлд шүүлтүүртэй хандах, үнэн худлыг дэнслэх зэрэг чадавх муутайгаас гадна хувь хүний ашиг олох гэсэн хүсэл нь гэмт хэрэгтний олз болсон байдал ихэнх хэрэгт харагдаж байна.

2. Миний данснаас зөвшөөрөлгүй гүйлгээ гарсан гэх – **61** гэмт хэрэг

Энэ төрлийн хэргүүд нь хохирогч би өөрийн интернэт банк болон банкинд очиж гүйлгээ хийгээгүй гэх өгүүлэмжтэй байх боловч мөн л дээр дурдсан мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангаагүй байдлаас өөрийн банкны нэвтрэх нэр, мэйл хаяг, фэйсбүүк хаяг зэргийг бусдад алдсан нөхцөл байдал ихэнх тохиолдолд тогтоогдож байна.

3. Цахим хэвтэвч бүхий крипто валют, койн, зээлийн аппликейшн зэргийн

⁵ Цагдаагийн байгууллагын мэдээллийн нэгдсэн сан

нэвтрэх нэр, нууц үгээ алдаж мөнгө, койн алдсан гэх – 17 гэмт хэрэг

Манай улсад гэнэт гэж хэлж болохоор нөхцөл байдал үүсгэн гарч ирсэн Шинэхэн салбар болох крипто валют, койныг иргэд сонирхон бүгд л татагдан орсон нь саяхан. Өөрийн биет мөнгийг крипто валют болгон ашиг олохыг хүссэн иргэд өөрийн оролцож байгаа зүйлийн талаар мэдлэг хомс, мэдээлэлгүй оролцож ихээхэн хохирсон байдаг. Гэвч нэгэнт худалдаж авсан койныг цаашид арилжаанд оруулах, зарж өсгөх боломжийг өдөр бүр л хайж байдаг иргэд гэмт хэрэгтний олз болж өөрийн цахим хэтэвчний нууцлал, мэдээллийг алдаж хохирогч болсоор байна. Крипто валютад цахим хэтэвчний нууц үгээ алдах нь халааснаасаа түрүүвчээ, картын нууц үгтэйгээ хамт алдахтай нөхцөл байдал гэдгийг ойлгоогүйгээс иргэд хохирч, гэмт хэрэгтний өгөөшинд амархан орж байна.

Зураг 3. Хохирогч нийгмийн байдал

Хохирогч нарын нийгмийн байдал, боловсролын түвшингээс харахад уг төрлийн гэмт хэрэгт өртөхөд эрхэлж буй ажил, мэргэжлийн хувьд болоод эзэмшсэн боловсрол төдийлөн хэрэг болоогүй нь нийт хохирогч нарын 139 буюу 54.7 хувь нь дээд боловсролтой иргэд байгаагаас үзэхэд гэмт хэргийн хохирогч болохоос урьдчилан сэргийлэх сэдлийг төрүүлээгүй мэт харагдаж байна.

Гэмт хэргийн улмаас иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллагад учирсан 889.3 /**Найман зуун наян есөн сая гурван зуун мянга**/ төгрөгийн хохирол учирснаас 450.4 сая төгрөгийн хохирлыг мөрдөн байцаалтын шатанд нөхөн төлүүлж, гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлын нөхөн төлүүлэлт 50.6 хувьтай байна.

Нийт бүртгэгдсэн хэргийн үйлдлийн аргын 250 буюу 96 хувь нь хохирогчийн ямар нэгэн буруутай үйлдэл, ханга байдал, бусдад итгэсэн итгэлийг ашигласан байдал

4.Төрийн болон хувийн хэвшлийн аж ахуй нэгжийн мэдээллийн санд хууль бусаар нэвтэрсэн – 9 гэмт хэрэг

Энэ төрлийн гэмт хэрэг бүртгэгдэх нь ховор, одоохондоо болоогүй гэж хардаг цаг саяхан мэт. Гэвч уг аюул ирсэн байна. Төрийн болон хувийн хэвшлийн аж ахуй нэгжүүдийн мэдээлэлд халдаж өөрт хүссэн үр дүнгээ гаргах, мэдээлэлд өөрчлөлт оруулах санаархлын үүднээс дээрх гэмт хэрэг үйлдэгдэж байна. Иймд байгууллагын мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах нэгж, мэдээллийн урсгалд хязгаарлалт тогтоох зэрэг арга хэмжээг тогтмол авдаг байх нь гэмт хэргийн хохирогч болохоос хамгаалах юм.

Гурав.Хохирогч, учирсан хохирол

Гэмт хэрэгт нийт 254 иргэн хохирсны 158 нь эмэгтэй, 1 нь гадаадын иргэн бол 98 буюу 38.5 хувь нь 18-34 насны залуучууд, 126 буюу 49.6 хувь нь 35-54 насны иргэд, 29 буюу 11.4 хувь нь 55-с дээш насны иргэд байна.

Зураг 4. Хохирогчийн Боловсрол

ажиглагдаж байгаа нь иргэдийн цахим орчны хэрэглээ, түүнээс учирч болох эрсдэл, аюулын талаар мэдээлэл муу, өөрийн хэрэглэж буй аливаа цахим хэрэгслийн талаар мэдлэг дутуу зэрэг байдлаас ихэвчлэн үйлдэгдэж байна.

Иргэд өөрсдийн Мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах, эрсдэлээс хамгаалагдах гэх ойлголт тутмаг, түүнд зарцуулах хөрөнгө мөнгө, цаг завьг илүү зүйл гэж бодох, урт дахин давтагдашгүй нууц үгийг цээжлэх нь яришгтай байдаг, байнга хэрэглэдэг апплейкейшн, нэвтрэлтийн ситем зэрэгт өөрийн хамаарал бүхий нууц үгийг хийдэг, аливаа батлагдаагүй мэйл, линкийг нээх, мэдээлэл хуулбарлан авах зорилго бүхий гогдолт буюу фишингд өөрийн мэдээллийг оруулах зэргээр бусдад мэдээллээ алдах, цахим халдлага кибер хэргийн хохирогч болсоор байна.

Дөрөв.Сэжигтэн, сэжигтний онцлог

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ
ЭРХНИЙ ГАР

МОНГОЛ УЛСЫН
ХАМГААГАХ
ХАМГААГАХ
ХАМГААГАХ
ХАМГААГАХ

Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэгт нийт 133 хүн холбогдон шалгагдсаны 10 буюу 7.5 хувь нь эмэгтэй хүн, 10 буюу 7.5 хувь нь насанд хүрээгүй хүн гэмт хэрэг үйлдсэн байна.

Гэмт хэрэг үйлдэгсдийг нийгмийн байдлаар нь авч үзэл төрийн алба хаагч 1, хувийн хэвшлийн байгууллагад ажиллагч 5, хувиараа хөдөлмөр эрхлэгч 2, оюутан 3, сурагч 3, эрхэлсэн тодорхой ажилгүй хүн 117 байна. Эдгээрийг боловсролоор нь авч үзвэл боловсролгүй 1, бүрэн бус дунд 28, бүрэн дунд 96, Дээд боловсролтой 8 хүн тус тус гэмт хэрэгт холбогдсон байна.

Хэрэгт холбогдогч нарын хувийн мэдээллээс харахад уг төрлийн гэмт хэргийг эрхэлсэн тодорхой ажилгүй, амар хялбар аргаар мөнгө олох гэсэн тодорхой төрлийн зорилготойгоор үйлдэж байгаа нь харагдаж байна. Өнөөдрийн байдлаар манай улсын хэмжээнд бүртгэгдэж буй кибер гэмт хэргийн түвшин нь гэмт хэрэг үйлдэгч нараас өндөр зэрэглэлийн компьютерийн мэдлэг шаардахгүйгээр үйлдэж байгааг нийт холбогдогчийн 96 буюу 72 хувь нь бүрэн дунд боловсролтой байгаагаас харж болохоор байна.

Гэмт хэрэгт холбогдогч нар нь хохирогч нарын хувийн мэдээллийг итгэл эвдэх, хууран мэхлэх аргаар олж аван гэмт хэрэг үйлдэхдээ ашиглаж байна. Уг төрлийн гэмт хэрэг үйлдэгч нар нь 1 хэрэг үйлдээд зогсдоггүй доод тал нь 2 дээд тал нь 39 хэрэгт 1 хүн холбогдон шалгагдсан тохиолдол байна. Үүнээс үзэхэд Кибер гэмт хэргийн хүрээ хязгаар, газар зүйн онцлог, орон зайг үл хамааран үйлдэх онцлог нь нэг хохирогчоос дамжин олон хохирогчийг хохироон гэмт хэрэг үйлдэж байгаа нь харагдаж байна.

Уг төрлийн гэмт хэргийн холбогдогч нараас 10 нь насанд хүрээгүй буюу 16-17 насны хүүхдүүд байна. Эрүүгийн хуулийн 6.2 дугаар зүйл⁷ Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх насны хязгаарыг зааж өгөхдөөрван дөрвөөс арван зургаа хүртэл насны хүн 26.1/Цахим мэдээлэлд хууль бусаар халдах/, 26.2/Кибер орчинд хууль бусаар халдах программ, техник хэрэгсэл бэлтгэх, борлуулах/, 26.3/Хор хөнөөлт программ хангамж бүтээх, ашиглах, тараах/... хэмээн кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн насны хязгаарыг тогтоож өгсөн байна. Уг төрлийн гэмт хэргийн онцлог нь бие махбодын хүчин зүйл шаардахгүй

бөгөөд өнөөдрийн нийгмийг харахад бага насны хүүхдүүд компьютер, мэдээллийн технологит багаасаа суралцаж байгаа нь уг төрлийн гэмт хэрэг санаатай болон санамсаргүй үйлдэх нөхцөл байдал үүсээд байна. Гэвч эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгын 26 дугаар бүлэгт 26.1 Кибер орчинд хууль бусаар халдах, 26.2 Кибер орчинд хууль бусаар халдах, программ хангамж, техник хэрэгсэл бүтээх, борлуулах, ашиглах, тараах хэмээн нэршил, нэр томъёоны хувьд өөр агуулгатай байгаа нь арван зургаагаас доош насны хүүхэд уг гэмт хэрэгт холбогдвол хууль хэрэглээний хувьд эргэлзээтэй байдал үүсэж цаашлаад ял завших нөхцөл байдлыг бүрдүүлсэн байна.

Монгол Улсын хэмжээнд 2022 онд бүртгэгдсэн Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэгт дүн шинжилгээ хийхэд нийт гэмт хэргийн 0.7 хувийг Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг эзэлж байгаа нь бага харагдаж байгаа боловч өмнөх жилийн мөн үеэс 71.5 хувиар, сүүлийн 5 жилд бүртгэгдсэн гэмт хэрэг нь өмнөх 5 жилийн мөн үеэс 8.5 дахин өссөн байгаа нь уг гэмт хэргийн гаралт цаашид тасралтгүй өсөх хандлагатай байна. Кибер гэмт хэрэг нь цагдаагийн байгууллагад 100 хувь иргэн, аж ахуй нэгжийн гомдлын дагуу үүсэж байгаа нь иргэд өөрийн мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангадгүй, хайнга ханддаг, ач холбогдол өгдөггүй, аж ахуй нэгжүүд өөрийн цахим хуудас, байгууллагын мэдээллийн аюулгүй байдлыг хангах нэгж байдаггүй зэрэгтэй холбоотой байна.

Бүртгэгдсэн нийт хэргийн 66.7 хувь нь фэйсбүүк орчинтой холбоотой, хохирогч нарын 96 хувь нь өөрийн буруутай үйлдлээс шалтгаалсан байгаа нь иргэдийн мэдээллийн аюулгүй байдлын талаар мэдлэг тааруу, кибер орчин дахь аюул, халдлагаас хамгаалах аргад суралцаагүй зэрэг байдлаас гадна бусдад итгэх итгэл, аливаа мэдээллийг нягтлалгүй ханддаг байдлаас шалтгаалж байна. Хохирогч нарын боловсрол, нийгмийн байдал, нас зэрэг нь үзүүлэлт нь тухайн төрлийн гэмт хэргийн хохирогч болоход ямар нэгэн нөлөө байхгүй харагдаж байна.

Гэмт хэрэг үйлдэж буй иргэдийн хувьд мөн л боловсрол, нийгмийн байдлаараа ялгараад байх зүйл алга гэж харж болохоор байна. Харин ч дээд боловсролтой, компьютер техникийн

⁷ Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/ Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №7. УБ., 2016

чиглэлийн өндөр мэдлэгтэй хүн гэмт хэрэг үйлдэх нь бага байна. Компьютерын сүлжээний орчны талаар сонирхдог, мэдээлэл хайдаг, олсон мэдээллээ туршиж үзсэн гэх мэтчилэн өгүүлэмжтэй холбогдогч нар олширсон байна. Энэ төрлийн гэмт хэргийг үйлдэхдээ нэг аргаар, олон хохирогч нарыг хамруулан богино хугацаанд олон гэмт хэрэг үйлдэх боломжийг ашиглаж байна.

Эрүүгийн хуулийн шинэчилсэн найруулгаар 26 дугаар бүлэгт 7 хэсэгт нь өөрчлөн найруулсан, 7 хэсгийг нэмсэн, 2 хэсгийг хассан боловч эрүүгийн хуулийн 6.2 дугаар зүйлтэй нэр томъёоны хувьд зөрчилтэй, хууль зүйн талаасаа хүчин төгөлдөр бус эргэлзээтэй байдлыг бий болгосон байна.

Дүгнэлт

Монгол улсад Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль, хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хуулийн хэрэгжилт, тэдгээрт нийцүүлэн гарах дүрэм журмуудын боловсруулалтын ажил, хуульд заасан нэгж, зөвлөл зэргүүдийг байгуулах ажил засгийн газар, цахим хөгжил харилцаа холбооны яам дээр боловсруулагдан ажиллаж байна. Эдгээр нарийвчилсан дүрэм журам, үйл ажиллагаа хариуцсан нэгжүүд байгуулагдсан тохиолдолд кибер аюулгүй байдал хангагдах боломжийг дахин нэг алхам ахиулах юм. Цахим хөгжлийн багц хуулиудын хүрээнд төрийн болон хувийн мэдээлэл ил тод болох, мэдээллийн бүрэн бүтэн, нууцлагдсан, хүртээмжтэй /C.A./ байдлыг хангасан хууль эрх зүй, техник технологийг бүрэн бүрдүүлэхээр ажиллаж байгаа боловч хүнээс хамааралтай аюул, удирдлага зохион байгуулалттай холбоотой эрсдэлүүд оршсоор байна.

Иймд Кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэгт хийсэн шинжилгээний үндсэнд дараах саналыг гаргаж байна.

1. Уг төрлийн гэмт хэрэгт өртсөн иргэд хохирол бага, аливаа мэдээллээ алдаагүй, би өөрийгөө хамгаалж чадсан, энэ талаар мэдээлэл олон нийтэд тарвал байгууллагын нэр хүндэд муугаар нөлөөлнө гэх ойлголтоос болж холбогдох байгууллагад хандахгүй байх тохиолдол их байна. Энэ нь Монгол улсад бүртгэгдэж буй гэмт хэргийн статистик мэдээ, цаашлаад Кибер аюулгүй байдлын талаар авч хэрэгжүүлэх бодлого, түүнээс гарах шийдвэрт сөргөөр нөлөөж байх тул аливаа гэмт хэргийн талаар холбогдох байгууллагад шуурхай мэдээллэж байх,

2. Иргэдэд аливаа цахим хэрэгсэл, программ хангамж нь аюулгүй байдлаа бүрэн хангасан байх, мэдээллийн аюулгүй байдал, кибер халдлагын талаар тогтмол мэдээлэл өгөх, энэ төрлийн гэмт хэргийн хохирогч нар хэрхэн гэмт халдлагад өртсөн талаар кейс дээр урьдчилан сэргийлэх, танин мэдүүлэх үйл ажиллагааг байнга зохион байгуулах, цахим орчинд байршиж буй аливаа гэмт хэргийн шинжтэй үйлдэл, зарлал, фишинг зэргийн шүүдэг нэгж байгуулах,

3. Уг төрлийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх талаар хийж байгаа аливаа ажил, сургалт сурталчилгаа нь нийгэмд хүрэхдээ гэмт хэрг үйлдэх сэдэл, цаашлаад үйлдлийн аргын талаар сургалт болох өндөр эрсдэлтэй тул урьдчилан сэргийлэх чиглэлийн ажлыг хийхдээ нэгдсэн нэг бодлоготой байх,

4. Уг төрлийн гэмт хэргийг илрүүлэх, мөрдөх, шүүхээр шийдвэрлэх ажиллагаанд техникийн болон цагдаа, прокурор, шүүгч нарын Кибер орчин, гэмт хэрэг, халдлага зэрэгт өөр өөр ойлголттой байна. Тоон нотлох баримт, шифрлэгдсэн, криптографын хамгаалалтаар хамгаалсан өгөгдлийг илрүүлэх, шифрлэлтийг тайлах чадвараа хөгжүүлэх, шүүхийн тоон шинжээчид болон цагдаагийн тоон криминалистикч, мэргэжилтнүүдийг энэ чиглэлээр гүнзгийрүүлэн сургах, энэ төрлийн ойлголтуудыг хуулийн бүх салбарт нэгэн ухагдахуунаар ойлгодог болгох чиглэлээр арга хэмжээ зайлшгүй авах шаардлагатай байна.

5. Эрүүгийн хуулийн 6.2 дугаар зүйлд заасан кибер аюулгүй байдлын эсрэг гэмт хэргийн заалтуудыг нягталж үзэх, хуульд нийцүүлэн өөрчлөх саналтай байна.

Ашигласан материал

Хууль тогтоомж.

1. Эрүүгийн хууль /шинэчилсэн найруулга/ Төрийн мэдээлэл. №7. УБ., 2016.

2. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль /шинэчилсэн найруулга/ Төрийн мэдээлэл. №23. УБ., 2017.

3. Кибер аюулгүй байдлын тухай хууль төрийн мэдээлэл. №8. УБ., 2022.

Засгийн газрын тогтоол.

1. Монгол улсын засгийн газрын тогтоол. Үндэсний хөтөлбөр батлах тухай. №141. УБ., 2010.

ᠮᠣᠩᠭᠡᠯᠡ ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤ

Цахим эх сурвалж

1.Цагдаагийн байгууллагын
мэдээллийн нэгдсэн сан.
<http://system.police.gov>

2.Цагдаагийн байгууллагын дүн
шинжилгээний сан .
<http://research.police.gov/>

ОРОСЫН ХОЛБООНЫ УЛСЫН “ПРОБАЦЫН ТУХАЙ” ХУУЛИЙН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ

CONCEPT OF THE LAW “ON PROBATION OF RUSSIAN FEDERATION”

Б.Галбадрах

ДХИС-ийн Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн эрхлэгч, доктор, хошууч

Galbadrakh.B

Chief of Department of social work and psychology of Education and Research Unit No. 403-School of court decision execution, University of internal affairs, Ph.D, major

Хураангуй: Өгүүлэлд Оросын Холбооны Улсын “Пробацын тухай” хуулийн агуулга, үзэл баримтлал, онцлог зохицуулалтын талаар дурдсан.

Өгүүлэлд нээлттэй мэдээллийн эх сурвалж, судалгааны материал, бусад судлаачдын судалгааны ажил зэргээс мэдээлэл авсан мэдээлэл ашиглагдсан болно.

Abstract: The article mentions the peculiarities of the Law of the Russian Federation "On Probate".

The article uses information obtained from open data sources, research materials, and the research work of other researchers.

Түлхүүр үгс: Пробацын тухай хууль, нийгмийн төлөөлөл, ялтан

Keywords: the law of probation, members of public, convict

Оросын Холбооны Улсын Пробацын тухай Холбооны хууль 2023 оны 02 дугаар сарын 06-ны өдөр батлагдсан. Энэ хууль батлагдсанаар эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагааг онол, практикийг шинэ түвшинд гаргасан гэж хэлж болох юм. Нэг талаасаа тус улсын Эрүүгийн ял эдлүүлэх тухай хуулийн 2 дугаар зүйлийн 1 дүгээр хэсэгт эрүүгийн ял эдлүүлэх хууль тогтоомж нь Эрүүгийн ял эдлүүлэх хууль болон бусад холбооны хууль тогтоомжоос бүрдэнэ гэж заасанд нэмэгдэл болж байгаа юм. Нөгөө талаас энэ хууль нь одоо хэрэгжиж байгаа хуультай харьцуулахад ял эдлүүлэх байгууллага, бусад төрийн байгууллага, ялтан, нийгмийн төлөөлөл болон эрүүгийн ял эдлүүлэх ажиллагааны бусад оролцогчдын харилцан ажиллагааг өргөжүүлж байгаа бөгөөд цаашлаад эрүүгийн ял эдлүүлэх эрх зүйн цаашдын чиг хандлагыг тодорхойлж байна гэж хэлж болох юм.

Энэ институтыг ОХУ-д нэвтрүүлэх ач холбогдол, эрүүгийн ял эдлүүлэх хууль тогтоомжийн зорилгод хүрэх, ял эдлүүлэх ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлэх, ялсныг засаж хүмүүжүүлэх, ял эдэлсний дараа дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан талаар судлаачид өөрийн бүтээлүүддээ онцлон тэмдэглэж, илтгэл хэлэлцүүлж байсан¹. Үүнээс гадна тус хуулийн төслийн талаар ч үзэл бодлоо бичсэн байдаг².

Тус хуулийн төслийг хэд хэдэн байгууллагын хамтарсан ажлын хэсэг боловсруулсан бөгөөд тус ажлын хэсэгт энэ салбарын эрдэмтэн судлаачид болох С.А. Борсученко, Н.С. Малолеткина, А.П. Скиба болон бусад судлаачид оролцсон байна.

Тэр дундаас Н.С. Малолеткина, А.П. Скиба нар хуулийн төслийн хэлэлцүүлэгт тодорхой зохицуулалтуудыг хуульд тусгах хэрэгтэй талаар онцлон тэмдэглэжээ. Үүнд:

- гэмт этгээдэд пробацыг хэрэглэн дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилго;

¹ Адоевская О.А. О возможности и пределах учета международного опыта ресоциализации осужденных к лишению свободы // Юридический вестник Самарского университета. 2018. №. 1. С. 68-72; Гришко А.Я., Гришко Л.Е. К вопросу о постпенитенциарном праве // Уголовно-исполнительное право. 2019. № 3. СС. 210-215; Лазарева Ю.В. Современные проблемы социальной реабилитации лиц, освободившихся из мест лишения свободы // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2010. № 1. С. 50-53.

² Антипов А.Н., Строгович Ю.Н. Пробации в России быть Проект федерального закона “О пробации в Российской Федерации” // Право и образование. 2021. № 10. С. 108-123; Мельникова О.В. Служба пробации – приоритетное направление развития уголовно-исполнительной системы российского государства // Право и государство: теория и практика. 2021. № 11. С. 220-222.

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

- пробацын гурван төрлийг тусгах. Үүнд: гүйцэтгэх, пенитенциар болон постпенитенциар гэж. Үүнээс гадна эдгээрийг хэрэгжүүлэх тодорхой механизм буюу пробацын субъектын эрх, үүргийг тусгах;

-пробацын институцийг хэрэгжүүлэхэд ялтныг засан хүмүүжүүлэх зорилгод хүрэх хэрэгсэл;

- пробацыг хэрэглэж байгаа хүнтэй ажиллах буюу ажилд зуучлах, ахуйн нөхцөлд дэмжлэг үзүүлэх, нийгмийн халамж хамгаалал, боловсрол эзэмшүүлэх зэрэг ажилд шашны, бусад олон нийтийн байллууга, ашгийн төлөө болон ашгийн төлөө бус байгууллага, эмнэлгийн байгууллага, бусад олон нийтийн байгууллагын оролцоо;

- ялаас өвчний учир чөлөөлөгдсөн хүмүүст пробацыг хэрэглэх;

- пробацыг хэрэглэж буй хүний хувийн, эрүүл мэндийн байдал зэргийг судлах зэрэг.

Эдгээр зөвлөмжүүд Пробацын тухай хуулийн төсөлд тусгалаа олсон гэж хэлж болох юм.

ОХУ-ын Пробацын тухай хуульд “Пробацы гэж эрүүгийн ял оногдуулсан этгээд, амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа албадан ял, хорих ял эдлүүлэх байгууллагаас суллагдсан этгээдэд хэрэглэх арга хэмжээний нийлбэр цогц” гэж тодорхойлсон байна. Ингэхдээ бие даасан, ял эдлүүлэх ажиллагаан дахь, суллагдсаны дараа гэж гурван төрөлд хуваасан.

Гүйцэтгэх пробацы гэж хорихоос өөр төрлийн ял эдэлж буй амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа хүмүүст эрүүгийн ял эдлүүлэх албанаас хэрэгжүүлэх цогц арга хэмжээ юм. Үүнд торгох ялыг үндсэн ялын хувиар болон албадан ажил хийлгэх ял оногдуулсан хүмүүс хамаардаггүй.

Пенитенциар пробацы гэж торгох ялыг үндсэн ялын хувиар болон албадан ажил хийлгэх ялаас бусад хорихоос өөр төрлийн ял эсхүл хорих ял эдэлж буй амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа хүмүүст эрүүгийн ял эдлүүлэх албанаас хэрэгжүүлэх цогц арга хэмжээ юм.

Постпенитенциар пробацы гэж нийтэд тустай ажил хийлгэх эсхүл хорих ял эдлүүлэх байгууллагаас суллагдсан, амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа хүмүүст эрүүгийн ял эдлүүлэх албанаас нийгэмд

дасан зохицуулах, нөхөн сэргээхэд чиглэн хэрэгжүүлэх цогц арга хэмжээ юм.

Эхний хоёр төрлийн пробацы нь ял эдлүүлэх ажиллагааны явцад хэрэглэгдэг бол гурав дахийг нь ял эдэлж дууссаны дараа хэрэглэдэг байна.

Хуульд пробацын **зорилго** нь пробацы хэрэглэгдэж байгаа хүний нийгмийн зан үйлийг залруулах, дахин нийгэмшүүлэх, нийгэмд дасан зохицуулах, нөхөн сэргээх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэхэд оршино гэж заасан байна. Энэ зарим талаараа ОХУ-ын Эрүүгийн ял эдлүүлэх тухай хуулийн зохицуулалттай багахан хэмжээгээр зөрчилдөх эсхүл дутуу байна гэж хэлж болох юм. Учир нь пробацын зорилгод гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг засан хүмүүжүүлэх багтаагүй байгаа юм. Үүн дээр нэмэхэд ОХУ-ын эрүүгийн ял эдлүүлэх тогтолцоог 2030 он хүртэл хөгжүүлэх хөтөлбөрт гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг засан хүмүүжүүлэх ажлыг тэргүүлэх чиглэл болгосон, мөн эрүүгийн ялын гол зорилго юм³. Үүний зэрэгцээ ОХУ-ын сонгодог гэж нэрлэж болох эрүүгийн ял эдлүүлэх тогтолцоонд “ялтныг засан хүмүүжүүлэх” гэдэг нэр томъёог ашигладаг бол Пробацын тухай хуульд “нийгмийн зан үйлийг залруулах” гэх өмнө эрүүгийн ял эдлүүлэх хуульд тогтоомжид байгаагүй нэр томъёог хууль тогтоогчид ашигласан нь сонирхол татаж байна. Гэсэн хэдий ч Пробацын тухай хуульд ялтныг засан хүмүүжүүлэх шаардлагын талаар хөндөгдөж байгаа бөгөөд зөвхөн хорих ял, албадан ажил хийлгэх ял эдлүүлэх явцад шаардлагатай гэж хууль тогтоогчид үзсэн байдаг.

Дээр дурдсан зүйлс нь эрүүгийн ял эдлүүлэх хууль тогтоомжид тэнцвэргүй байдал үүсгэх ч боломжтой юм. Учир нь постпенитенциар пробацыг хорих байгууллагаас суллагдсаны дараа хэрэглэдэг бол харин гүйцэтгэх пробацыг хорихоос өөр төрлийн ял эдлүүлэх үед хэрэглэх зохицуулттай байна. Эрүүгийн ялыг эдлүүлсний дүнд хүрч болох зорилго нь ялтныг засан хүмүүжүүлэх, тэднийг дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх юм. Ийм учраас ялтныг засан хүмүүжүүлэх гэх нэр томъёог үйл тоомсорлох эсхүл гүйцэтгэх, пенитенциар пробацыг хэрэгжүүлэхдээ “нийгмийн зан үйлийг залруулах” гэх нэр томъёогоор шууд солих

³ Концепция развития уголовно-исполнительной системы Российской Федерации на период до 2030 года // <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/400639567/>

төдийлөн зохимжгүй гэж үзэх болох юм. Үүнээс гадна гүйцэтгэх, пенитенциар пробацын зорилгыг постпенитенциар пробацын зорилгоос ялгах, тодруулах хэрэгтэй гэж үзэж байна.

Пробацыг хэрэгжүүлэх субъектийн хувьд дараахыг хамааруулсан. Үүнд:

- холбооны гүйцэтгэх эрх мэдлийн байгууллага;
- ОХУ-ын муж, захиргааны төрийн байгууллага;
- эрүүгийн ял эдлүүлэх байгууллага;
- хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудал эрхэлсэн төрийн байгууллага;
- нийгмийн халамжийн байгууллага зэрэг.

Үүнээс гадна пробацыг хэрэглэж байгаа хүнд дахин нийгэмшүүлэх, нийгэмд дасан зохицуулах, нөхөн сэргээх ажилд пробацыг хэрэгжүүлэх субьекттэй байгуулсан гэрээний үндсэн дээр ашгийн төлөө болон ашгийн бус байгууллага, тэр дундаа шашны, нийгмийн халамж, үйлчилгээ, боловсрол, эрдэм шинжилгээний, эмнэлгийн чиглэлийн үйлчилгээ үзүүлдэг төрийн бус байгууллага, хувь хүнийг татан оролцуулж болдог. Хуулийн хоёрдугаар бүлэгт пробацыг хэрэгжүүлэх субьектүүдийн эрх хэмжээг тус бүрд нь зааж өгсөн нь хэрэгжүүлэх байгууллага нэгжийн эрх, чиг үүргийг илүү ойлгомжтой болгосон байна.

Мөн пробацын төрлүүдийн үндсэн чиглэлүүдийг ч хуульчилсан. Эдгээрээс тусгайлан дурдах хэрэгтэй нь зүйтэй боловуу.

Гүйцэтгэх пробацыг амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа дараах хүмүүст хэрэглэдэг. Үүнд:

- торгох ялыг үндсэн ялаар болон албадан ажил хийлгэх ялаас бусад хорихоос өөр төрлийн ялаар шийтгүүлсэн ялтнуудад;
- хорих ял эсхүл албадан ажил хийлгэх ялаас хугацаанаас өмнө чөлөөлөгдсөн;
- тэнссэн;
- шүүхээс оногдуулсан ялыг хойшлуулсан;
- шүүхээс мансууруулах, эрүүл мэндийн эмчилгээ, нийгмийн нөхөн сэргээх үйлчилгээнд хамрагдах үүрэг хүлээлгэсэн торгох ялыг үндсэн ялаар, тодорхой албан тушаал эсхүл үйл ажиллагаа эрхлэх, заавал ажил хийлгэх, засан хүмүүжүүлэх ажил

хийлгэх эсхүл эрх чөлөөг хязгаарлах ял оногдуулсан ялтнуудад;

- ялын үлдэгдэл хугацааг хөнгөн ялаар сольсон ялтнуудад (хорих ялыг албадан ажил хийлгэх ялаар сольсноос бусад).

Гүйцэтгэх пробацыг үндсэн чиглэл нь эдгээр хүмүүсийг дахин нийгэмшүүлэх, нийгэмд дасан зохицуулах, нийгмийн нөхөн сэргээх үйлчилгээг үзүүлэх байдаг байна. Харин пробацын хугацаа нь оногдуулсан ял, эсхүл эрүүгийн шинж чанартай бусад арга хэмжээний хугацаатай тэнцүү байдаг.

Пенитенциар пробацыг хорих ял, албадан ажил хийлгэх ял шийтгүүлсэн ялтнуудыг ял эдлүүлэх, суллагдахад бэлтгэх хугацаанд хэрэглэдэг.

Пенитенциар пробацыг дараах үндсэн чиглэлээр зохион байгуулдаг. Үүнд:

- Эрүүгийн ял эдлүүлэх тухай хууль тогтоомжид нийцүүлэн албадан ажил хийлгэх эсхүл хорих ял шийтгүүлсэн ялтнуудад нийгмийн, хүмүүжлийн ажлыг зохион байгуулах, тэдэнд сэтгэл зүйн туслалцаа үзүүлэх;
- ялтанд нийгмийн нөхөн сэргээх үйлчилгээг үзүүлэх;
- ялтныг ял эдлүүлэх байгууллагаас суллагдахад бэлтгэх, нийгмийн халамж, туслалцаа, ажилд зуучлахад дэмжлэг үзүүлэх зэрэг.

Эдгээрээс харахад “нийгмийн нөхөн сэргээх” гэх нэр томъёо сонирхол татаж байгаа нь мэдээжийн хэрэг. Тус хуулийн 5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “*нийгмийн нөхөн сэргээх – гэж пробацыг хэрэглэж байгаа хүний алдагдсан нийгмийн холбоо, чиг үүргийг сэргээх цогц арга хэмжээ*” гэж тодорхойлсон байна⁴.

Постпенитенциар пробацыг хорих ял, албадан ажил хийлгэх ялаас суллагдсан, амьдралын хүнд нөхцөлд байгаа, дахин нийгэмшүүлэх, нийгэмд дасан зохицох, нийгмийн нөхөн сэргээх үйлчилгээ үзүүлэх шаардлагатай хүмүүст хэрэглэдэг. Тус пробацын үндсэн чиглэл нь дахин нийгэмшүүлэх, нийгэмд дасан зохицуулах болон нийгмийн нөхөн сэргээх байдаг. Хэрэглэх хугацааны хувьд хэрэглэж эхэлснээс хойш 1 жилээс илүүгүй байх ёстой.

Үүнээс гадна пробацыг зогсоох зохицуулалттай. Тухайлбал, хувь хүний хөтөлбөрт заагдсан арга хэмжээг хэрэгжүүлж дууссаны дараа, пробацыг

⁴ ОХУ-ын Пробацын тухай хууль // <https://base.garant.ru/>

ᠬᠤᠭᠤᠯᠤᠯᠤᠰᠤᠨ ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

хэрэглэгдэж байгаа этгээд цаашид хэрэглэхээс татгадзах, санаатайгаар зайлсхийсэн бол пробацыг зогсоодог байна.

Эдгээрээс гадна тус хуулийн 27 дугаар зүйлд пробацын төвийн талаар дурдсан байна. Постпенитенциар пробацы хэрэглэгдэж байгаа этгээдэд туслалцаа үзүүлэх зорилгоор, тэр дундаа шашны байгууллага, төрийн бус байгууллага, нийгмийн чиглэлийн ашгийн төлөө бус байгууллагаас түр оршин суух газар олгохоор пробацын төвийг байгуулж болдог.

ОХУ-ын Пробацын тухай хуулиар зохицуулах хамгийн гол асуудал нь пробацыг хэрэгжүүлэх байгууллага болон пробацы хэрэглэгдэж буй этгээдийн эрх, үүргийг тодорхойлох билээ. Эдгээрийг ч тус хуулиар тодорхойлосон байна. Ингэхдээ тус хуулийн 28 дугаар зүйлд Эрүүгийн шийдвэр гүйцэтгэлийн инспекци гүйцэтгэх болон постпенитенциар пробацыг хэрэгжүүлэхдээ эдлэх эрх, хүлээх үүргийг заасан. Үүнд:

- гүйцэтгэх эсхүл постпенитенциар пробацы хэрэглэгдэж буй этгээдэд нийгмийн болон хүмүүжлийн ажлыг зохион байгуулах;

- дахин нийгэмшүүлэх, нийгэмд дасан зохицуулах, нийгмийн нөхөн сэргээх үйлчилгээ үзүүлэх хэрэгцээг хувь хүн бүрээр үнэлгээ гаргах;

- гүйцэтгэх эсхүл постпенитенциар пробацы хэрэглэх шийдвэр гарсан этгээдэд хувийн хөтөлбөрийг боловсруулах;

- хувийн хөтөлбөрийн дагуу зохион байгуулагдаж байгаа арга хэмжээнүүдэд хяналт тавих;

- зохион байгуулагдаж байгаа арга хэмжээнүүдэд хүндэтгэн үзэх шалтгаангүйгээр зайлсхийсэн этгээдэд сануулга хүргүүлэх;

- нийгмийн харилцааг сэргээхэд дэмжлэг үзүүлэх;

- нийгмийн болон эрх зүйн асуудлаар зөвлөгөө өгөх;

- гүйцэтгэх эсхүл постпенитенциар пробацы хэрэглэж байгаа этгээдийг ажилд оруулахад дэмжлэг үзүүлэх зэрэг.

Пробацы хэрэглэгдэж буй этгээдийн эрх, үүрэг:

- гүйцэтгэх эсхүл постпенитенциар пробацы хэрэглэж буй үндэслэл, журмын талаар мэдээлэл авах;

- дахин нийгэмшүүлэх, нийгэмд дасан зохицуулах, нийгмийн нөхөн сэргээх үйлчилгээнд дэмжлэг үзүүлэх талаар хууль заасан журмын дагуу өргөдөл гаргах;

- ОХУ-ын хууль тогтоомжийн дагуу туслалцаа, дэмжлэг авах;

- хувийн хөтөлбөрийг өөрчлүүлэх талаар эрүүгийн гүйцэтгэх инспекцид хүсэлт гаргах;

- пробацы хэрэглэж буй байгууллагын ажилтнаас хүнлэг харьцахыг шаардах зэрэг эрхтэй юм.

Харин үүргийн хувьд ОХУ-ын хууль тогтоомжид заасан шаардлагыг дагаж мөрдөх, хувийн хөтөлбөрт заасан арга хэмжээнүүдэд хамрагдах, дуудсан цагт эрүүгийн гүйцэтгэх инспекцид хүрэлцэн очих, гүйцэтгэх эсхүл постпенитенциар пробацы хэрэглэж буй байгууллагын албан хаагчдын хууль ёсны шаардлагыг биелүүлэх, шаардлагатай мэдээллийг өгөх, оршин суугаа газраа өөрчилсөн тохиолдолд заавал мэдэгдэж байх зэрэг юм.

Пробацын тухай хууль нь мэдээжийн хэрэг гэмт хэрэг үйлдсэн хүний зан үйлийг залруулах, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэгдсэн учир гэмт этгээдэд тодорхой үүрэг оногдуулах нь учиртай.

Үүнээс гадна тус хуульд хувийн хөтөлбөр, хөтөлбөрт багтаах арга хэмжээ, пробацы хэрэгжүүлэхэд хамтын ажиллагаа, хяналт тавих зэрэг ажиллагаануудыг хуульчилжээ.

Пробацын тухай хууль нь ОХУ-д батлагдаж байгаа энэ чиглэлийн анхны хууль учир цаашид сайжруулах чиглэлүүд байх ойлгомжтой. Энэ талаар Скиба А.П. хэд хэдэн зүйлийг өөрийн өгүүлэлдээ дурдсан байна:

1. Пробацын зорилго Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн ял эдлүүлэх хуулийн зорилготой нийцэхгүй байгааг судлах. Учир нь пробацын зорилго нь пробацы хэрэглэгдэж байгаа хүний нийгмийн зан үйлийг залруулах, дахин нийгэмшүүлэх, нийгэмд дасан зохицуулах, нөхөн сэргээх, дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэхэд байгаа юм;

2. Пробацын зорилго буюу хүний нийгмийн зан үйлийг залруулах, дахин нийгэмшүүлэх, нийгэмд дасан зохицуулах, нөхөн сэргээх зорилгод хүрсэн байдлыг үнэлэх шалгуурыг тодорхойлох. Онолын хувьд ном, зохиолуудад бичигдсэн хоригдлын засрал хүмүүжлийг үнэлэх шалгууртай хамаатуулж болох хэдий пробацын зорилгын хувьд арай өөр байгаа учир онолын хувьд асуудалтай байгаа;

3. Пробацын үйл ажиллагаанд оролцож байгаа зарим байгууллагын статусыг тодорхой болгох;

4. Эрүүгийн гүйцэтгэх инспекци, засан хүмүүжүүлэх төв, хорих байгууллага пробацыг хэрэгжүүлэхдээ эдлэх эрх хэмжээг тодруулах, дүн шинжилгээ хийх. Ингэхдээ бусад оролцогчид болох шашны, төрийн бус, эмнэлгийн байгууллагыг ч хамруулах;

5. Ял эдэлж байх хугацаандаа пробаци хэрэглэж байгаа этгээдийн эрх зүйн байдлыг тодорхойлох;

6. Пробацын чиг үүргийг хэрэгжүүлж буй төв буюу ашгийн төлөө бус, шашны, төрийн бус, нийгмийн чиглэлийн ашгийн төлөө бус байгууллагын зохион байгуулалт, эрх зүйн байдал, мөн тэнд байгаа этгээдүүдийн эрх зүйн байдал, байрлуулах нөхцөл болон бусад асуудлыг тодорхойлох;

7. Тухайн оронд өрнөж буй нөхцөл байдлаас хамааран онцгой нөхцөл байдал, байгалийн гамшиг тохиолдсон үед пробацын үйл ажиллагааг хэрхэн зохион байгуулах талаар зохицуулалтыг холбогдох хууль тогтоомжид тусгах;

8. Пробацын үйл ажиллагааг явуулахдаа гэмт этгээдийн иргэншил, эрүүл мэндийн байдал зэргийг харгалзан үзэх зэрэг⁵.

Дээрхээс дүгнэхэд ОХУ-д пробацын институцийг нэвтрүүлсэн нь дахин гэмт хэрэг үйлдэх явдалтай тэмцэхэд чиглэсэн томоохон алхам болсон гэж хэлж болно. Төрийн Думаас “Пробацын тухай” хуулийг баталсан нь тус улсын эрүүгийн ял эдлүүлэх тогтолцоог нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн олон улсын стандартад нийцүүлэх шинэ шатанд хүрсэн гэж тодорхойлж ч болно.

Ашигласан материал

1. Концепция развития уголовно-исполнительной системы Российской

Федерации на период до 2030 года // <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/400639567/>

2. Адоевская О.А. О возможности и пределах учета международного опыта ресоциализации осужденных к лишению свободы // Юридический вестник Самарского университета. 2018. № 1. С. 68-72;

3. Гришко А.Я., Гришко Л.Е. К вопросу о постпенитенциарном праве // Уголовно-исполнительное право. 2019. № 3. СС. 210-215; Лазарева Ю.В. Современные проблемы социальной реабилитации лиц, освободившихся из мест лишения свободы // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. 2010. № 1. С. 50-53.

4. Антипов А.Н., Строгович Ю.Н. Пробации в России быть. Проект федерального закона “О пробации в Российской Федерации” // Право и образование. 2021. № 10. С. 108-123; Мельникова О.В. Служба пробации – приоритетное направление развития уголовно-исполнительной системы российского государства // Право и государство: теория и практика. 2021. № 11. С. 220-222.

5. Скиба А.П. Направления развития уголовно-исполнительного права с учетом принятия федерального закона “О пробации в Российской Федерации” // Сборник материалов междунар. научно-практ. конф. Благовещенск, 2023. С. 200-206.

6. ОХУ-ын Пробацын тухай хууль <https://base.garant.ru/406310197/5633a92d35b966c2ba2f1e859e7bdd69/>

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ
МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ

⁵ Скиба А.П. Направления развития уголовно-исполнительного права с учетом принятия федерального закона “О пробации в Российской Федерации” // Сборник материалов междунар. научно-практ. конф. Благовещенск, 2023. С. 200-206.

НИЙТЭД ТУСТАЙ АЖИЛ ХИЙЛГЭХ
ЯЛЫН ҮЗЭЛ БАРИМТЛАЛ

CONCEPT OF COMMUNITY SERVICE SENTENCE

ᠬᠤᠭᠤᠯᠤᠯ ᠰᠠᠬᠢᠭᠤᠯᠠᠬᠤᠢ
ᠰᠢᠭᠤᠯᠠᠭᠤᠯᠤᠰ ᠰᠢᠱᠢᠳᠤᠭᠣᠷ ᠭᠤᠢᠴᠡᠳᠦᠭᠡᠯ ᠰᠤᠳᠠᠯᠠᠯ

Э.Батбаяр

ДХИС-ийн Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Ял эдлүүлэх эрх зүйн тэнхимийн эрхлэгч, доктор (Ph.D), дэд профессор, хурандаа

Batbayar.E

Head, Department of the Law on Executive of Punishment, School of Court Decision Executive Studies, University of Internal Affairs, Ph.D, Associate professor, Colonel

Хураангуй: Энэхүү өгүүлэлд Эрүүгийн хуульд заасан нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын агуулга, мөн чанар, үзэл баримтлалын талаар дурдсан.

Abstract: This article contains the concept of community service punishment under the Criminal Code of Mongolia.

Түлхүүр үг: Үзэл баримтлал, ял шийтгэл, сонгох ял, албадан ажил, заавал хийлгэх ажил, нийтэд тустай ажил хийлгэх ял

Keywords: Concept, Punishment, Alternative sentences, Hard labour, Compulsory labour, Community sentence

Үзэл баримтлал (концепц) гэдэг нь аливаа үзэгдэл юмс, үйл явцыг тодорхойлж ойлгох, боловсруулж шийдвэрлэхдээ удирдлага болгосон үзэл бодлын тогтолцоо... зорьж баримталсан нэгдмэл, тодорхойлогч гол үзэл сэтгэмжийг хэлэх¹ агаад эрүүгийн ял шийтгэлийн тухайд ч зайлшгүй яригдах ёстой суурь ухагдахуун юм.

Эрүүгийн эрх зүй дэх ялын сургаалын үндсэн гол “чиглэл” нь эрүүгийн ялын бодлогыг онолын үндэслэлтэйгээр боловсруулж, улмаар Эрүүгийн хуульд зөвөөр тусгахад үзэл баримтлал бий болгож өгөхөд оршино.

Ял бүр эрүүгийн эрх зүй дэх ялын сургаалын нэг судлагдахуунд хамаарах учир түүнийг ялын төрөлд багтаах, Эрүүгийн хуульд тусгах, шинэчлэх /нэмэлт, өөрчлөлт оруулах/ зэрэг нэг бүрд түүний үндэслэл болсон үзэл баримтлал байхыг заавал шаардана.

Энэхүү шаардлага нь хуулийн төсөл боловсруулахад голлох үүрэгтэй байдаг бөгөөд үүнийг хууль тогтоомжийн хүрээнд ч нарийн авч үзэж хуульчилсан явдал бий. Тухайлбал, Хууль тогтоомжийн тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.1.2 дахь заалтад “...төслийн үзэл баримтлалыг боловсруулж, батлах”-ыг хууль санаачлагчид даалгасан байдаг.

Хуулийн оюун санааны эх үндэслэл болсон үзэл баримтлал нь улс орны гадаад ба дотоод хүчин зүйлсийн мөн чанараар нөхцөлдсөн шинэчлэх болсон шаардлага хийгээд,

- Үндсэн хуультай зөрчилдөхгүй байх,
- Олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээтэй уялдсан байх,

- Эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны үндэслэлтэй байх,

- Улс орны хөгжил, соёл уламжлал, онцлогт тохирсон байх гэх зэрэг наад захын жишиг шалгуур, зарчмын шинжтэй бусад асуудлыг шийдвэрлэх талаар баримтлах чиглэлийг тусгасан байх ёстой.

Ялын бодлогын хүрээнд тухайн төрлийн ялыг шинээр бий болгох, эсхүл хасах буюу татгалзах нь Үндсэн хуулийн үзэл санаа, эрүүгийн ялын сургаалын хөгжил, дэлхий дахины чиг хандлага, жишиг, хууль тогтоомжийн хэрэглээ, практик, үүх түүх, улс орны онцлог зэрэгтэй холбоотой. Иймд нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын үзэл баримтлалыг дараах эрх зүйн эх сурвалжуудын хүрээнд авч үзэх нь наад захын хэрэг болно. Үүнд:

- Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал “...хүн бүр ажлаа чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн шударга, аятай нөхцөлөөр хангуулах, ... ажлын цагаа зохистой хязгаарлуулах эрхтэй”, “... нийгмийн хэв

¹ Б.Чимид. Үндсэн хуулийг дээдлэн шүтэх ёс. УБ., 2006., 36 дахь тал., Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал /хоёрдугаар дэвтэр/. УБ., 2004., 139 дэх тал.

журам, сайн сайхан байдлыг хангах үүднээс хуульчлан тогтоосноос өөр хязгаарлалтад өртөгдөх ёсгүй. Эдгээр эрх, эрх чөлөөг хэрэгжүүлэхдээ НҮБ-ийн зорилго, зарчимтай зөрчилдүүлж болохгүй” /үз. 23, 24, 29 дүгээр зүйл/.

- Монгол Улсын Үндсэн хууль “...хэнийг ч хууль бусаар хөдөлмөрлүүлж болохгүй” /16 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэг/;

- Албадан хөдөлмөрийн тухай конвенциуд, тухайлбал ...шүүхийн шийдвэрээр оногдуулсан ялын дагуу гүйцэтгэх ёстой ажил албыг төрийн эрх бүхий байгууллагын хяналтын дор гүйцэтгэх бөгөөд тэрхүү этгээдийг хувийн компани, хувь хүн буюу нийгэмлэгүүдийн мэдэлд шилжүүлэхгүй” /Олон Улсын Хөдөлмөрийн байгууллагаас 1930 оны 06 дугаар сарын 28-ны өдөр баталж, манай улс 2005 оны 02 дугаар сарын 24-ний өдөр нэгдэн орсон “Албадан хөдөлмөрийн тухай” 29 дүгээр конвенцын 2/c/.

Шигтгээ. Монгол Улсын нэгдэн орсон конвенцын дагуу бол Эрүүгийн хуульд “албадан ажил хийлгэх” гэдэг нэртэй ял байж болохгүй юм байна. Дэлхийн улсууд ийм ялаа “нийтэд тустай хөдөлмөр хийлгэх” гээд нэрлэхдэг юм байна. Манайх сая шинэ Эрүүгийн хуульдаа орууллаа.²

Анхлан 2002 онд “албадан ажил хийлгэх” ялыг Эрүүгийн шинэ хуульд тусгах үзэл баримтлалыг шинээр боловсруулахдаа “... дэлхий дахины эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны хөгжил, чиг хандлагыг судлан үзэж, тухайлбал, Тусгаар тогтносон улсуудын хамтын нөхөрлөлийн орны 1996 оны Эрүүгийн загвар хуульд заасан 14 төрлийг ялаас “олон нийтийн ажил хийлгэх” ялыг манай улс сонгон авсан байдаг.

Манай улсын эрүүгийн эрх зүйн нэрт төлөөлөгч, профессор Г.Совд анх 1995 онд “Монгол Улсын Эрүүгийн цаазыг /хууль/ өөрчлөх үзэл баримтлал”-ыг боловсруулж, улмаар “Монгол Улсын Эрүүгийн цааз”-ын онолын загварыг зохиож байжээ.

Тэрээр “...юны өмнө өмнөх үеийн эрүүгийн хууль цаазад байсан хүмүүнлэг биш эрүү шүүлт, хүний нэр төр, алдар

хүндийг гутаах агуулгатай эрүүгийн арга хэмжээг сэргээж хэрхэвч болохгүй” гэж³ үзээд “...Эрүүгийн цааз /онолын загвар/ -ын 22 дугаар зүйлд “...Албадан ажил хийлгэх ялыг 10 хоногоос 3 сар хүртэл хугацаагаар оногдуулж ялтны оршин суугаа газарт нь нийтийн зориулалттай тохижилт үйлчилгээний ажлыг цалин хөлсгүй хийлгэж гүйцэтгэнэ” гэсэн санааг /энэ үед манай улсад уг ялын төрөл байгаагүй/ тусгасан байна⁴.

Монгол Улс 2015 онд Эрүүгийн хуулиа шинэчлэн найруулсан бөгөөд ингэхдээ уг төслийн үзэл баримтлалыг боловсруулах шатанд АНУ, ОХУ, ХБНГУ, БНХАУ, Франц, Япон зэрэг өндөр хөгжилтэй улсын Эрүүгийн хууль болон олон улсын эрдэмтэд хамтран боловсруулсан Дэлхийн Эрүүгийн загвар хууль зэргийг судлан үзэж, ашигласан байна.⁵

2007 оны Дэлхийн Эрүүгийн загвар хуулийн Ерөнхий ангийн 12 дугаар бүлгийг “Ял шийтгэл” гэж нэрлээд сонгох ялд “...нийгмийн үйлчилгээнд хамруулах” ялыг багтааж, уг ялыг хүнд биш гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн хувьд сонгох боломжтой байхаар тусгажээ.⁶

Дээрх дэлхий нийтийн чиг хандлага, эрүүгийн эрх зүйн хөгжил, улс орнуудын жишиг, онолын голч үзэл санааны дагуу 2015 оны Эрүүгийн хуулийг шинэчлэн найруулсан учир дараах үр дүн гарна гэж эрдэмтэн судлаачид төдийгүй практик хуульчид нааштай хүлээлттэй байна. Үүнд:

- Албадан ажил хийлгэдэг байдлыг дэлхийн олон орон хориглосон учраас манайх бас хуулиасаа хасаж, нийгэмд тустай хөдөлмөр хийлгэх боллоо. Хүүхдээ хүчирхийлдэг аавыг 5-10 жил хориход гарч ирээд хүчирхийлэл үйлдээд эхэлдэг. Үүний оронд өнчин, ядуусын газар асрагчаар ажиллуулбал зан байдал нь засарна шүү дээ. Сүүлийн 20 жилийн дунджаар авч үзэхэд шоронд ял эдлээд гарч ирсэн хүмүүсийн 45-47 хувь нь буцаж шоронд ордог. Ял ийм үр нөлөөгүй байсныг шинэ хуулиар засаж хорихоос өөр төрлийн ялын сонголтыг нэмлээ⁷.

² Үз. <https://itom.mn/article/3097>. Г.Оюунболд. Хохирогч хохирч үлддэггүй, хорих ялыг заавал биечлэн эдлүүлдэггүй болно. Г.Улсболд. Нийтэлсэн огноо. 2016.01.07.

³ Г.Совд. Монгол Улсын Эрүүгийн цааз /хууль/-ыг өөрчлөх үзэл баримтлал. Монголын төр, эрх зүй /сэтгүүл/, УБ., 1995., №1., 10 дахь тал.

⁴ Г.Совд. Монгол Улсын Эрүүгийн цааз /онолын загвар/. Монголын төр, эрх зүй /сэтгүүл/, УБ., 1995., №4., 35 дахь тал.

⁵ ХЗЯам. Эрүүгийн хуулийн төсөл. УБ., 2015., 5 дахь тал.

⁶ Дэлхийн Эрүүгийн загвар хууль ба орчин үе /эмхтгэл/. УБ., 2013., 14 дэх тал.

⁷ Үз. <https://itom.mn/article/6012>. 2016.09.01.

- Монгол Улсад гэмт хэргийг илрүүлэхэд хүнийг банзаддаг, шаахайддаг үе явж байгаад орчин үеийн хууль болсон. Одоо гэмт хэрэгт хандах хандлага, ял оноох зарчим тэс өөр шинэ философи гаргаснаар энэ хууль онцлог. Тухайлбал, Эрүүгийн хуулийн талаарх сурах бичгүүд, лекцүүдээс эхлээд өөрчлөгдөнө⁸.

Түүхэн эх сурвалжийн мөр хөөвөл нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын талаар олон талт үзэл санаанууд уралдуулах баримт материал хийгээд түүхэн үйл явдлын гэрч болсон зүйлс ч олдох ажээ, тухайлбал:

- Хүннү судлаач, эрдэмтэн Ц.Доржсүрэн “гэмт хэрэг үйлдэж ялд унасан хүнийг үйлдвэр урлалд зүтгүүлдэг байсан” гэж⁹ бичсэнээс харахад оноосон ялаа хүнд хүчир хөдөлмөр хийлгэх хэлбэрээр эдлүүлдэг байсан нь харагдана.

- Ноёлогч анги “ял эдэлж буй хүмүүсийг гол төлөв эдийн засгийн ашиг олох, баяжих эх үүсвэр гэж үзэх болсон ... уулын оройг дамжуулан барьсан 4000-5000 км урттай, 10 м өндөртэй, 10-60 км тутамд харуулын цамхагтай дэлхийн гайхамшигт бүтээн байгуулалтын нэг болох Хятадын Цагаан хэрэм, Египетийн Пирамидууд, Оросын цагаан суварга ч гэсэн ялтнуудын хөдөлмөрөөр бүтээгдсэн гэдгийг хүн төрөлхтөн мартаx ёсгүй¹⁰.

Шигтгээ. Манай улсын хувьд “... хоригдлын хүчээр Засгийн газрын барилга /хожмын Улсын багшийн их сургууль/, 1 дүгээр 10 жилийн дунд сургууль, Налайх - Улаанбаатарын нарийн төмөр замын зарим хэсэг, жанжин Д.Сүхбаатарын хөшөөг хоригдол Сономын Чойбал /лам/ урлаж бүтээсэн” түүхтэй¹¹.

Ноёлогч ангийн хүсэл зоригийг илэрхийлэхдээ эрүүгийн эрх зүй нь чухам ямар үйлдлийг ноёрхогч ангийн эрх ашигт хамгийн аюултай гэж үзэхийг тодорхойлж, түүнд эрүүгийн ял шийтгэл хэрэглэх журам, нөхцөлүүдийг тогтоодог онцлогтой.¹² Эл онцлог нь эрүүгийн эрх зүй дэх өөрийнхөө агуулгаар “ангийн мөн чанартай ойлголт” байв.

Англи, Францад өрнөсөн хөрөнгөтний их хувьсгалын үр дүнд хуулийн өмнө эрх тэгш байх зарчим тунхаглагдсан боловч хэлбэрийн төдий байсан учир баруун Европ болон Азийн зарим улс орнууд энэ үеэс эхэлж эрүүгийн эрх зүйн ангич шинжээ алдсан гэж үзэх нь өрөөсгөл.

1917 онд Орос оронд ялсан Октябрийн хувьсгалын үр дүнд дэлхийд анх удаа социалист төр буй болж, социалист эрүүгийн эрх зүйн ангич мөн чанар, чиглэлийг илэн далангүй зарлан тунхагласан билээ. Зөвлөлт засгаас гаргасан эрүүгийн эрх зүйн анхны декретээс /хуулиас/ эхлэн 1961 оны ЗСБНХОУ-ын Эрүүгийн хууль буюу Зөвлөлтийн эрүүгийн эрх зүйн сүүлчийн хууль хүртэл эрүүгийн эрх зүйн бүх акт нь ангич мөн чанараа маш хурц илэрхийлж байсан юм.

Манай орны хувьд хуучин ЗХУ-ын шууд нөлөөн дор байж, социалист хамтын нөхөрлөлийн бүрэлдэхүүн хэсэг болж байсан орны тухайд дээрх байдал нь үзэл баримтлалын хувьд түүхэн хувь заяаны нийтлэг хэрэг болж үлдсэн юм.

Тийм ч учраас энэ үеийн эрүүгийн эрх зүйн сурах бичигт, тухайлбал: 1961 оны Эрүүгийн хуульд заасан “засан хүмүүжүүлэх ажил /хөдөлмөр/ хийлгэх ял”-ын талаар гэхэд л “засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх ял нь зөвхөн социалист эрүүгийн эрхэнд байдаг үндсэн ялын нэг билээ” хэмээн бичин /номлож/ байсан юм¹³.

Харин хожим энэ ялын тухайд манай улс шинэ Үндсэн хуулийн үзэл санаанд нийцүүлэх зорилгоор “эрүүгийн цээрлүүлэх бодлогод нэг талаар хүнд болон онц хүнд гэмт хэрэг үйлдэгсдэд хатуу хариуцлага хүлээлгэх, нөгөө талаар хүнд биш буюу тохиолдлын чанартай гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагад хэт хатуурхахгүй байх” үзэл баримтлалыг удирдлага болгожээ¹⁴.

Дэлхий нийтээр хорих ялын нийгэм болон хувь хүнд үлдээх сөрөг үр дагаврыг улам бүр ойлгох болж, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг шоронд хорихоос өөр байдлаар цээрлүүлэх, засаж хүмүүжүүлэх,

⁸ Үз. <https://itom.mn/article/2787>. Д.Дорлигжав. Гэмт хэргийн хохирлоо барагдуулсан тохиолдолд заавал хорих ял шийтгэхгүй. Л.Одончимэг. Нийтэлсэн огноо. 2015.12.04.

⁹ Ц.Доржсүрэн. Умард Хүннү. УБ., 1961., 164 дэх тал.

¹⁰ С.Жанцан. Дурдсан бүтээл. Боть-II., УБ., 2014., 14 дэх тал.

¹¹ А.Лхагва. Хорих ял эдлэгсдийн хөдөлмөр зохион байгуулалт, эрх зүйн зохицуулалтын уламжлал, шинэчлэлийн онцлог. Хууль сахиулахуй /сэтгүүл/. УБ., 2014., №1., 81 дэх тал.

¹² Г.Совд. БНМАУ-ын Эрүүгийн эрхийн курс. УБ., 1973., 4 дэх тал.

¹³ Г.Совд. Дурдсан бүтээл. УБ., 1973., 358 дахь тал.

¹⁴ С.Нарангэрэл. Эрүүгийн эрх зүй. УБ., 1999., 63 дахь тал.

нийгэмшүүлэх арга хэлбэрийг эрэлхийлэх болсны үр дүнд хохироос өөр төрлийн ялын нэг төрөл болох нийтэд тустай ажил хийлгэх ял буюу албадан ажил хийлгэх ял нь ял шийтгэлийн тогтолцоонд шинээр бий болж эрүүгийн хариуцлагын хамгийн үр нөлөөтэй арга хэрэгсэлд тооцогдон, дийлэнх улс орны эрүүгийн хууль тогтоомжид тусгалаа олж, шүүн таслах ажиллагааны практикт өргөн хэрэглэгдэх болсон байна.

Энэ ял нь Монгол Улсын хувьд 2002 онд шинээр батлагдсан Эрүүгийн хуульд /анх удаа/ хуульчлагдсан ялын өвөрмөц төрөл юм. Эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд Эрүүгийн хуулийг шинэчлэн найруулж, ялын тогтолцоонд албадан ажил хийлгэх ялыг олон улсын жишиг хандлагаас үндэс болгон ялын тогтолцоонд шинээр оруулсан явдал нь эрүүгийн /ялын/ бодлогод зарчмын томоохон өөрчлөлт гарсны нэг илэрхийлэл юм.

Нөгөө талаар НҮБ-ээс баримталж буй хорихоос өөр төрлийн ялыг бий болгож, хэрэглэх зарчмын дагуу ялын бодлогод гарч ирсэн нэгэн дэвшил гэж үзэж болох байна. Гэхдээ ялын тогтолцоонд ялын шинэ төрлийг нэмэхдээ бус уг ялын мөн чанар, агуулгыг хууль хэрэглэгчид хэрхэн ойлгож, практикт яаж хэрэгжүүлж, төлөвшүүлж байна вэ гэдгээс уг ялын үр нөлөө шууд хамаарч, ялын зорилго бүрэн хангагдаж байх ёстой¹⁵.

Эрүүгийн бусад ялын төрөл, ялангуяа эдүгээ зонхилон хэрэглэгдэж буй хорих ялтай харьцуулбал хүний эрхийн хүрээнд төдийгүй нийгэм, ёс суртахуун, эдийн засгийн талаасаа давуу олон шинжийг агуулсан “нийгэмд үйлчлэх ял”-ыг дэлхийн олон улс оронд хэрэглэх болжээ.

Монгол Улсын 2002 онд шинэчлэгдэн батлагдсан Эрүүгийн хуулийн 50 дугаар зүйлд уг ялын төрлийг тогтоосон. Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд ийнхүү үндсэн ялын төрөл болж тусгагдсан албадан ажил хийлгэх ялыг өмнө нь дурдсан нийгэмд үйлчлэх ял гэж ойлгож болно¹⁶.

Энэ талаар хуулийн ажлын хэсгийн ахлагч ...“нийгэмд тустай ажил хийлгэх нь одоо ч хэрэгжиж байгаа шийтгэл шүү дээ.

Албадан ажил хийлгэх ялын шинж чанарыг нь өөрчлөөд нийтэд тустай ажил хийлгэх болгосноос өөр зүйлгүй. Энэ ялын үр нөлөө, өгөөж нь нийтэд тустай, нийгэмд хэрэгтэй байх болно. Тодруулбал, гэмт хэрэг үйлдсэн хүнийг шийтгэх далимдаа нийгмийн ажлыг бүтээлгээд авна гэсэн үг шүү дээ” гэсэн ярилцлага өгсөн байдаг¹⁷.

Онол зүй. Нийтийн ашиг сонирхолд тустай ажлыг гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдээр хийлгэх, цалин хөлс олгохгүй байх, өөрийгөө ажил, хөдөлмөрөөс чөлөөлөх нь гэмт хэрэг үйлдсэнтэй адил гэсэн философи бүхий, нэгэн ёсны нийгэмд үйлчлэх ял юм.

Үзэл баримтлал. Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг өдөрт 4-өөс дээшгүй цагаар эдлүүлэх, ялыг эдлүүлэх хугацаа нь 120-480 цаг, уг ялаас зайлсхийсэн тохиолдолд хорих ялаар солих, хөдөлмөрийн чадваргүй, хөгжлийн бэрхшээлтэй, жирэмсэн, 3 хүртэлх насны хүүхэдтэй ганц бие эх, эцэг, 55-аас дээш насны эрэгтэй, 60-аас дээш насны эрэгтэйд оногдуулахгүй байх., шүүхээс тодорхойлсон газарт нийтийн ашиг сонирхолд тустай ажлыг цалин хөлс олгохгүйгээр хийлгэх” гэсэн агуулгаар 2013 ба 2014 онуудын Гэмт хэргийн тухай хуулийн /төслийн/ үзэл баримтлалын хүрээнд боловсрогдож байжээ.¹⁸

2015 оны Эрүүгийн хуулийн төсөлд “дээрх үзэл баримтлал”-ыг нэгэн адил авч үзэж “өөрчлөлтгүй” тусгасан бөгөөд энэ ялын талаар төслийн 5.4 дүгээр зүйлд томъёолсон болно.¹⁹

Хууль. 2017 оны 05 дугаар сарын 11-ний өдөр Эрүүгийн хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулахдаа, 2015 оны 12 дугаар сарын 03-ны өдрийн Эрүүгийн хуулийн 5.2 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг үндсэн, эсхүл нэмэгдэл ялаар хэрэглэнэ” гэж заасан байсныг “хорих ялын доод хэмжээ өөрчлөгдсөнтэй холбогдуулан бусад төрлийн ялын хэмжээг уялдуулж, ... хорих ял оногдуулахаар заагаагүй гэмт хэрэгт нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг өргөн хэрэглэх бололцоог бүрдүүлэх зохицуулалтыг тусгах ... үүднээс ... нийтэд тустай ажил хийлгэх ялыг үндсэн ялд

¹⁵ С.Жанцан. Монгол улсын Эрүүгийн эрх зүйн онол /Ялын тухай сургаал/. Боть-II., УБ., 2014., 180-181 дэх тал.

¹⁶ Б.Билэгсайхан. Албадан ажил хийлгэх ял бол ял шийтгэлийн өвөрмөц төрөл мөн /гарын авлага/. УБ., 2004., 6-7 дахь тал.

¹⁷ Үз. <https://ikon.mn/n/7ch>. Г.Эрдэнэбат. Гэмт хэргийн хууль батлагдвал 1 жилийн дараа хэрэгжинэ.

¹⁸ ХЗЯам. Гэмт хэргийн тухай хуулийн төсөл. УБ., 2013., 20 тал., ХЗЯам. Гэмт хэргийн тухай хуулийн төсөл. УБ., 2014., 17 дахь тал.

¹⁹ ХЗЯам. Эрүүгийн хуулийн төсөл. УБ., 2015., 10, 23 дахь тал

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠤᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

тооцно” гэсэн үзэл баримтлалд захирагджээ.

Дүгнэлт

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял нь тодорхой цаг хугацаа, орон зайгаар шүүгдэгчийн ажил хөдөлмөр хийх, чөлөөтэй зорчин явах, гэр бүлийн гишүүдээ асарч тэтгэх боломжийг хязгаарладаг ял бөгөөд тухайн хүний болон гэр бүлийн амьдралын ахуй, нөхцөл, хувийн байдал зэргийг харгалзан ял, эрүүгийн хариуцлагыг оновчтой, үр нөлөөтэй сонгох явдал нь Эрүүгийн хариуцлагын зорилго, хүрэх үр дүнд нийцэх учиртай.

Энэхүү ялын онолын үндэслэл нь хүнд биш гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгмээс тусгаарлахгүйгээр нийгэмд ашиг тустай ажил хөдөлмөрт татан оруулах замаар засан төлөвшүүлэх зорилгыг хангах нөхцөл шаардлагаар тодорхойлогдоно. Манай улсын хувьд сүүлийн хориод жилд энэ ялын хэрэгцээ мэдэгдэхүйц дээшилж ирснээр тухайн ялын төрөл, зорилго, чиг үүргийг эрүүгийн эрх зүйн судлаачдын дийлэнх нь хүлээн зөвшөөрөх хандлагатай болжээ.

Санал

Нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын цаашдын хандлагад энэ ялын төрлийг нэмэгдүүлэх, олон нөхцөлт шалгуур бүхий үндсэн болон сонгох ялын аль алиныг нь хэрэглэх боломжтойгоор хуульчлах, уг ялыг орлуулах ялаар тооцох хандлагыг хязгаарлах зэрэг үзэл баримтлал давамгайлах болсныг зайлшгүй харгалзах нь зүйтэй.

Эрүүгийн хуульд заасан нийтэд тустай ажил хийлгэх ялын тодорхойлолтыг агуулгын хувьд авч үзвэл шүүхээс гэм буруутай нь тогтоогдсон этгээдийн ямар ажил хийхийг шүүх тогтоолдоо тусгах шаардлагыг тавьсан мэт боловч практикт хэрэгжихгүй байгааг анхаарах шаардлагатай байна.

Түүнчлэн нийтэд тустай ажил хийлгэх ял оногдуулахдаа шүүгдэгчийн хувийн

байдал, мэргэжил, боловсролыг харгалзан санал зөвшөөрлийг тусгах, ял тохиролцох боломжийг олгох зэрэг зарим гадаад улс орны сайн туршлагыг авч хэрэгжүүлэх боломжтой.

Ашигласан материал

1.Ц.Доржсүрэн. Умард Хүннү. УБ., 1961 он.

2.Г.Совд. БНМАУ-ын Эрүүгийн эрхийн курс. УБ., 1973 он.

3.Г.Совд. Монгол Улсын Эрүүгийн цааз /хууль/-ыг өөрчлөх үзэл баримтлал. Монголын төр, эрх зүй /сэтгүүл/, УБ., 1995., №1.

4.Г.Совд. Монгол Улсын Эрүүгийн цааз /онолын загвар/. Монголын төр, эрх зүй /сэтгүүл/, УБ., 1995., №4.

5.С.Нарангэрэл. Эрүүгийн эрх зүй. УБ., 1999 он.

6.Б.Билэгсайхан. Албадан ажил хийлгэх ял бол ял шийтгэлийн өвөрмөц төрөл мөн /гарын авлага/. УБ., 2004 он.

7.Б.Чимид. Үндсэн хуулийг дээдлэн шүтэх ёс. УБ., 2006 он.

8.Дэлхийн Эрүүгийн загвар хууль ба орчин үе /эмхэтгэл/. УБ., 2013 он.

9.С.Жанцан. Монгол Улсын Эрүүгийн эрх зүйн онол. Ялын тухай сургаал. Боть-II., УБ., 2014 он.

10. А.Лхагва. Хорих ял эдлэгсдийн хөдөлмөр зохион байгуулалт, эрх зүйн зохицуулалтын уламжлал, шинэчлэлийн онцлог. Хууль сахиулахуй /сэтгүүл/. УБ., 2014 он.

11. Гэмт хэргийн тухай хуулийн төсөл. Хууль зүйн яам. УБ., 2014 он.

12. Эрүүгийн хуулийн төсөл. Хууль зүйн яам. УБ., 2015 он.

13. Ц.Мөнхбат. Нийтэд тустай ажил хийлгэх /бодлогын судалгааны тайлан/ ННФ., 2019 он.

14. Б.Ганболд. Хууль зүйн дүгнэлт. УБ., 2022 он.

15. Э.Батбаяр, Б.Ганболд. Хорихоос өөр төрлийн ял. УБ., 2023 он.

ХҮҮХДИЙН ТЭТГЭЛЭГ ГАРГУУЛАХ АЖИЛЛАГААНЫ ХЭРЭГЖИЛТ, ТУЛГАМДСАН АСУУДАЛ

AND ISSUES OF DECISION ENFORCEMENT OF THE MAINTENANCE ALLOWENCE FOR CHILDREN

Ажлын гүйцэтгэл, судалгаа, судалгаа

Б.Дэнсмаа

ДХИС-ийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн тэнхимийн багш, дэслэгч

B.Densmaa

Lecturer of the Department of Civil Court Judgment Execution at the Court Execution School of the University of Internal Affairs

Хураангуй: Шүүх гэрлэгчдийн гэрлэлтийг цуцалснаар гэрлэлтийн харьцааг дуусгавар болгохын зэрэгцээ өөр эрх зүйн харилцаа болох хүүхдийн асрамж, тэтгэлэг буюу асран хамгаалалтын болон тэжээн тэтгэх харилцааг шинээр үүсгэн бий болгодог.

Хүүхдийн тэтгэлэг гаргуулах шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалт, хэрэгжилтийн талаар судалж, тулгамдаж байгаа асуудлыг нээн илрүүлж, шийдвэрлэх арга замыг тодорхойлохыг зорилго.

Abstract: By annulling the marriage of the spouses, the court terminates the marriage relationship and creates a new legal relationship, such as child custody, alimony, or guardianship and alimony.

We aim to study the legal regulation and implementation of the decision to issue child support, discover the problems and determine the solutions.

Түлхүүр үгс: Тэтгэлэг төлөгч, тэтгэлэг авагч, хүүхэд, хүүхдийн нас, шийдвэр гүйцэтгэгч, амьжиргааны түвшин, тэтгэлгийн хэмжээ

Keywords: The payer grant, grantee, child, child's age, executor, standard of living, amount of grant

Үндсэн хэсэг

Төр нь олон талт чиг үүргийг хэрэгжүүлдгийн нэгэн үзүүлэлт нь иргэний жам ёсны болон хууль ёсны эрхийг хамгаалах тогтолцоог бүрдүүлэх явдал байдаг. Энэхүү чиг үүргийн дагуу хүүхдийн хамгаалуулах (тэжээн тэтгүүлэх) эрхийн хэрэгжилтийг хангах, хамгаалах тогтолцооны эрх зүйн үндэслэлийг олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүд болон үндэсний эрх зүйн тогтолцооны суурь хуулиудад бэхжүүлсэн байдаг. Тухайлбал, Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцын 3 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн “Нийгмийн хамгааллын улсын буюу хувийн байгууллага, шүүх, захиргааны болон хууль тогтоох байгууллагаас хүүхдийн талаар явуулах аливаа үйл ажиллагаанд юуны өмнө хүүхдийн дээд ашиг сонирхлыг хангахад анхаарлаа хандуулна”; мөн конвенцын 6 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсгийн “Оролцогч улсууд хүүхдийн амьдрах, эсэн мэнд хөгжих бололцоог дээд зэргээр бүрдүүлэн хангана”; Эдийн засаг, нийгэм, соёлын эрхийн тухай олон улсын фактын 11 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн “Энэхүү фактад оролцогч улсууд хүн бүрийн болон

түүний өрх гэрийн хүрэлцээтэй хоол хүнс, хувцас, орон сууцыг оролцуулан, амьдралын хүрэлцээтэй түвшинд аж төрөх, амьдралынхаа нөхцөлөө байнга сайжруулах эрхийг нь хүлээн зөвшөөрнө”, Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцын 27 дугаар зүйлийн 2-д “Эцэг эх буюу хүүхдийн төлөө үүрэг хариуцлага хүлээж байгаа бусад хүн хүүхдийг хөгжүүлэхэд шаардагдах амьдралын нөхцөлийг өөрсдийн чадавх, санхүүгийн боломжийн хэрээр хангах үндсэн үүрэг хүлээнэ”, Эмэгтэйчүүдийг алагчлах бүх хэлбэрийг устгах тухай конвенцын 16 дугаар зүйлийн d-д “гэрлэлтийн байдлаас үл хамаарч эцэг эх хүүхэдтэй холбоотой асуудлаар адил эрх эдэлж, үүрэг хүлээх бөгөөд бүх тохиолдолд хүүхдийн ашиг сонирхлыг нэн тэргүүнд тавина” гэж тус тус заасан байна. Үндэсний хууль тогтоомжийн хувьд Монгол Улсын Үндсэн хууль, Гэр бүлийн тухай хууль, Иргэний хууль, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль, Хүүхдийн эрхийн тухай хууль, Хүүхэд хамгаалал тухай хууль болон Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд хүүхдийн тэжээн тэтгүүлэх эрхийн хэрэгжилтийг хангах эрх зүйн үндэслэлийг

МОНГОЛ УЛСЫН ҮНДСЭН ХУУЛЬ

бүрдүүлсэн нь судалгааны яцад харагдаж байна.

Гэр бүлийн эрх зүйн хамрах асуудлын хүрээнд тэжээн тэтгэх, тэр дундаа хүүхдийг тэтгэхтэй холбогдсон харилцаа онцгой байр суурийг эзэлдэг. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 16.11-д “Улс төр, эдийн засаг, нийгэм соёлын амьдрал, гэр бүлийн харилцаанд эрэгтэй, эмэгтэй тэгш эрхтэй. Гэрлэлт нь хуулиар тогтоосон насанд хүрсэн эрэгтэй, эмэгтэй хоёрын тэгш эрх, сайн дурын харилцаанд үндэслэнэ. Гэр бүл, эх нялхас, хүүхдийн эрх ашиг сонирхлыг төр хамгаална¹ гэж заажээ. 18 насанд хүрээгүй хүн бүрийг хүүхэд гэх бөгөөд хүүхдийн бие бялдар, оюун ухаан гүйцэд төлөвшөөгүйн улмаас түүнийг төрөхийн өмнө болон төрсний дараа онцгой халамж, хамгаалалт шаардлагатай зэрэгцээ тэдний гэр бүлийн дотор аз жаргалтай, хайр халамжтай, бие биеэ ойлгодог, нөхцөлд өсөж бойжвол өв тэгш хүмүүжиж хөгжиж чадна. Тийм ч учраас эцэг, эх асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч нь хүүхдийн амьдрах эрүүл орчныг бүрдүүлэх, бие бялдарын хувьд эрүүл чийрэг өсгөн хүмүүжүүлэх, хөгжүүлэх нэн шаардлагатай хоол хүнс орон байр, хувцас бусад зүйлээр хангах зэргээр хүүхдийн эрх ашгийг нэн тэргүүнд хамгаалдаг.

Гэр бүлийн тухай хуульд зааснаар эцэг эх нь насанд хүрээгүй болон насанд хүрсэн боловч хөдөлмөрийн чадваргүй хүүхдээ тэжээн тэтгэх үүрэгтэй. Энэхүү үүргээ эцэг, эх нь харилцан тохиролцож гэрээ байгуулан шийдвэрлэж болохоор хуульд заажээ. Хэрэв тэтгэлгийн хэмжээг харилцан тохиролцоогүй, тохиролцоонд хүрч чадаагүй, гэрээ байгуулаагүй тохиолдолд тэтгэлгийн хэмжээг шүүх тогтоох бөгөөд хүүхдэд олгох тэтгэлгийг түүний насны байдлыг харгалзан сард нэг хүүхдэд дараах хэмжээгээр тогтооно. Үүнд:

1. 11 хүртэлх насны хүүхдэд тухайн бүс нутагт тогтоогдсон амьжиргааны доод түвшингийн 50 хувиар;

2. 11-16 нас /суралцаж байгаа бол 18 нас/-тай болон насанд хүрсэн боловч хөдөлмөрийн чадваргүй хүүхдэд амьжиргааны доод түвшингийн хэмжээгээр;

Харин зөвхөн цалин хөлснөөс өөр орлогогүй этгээдээс тэтгэлэг гаргуулах тохиолдолд хүүхдийн тэтгэлгийн хэмжээ нь түүний сарын цалин хөлс, түүнтэй адилтгах орлогын 50 хувиас хэтэрч болохгүй байхаар хуульчилсан нь тэтгэлэг төлөгч этгээдийн эрх зүйн байдлыг дээрдүүлсэн зохицуулалт юм.

Тэтгэлэг төлөгч нь шүүхийн шийдвэрээр тогтоосон тэтгэлгийг хугацаанд нь төлөөгүй бол хожимдуулсан хоног тутамд тогтоосон тэтгэлгийн үнийн дүнгийн 0,5 хувиар алданги төлөх үүрэгтэй бөгөөд алдангийн нийт хэмжээ нь төлөгдөөгүй тэтгэлгийн үнийн дүнгийн 50 хувиас хэтрэхгүй байхаар хуульд заасан байна. Тэжээн тэтгэгч нь ажилгүй, орлогогүй, эд хөрөнгөгүй байх нь хүүхдээ тэжээн тэтгэх үүргээс чөлөөлөгдөх үндэслэл болохгүй бөгөөд тэтгэлэг төлөгч иргэн нь өөр хүүхэдтэй бөгөөд тэдгээр нь тэтгэлэг авагчаас бага орлоготой, эсвэл тэтгэлэг төлөгч иргэн нь хөдөлмөрийн чадвараа алдсан, эсхүл тэтгэлэг авагч хүүхэд нь өөрөө хангалттай орлоготой бол шүүх тэтгэлгийн хэмжээг багасгаж болохоор хуульчилж өгсөн².

Тэтгэлгийн хэмжээ нь хүүхэд амьд явах наад захын хэрэгцээг хангахад л чадан ядан хүрэлцэх мөнгө гэдэг нь ойлгомжтой. Хэрвээ тэтгэлэг төлөгч шүүхийн шийдвэр болон гэрээгээ сайн дураар биелүүлэхгүй тохиолдолд шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага шүүхээс олгосон гүйцэтгэх хуудасны дагуу албадан биелүүлж хүүхдийн эрхийг хамгаалдаг. Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх үндэс нь шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэр юм. “Хүүхдийн тэтгэлэг гаргуулах шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль³, Гэр бүлийн тухай хууль⁴-д заасан арга журмын дагуу гүйцэтгэнэ.

Тэтгэлэг төлөгч гэж шүүхийн шийдвэрээр гэрлэлтээ цуцлуулан, хүүхдийн тэтгэлэг төлөхөөр заагдсан этгээдийг ойлгоно.

Хүүхдийн тэтгэлэг гаргуулах ажиллагаа нь иргэний шийдвэр гүйцэтгэлийн бусад ажиллагаанаас дараах онцлогоор ялгагдана.

•

хүүхдийн

¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. -УБ., 1992 он. №01

² Ундрах.Э “Хүүхдийн тэтгэлэгтэй холбогдсон төлбөр барагдуулах ажиллагааны эрх зүйн орчин, практик” Магистрын ажил. -УБ., 2014 он. 18 дахь тал

³ Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. -УБ., 2017 он. №24

⁴ Гэр бүлийн тухай хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. -УБ., 1999 он. №30

тэтгэлэг нь сар бүр тодорхой мөнгөн дүнгээр төлөгдөж байдаг.

- хүүхдийн тэтгэлэг нь хүүхдийн насны байдлаас хамааран өөрчлөгддөг.

- хүүхдийн тэтгэлгийг шүүхээс тогтоосон бол жил бүрийн амьжиргааны түвшнээс хамааран өөрчлөгдөж байдаг.

- хүүхдийн тэтгэлгийн мөнгөнөөс өөр төлбөрийг суутгахыг хориглодог.

- хүүхдийн тэтгэлэг бусад бүх төлбөрөөс тэргүүн ээлжид төлөгддөг.

- хүүхдийн тэтгэлэг гаргуулах шийдвэр гүйцэтгэлийн ажиллагаа нь хэрэв тэтгэлэг төлөгч хэд хэдэн төлбөр авагчид төлбөр төлөх үүрэг хүлээсэн бол хүүхдийн тэтгэлгийг дараалал харгалзахгүй тэргүүн ээлжид олгоно.

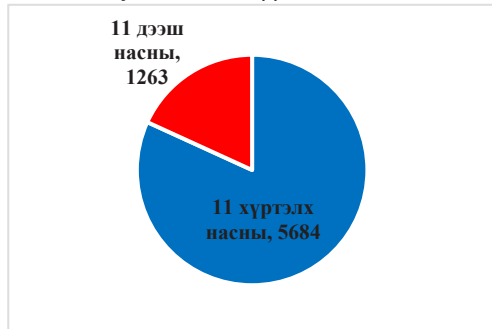
- хүүхдийг 18 нас хүртэлх хугацааны тэтгэлгийг бүрэн төлж дуусах хүртэл үргэлжилнэ. Өөрөөр хэлбэл хүүхэд 18 нас хүрсэн ч тэтгэлэг төлөгч нь тэтгэлгээ бүрэн төлөөгүй тохиолдолд тэтгэлэг гаргуулах шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа үргэлжлэн явагддаг⁵.

Хүүхдийн тэтгэлийг гаргуулах ажиллагаа нь иргэний хэргийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны зарчим, процессын дагуу явагддаг. Тэтгэлгийг мөнгөн хэлбэрээр, эд хөрөнгөөр олгож болох бөгөөд сар, улирал, хагас жил, жилээр, нэг удаа бөөнд нь төлж болно. Тэтгэлгийг хариуцагчийн цалин хөлснөөс суутгал хийх буюу хамтран өмчлөх эд хөрөнгөөс оногдох хэсгийг тодорхойлох үед болон бусад байдлаар олгож болно⁶.

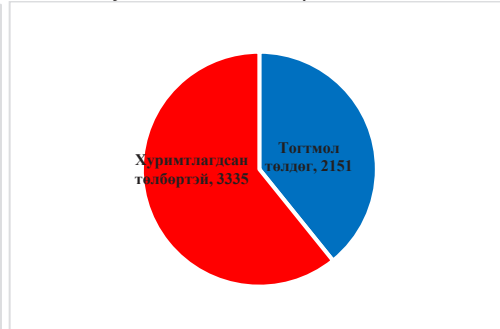
Гэвч шүүхээс тогтоосон тэтгэлгийн мөнгийг сар бүр үр хүүхдэдээ өгөх чадамжгүй, чадамжтай боловч өгөх хүсэлгүй хүүхдийн хууль ёсны эрхийг зөрчиж байгаа тэтгэлэг төлөгч этгээдэд хууль зүйн дагуу хариуцлага тооцох хэрэгцээ шаардлага бидэнд тулгарч байна.

Нийслэлийн хэмжээнд 2023 оны 10 сарын байдлаар хүүхдийн тэтгэлэг гаргуулах 5968 гүйцэтгэх баримт бичигт шийдвэр гүйцэтгэлийн ажиллагааг явуулж байна. Үүний цаана багаар бодоход 7 мянган хүүхдийн эрх зөрчигдөж буй юм. Тэтгэлэг авагч хүүхдийг насны байдлаар ангилбал:

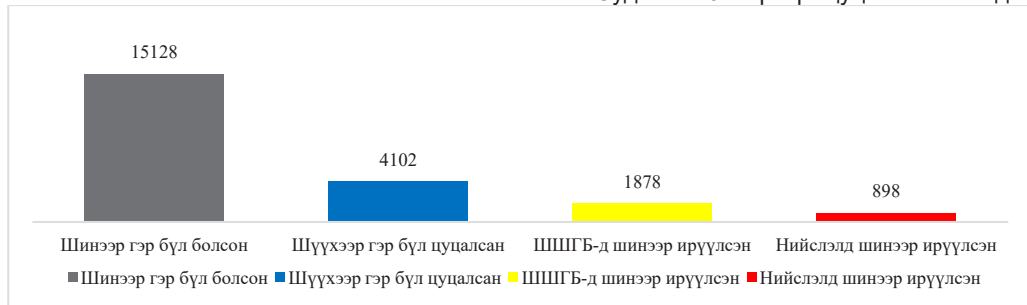
Судалгаа 1. Хүүхдийн насны байдал

Судалгаа 2. Төлбөр төлөлтийн байдал

Судалгаа 3. Гэр бүл цуцлалтын байдал

⁵ Ундрах.Э “Хүүхдийн тэтгэлэгтэй холбогдсон төлбөр барагдуулах ажиллагааны эрх зүйн орчин, практик” магистрын ажил. -УБ., 2014. 31 дэх тал

⁶ Гэр бүлийн тухай хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. -УБ., 1999 он. №30

ᠮᠤᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠤᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤ

Улсын хэмжээнд 2023 оны 10 сарын байдлаар 15128 гэр бүл шинээр батлуулсан бол 4102 гэр бүл буюу 27,1% нь гэр бүлээ цуцлуулсан байна⁷. Тэгвэл нийт шүүхээр гэр бүл цуцлуулсан хүүхдийн тэтгэлэг тогтоолгосон хэрэг маргааны 45% буюу 1878 гүйцэтгэх баримт бичиг Шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагад иржээ⁸. Үүний 47,8 хувь буюу 898 гүйцэтгэх баримт бичиг нийслэлийн хэмжээнд хүүхдийн тэтгэлэг

гаргуулах чиг үүрэг бүхий дагнасан нэгж болох Банкны төлбөр барагдуулах газарт шинээр ирсэн байна. Тус газар 2023 онд хүүхдийн тэтгэлгийн 5968 гүйцэтгэх баримт бичигт шийдвэр гүйцэтгэлийн ажиллагаа явуулж 484 гүйцэтгэх баримт бичгийг биелүүлж 8,1%-ийг хааж дуусгавар болгож 5484 гүйцэтгэх баримт бичгийн үлдэгдэлтэй ажиллаж байна⁹.

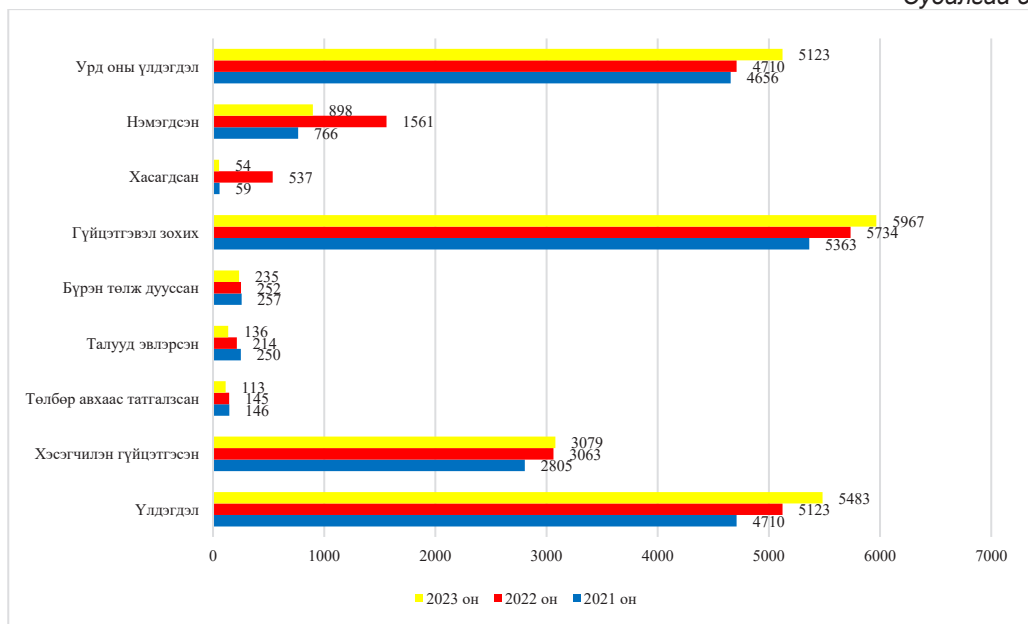
Судалгаа 4. Төлбөр төлөгдөхгүй байгаа шалтгаан нөхцөл

ДД/д	Төлбөр төлөгдөхгүй байгаа шалтгаан	Гүйцэтгэх баримт бичгийн тоо
1	Төлбөрийн чадваргүй	383
2	Оршин суух хаяг тодорхойгүй	445
3	Эрэн сурвалжилж байгаа	100
4	Хорих ангид ял эдэлж буй	29
5	Бусад	2053
	Нийт	3010

Судалгаанаас харахад үлдэгдэл гүйцэтгэх баримт бичгийн 55 хувь нь хүүхдийн тэтгэлэг огт төлөхгүй, шүүхийн хүчин төлдөр шийдвэрийг биелүүлэхгүй байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын тайлан мэдээнээс нийслэлийн хэмжээнд хүүхдийн тэтгэлэг гаргуулах ажиллагааг хэрхэн хэрэгжүүлж байгааг сүүлийн 3 жилийн байдлаар харьцуулан судалгаа хийлээ¹⁰.

Судалгаа 5.

⁷ Улсын бүртгэлийн ерөнхий газрын 2023 оны 10 сарын тайлан мэдээ.

⁸ ШШГЕГ-ын Шийдвэр гүйцэтгэх албаны 2023 оны 10 сарын мэдээ.

⁹ Банкны төлбөр барагдуулах газрын 2023 оны 10 сарын мэдээ.

¹⁰ ШШГЕГ-ын Шийдвэр гүйцэтгэх албаны 2023 оны 10 сарын мэдээ.

Судалгаанаас шинээр ирсэн гүйцэтгэх баримт бичиг төдийлөн өсөөгүй байхад үлдэгдэл гүйцэтгэх баримт бичгийн тоо өссөн үзүүлэлттэй байна. Шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа явуулж тэтгэлгийн бүрэн болон хэсэгчлэн гүйцэтгэсэн тоо үзүүлэлт өмнөх оны мөн үеэс өсөөгүй байгаа нь хариуцсан нэгжийн ажил тааруу байгаа харуулж байна гэж судлаачийн хувьд үзлээ.

Шүүхээс гэр бүл цуцлуулж байгаа тохиолдолд тэтгэлгийн хэмжээг Гэр бүлийн

тухай хуулийн 40 дүгээр зүйлд заасны дагуу амьжиргааны доод түвшингийн хэмжээгээр тогтоодог. Амьжиргааны доод түвшингийн хэмжээ жилд 1-ээс 2 удаа нэмэгддэг. Энэ нь хөдөлмөр эрхэлдэггүй, хөрөнгө орлогогүй тэтгэлэг төлөгч нарт хүнд байдаг. Эдгээр тэтгэлэг төлөгч нарыг ажлын байраар хангаж, цалин орлогоос нь тодорхой хувийн суутгал хийх замаар тэтгэлэг төлүүлэх асуудлыг Төрөөс зохион байгуулах шаардлагатай байна.

Судалгаа 6.

Бүс нутаг	Хамрагдах аймаг	2019 он	2020 он	2021 он	2022 он	2023 он
Баруун бүс	Баян-Өлгий	197,000	203,400	212,600	238,800	274,400
	Говь-Алтай					
	Завхан					
	Увс					
	Ховд					
Хангайн бүс	Архангай	194,300	206,000	213,800	240,400	282,500
	Баянхонгор					
	Булган					
	Өвөрхангай					
	Хөвсгөл					
	Орхон					
Төвийн бүс	Говьсүмбэр	187,100	198,300	207,400	239,200	272,300
	Дорноговь					
	Дундговь					
	Өмнөговь					
	Сэлэнгэ					
	Төв					
	Дархан-Уул					
Зүүн бүс	Дорнод	187,600	201,700	210,300	236,400	271,800
	Сүхбаатар					
	Хэнтий					
Улаанбаатар		217,900	230,000	238,700	277,800	313,400

Амьжиргааны доод түвшингийн хэмжээ¹ жилд дунджаар 9,7 хувиар өсөж байгаа нь төлбөрийн хэмжээ тэр хэрээр нэмэгдэж байгаа юм. Тухайлбал, Улаанбаатарт 2019-2020 онд 5,6%, 2020-2021 онд 3,9%, 2021-2022 онд 16,4%, 2022-2023 онд 12,8% дунджаар 9,7% өссөн байна.

Дүгнэлт

Шүүхийн шийдвэрийг албадан биелүүлэх ажиллагааны буюу хүүхдийн тэтгэлгийн төлбөр барагдуулалтын бодит биелэлтийн мэдээллээс харахад гүйцэтгэх баримт бичгийн биелэлт 10-15 хувьтай,

биелүүлбэл зохих мөнгөн дүнгийн биелэлт 40-45 хувьтай байгаа нь хүүхдийн тэжээн тэтгүүлэх эрхийн хэрэгжилт төдийлөн хангалтгүй байгаа нь харагдаж байна. Энэ нь нэг талаас шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа хангалттай хийгдэхгүй байна гэж судлаачийн хувьд үзэж байна. Нөгөө талаасаа бодит биелэлт хангалтгүй байгаа нь нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдалтай шууд холбоотой гэж үзлээ. Учир нь дэлхий нийтийг хамарсан коронавирусын халдварын үед буюу 2021 онд шүүхээс ирсэн гүйцэтгэх баримт бичгийн тоо 898

¹¹ Хүн амын амьжиргааны доод түвшинг Монгол Улсын Үндэсний статисткийн хороо

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠬᠤᠢᠭᠣᠯᠠᠬᠤᠢ

байгаа бол халдварт өвчний тархалт буурсан, иргэд хэвийн амьдралдаа эргэн орсон 2022 онд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаар гүйцэтгүүлэхээр ирсэн шүүхийн шийдвэр, гүйцэтгэх хуудасны тоо 1561 буюу өмнөх оны мөн үеэс 57.5 хувиар өссөн нь статистик мэдээллээс харагдаж байна.

Хүүхдийн тэтгэлэг төлөгдөхгүй байгаа шалтгаан, нөхцөлийн тайлбарласан ШШГЕГ-ын албан ёсны мэдээллээс харахад төлбөрийн чадваргүй, оршин суугаа хаяг тодорхойгүй, хорих ял эдэлж байгаа, эрэн сурвалжлагдаж байгаа, бусад гэсэн агуулгаар тайлбарласан. Үүний бусад гэдэг ангилалд 2023 оны 10 дугаар сарын байдлаар гаргасан бодит биелэлтийн мэдээнд 2053 гүйцэтгэх баримт бичгийг буюу нийт гүйцэтгэх баримт бичгийн 37 хувийг шалтгаан тодорхойгүй гэж дүгнэжээ.

Энэ нь судлаачийн хувьд харахад шалтгаан нь үндэслэлгүй, мэдээний тоон үзүүлэлтийг тааруулсан тоо гэж үзэж байна. Эсхүл иргэний шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг гүйцэтгэх эрх зүйн үндэслэлд заасан шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг түдгэлзүүлэх үндэслэл байхгүй байгаагаас шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явцад талуудаас гаргасан шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг хүчингүйд тооцох санал, гомдол зэргээс шалтгаалан шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа түдгэлзсэн үндэслэлээр төлбөр төлөлт хийгээгүй баримт бичиг байх боломжтой гэж харж байна. Мөн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явцад нэг гүйцэтгэх баримт бичгээр эсхүл хэд хэдэн гүйцэтгэх баримт бичгээр хэд хэдэн хүүхдийн тэтгэлэг төлж байгаа нөхцөлд сард гаргуулах төлбөр нь тэтгэлэг төлөгчийн цалин, хөлсний 50 хувиас хэтрүүлэхгүй байхаар зохицуулсан хуулийн зохицуулалтаас шалтгаалан хуримтлал үүсдэг. Энэ нь тэтгэлэг төлөгдөөгүй шалтгаан болдог учир мэдээний үзүүлэлтэд энэ агуулгаар төлөгдөөгүй шалтгааныг задлан оруулах нь дээд шатны байгууллага, албан тушаалтан, иргэдийг үнэн зөв, бодит мэдээллээр хангах үндэслэл болно гэж харж байна.

Санал

1.Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд:
- Гэрийн бүлийн тухай хуульд тэтгүүлэгч 18 насанд хүрснээр тэжээн тэтгэх

үүрэг дуусгавар болдог боловч өмнөх хуримтлагдсан тэтгэлгээ авах эрх нь дуусахгүй болохыг анхаарах шийдвэр гүйцэтгэгч ажиллагааг дээрх үндэслээр дуусгаж болохгүй, мэдээнд оруулахгүй байхаа талаар анхаарч ажиллах.

2.Үндэсний статистикийн хорооны зөвшөөрлөөр Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын тушаалаар баталдаг шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны мэдээний загвар, аргачлал, журам, зааврыг шинэчлэн боловсруулах чиглэлээр:

- Хүүхдийн тэтгэлгийн мэдээ боловсруулахад гүйцэтгэх баримт бичгийн хуримтлал болон тэтгэлгийн тооцоо бодох аргачлалыг шинэчлэл оруулах

- Хүүхдийн тэтгэлгийн төлбөр барагдуулалтын мэдээний одоогийн загварыг Үндэсний статистикийн хорооны даргын зөвшөөрснөөр, Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2018 оны 02-р сарын 13-ны өдрийн А/24 тоот тушаалаар баталсан байдаг. Энэхүү загварын үндсэн үзүүлэлтийн хасагдсан төлөв дээр түдгэлзүүлсэн үндэслэлийг нэмэх, тайлант хугацааны үлдэгдэл хэсгийн бусад гэсэн үзүүлэлтийг хасах эсхүл шалтгаан, нөхцөлийг дэлгэрэнгүй оруулах саналтай байна.

Ашигласан материал

Хууль тогтоомж

1.Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ 1992 он.

2.Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль. 2017 он.

3.Гэр бүлийн тухай хууль, 1999 он.

Сурах бичиг, гарын авлага

1.А.Лхагва “Монгол улсын шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх эрх зүй” УБ. 2012 он

2.Я.Цэвэл. Монгол хэлний товч тайлбар толь. УБ. 1966 он

3.С.Нарангэрэл. Эрх зүйн эх толь бичиг. УБ., 2007 он

Судалгаа статистик үзүүлэлт

1.Улсын бүртгэлийн ерөнхий газрын статистик мэдээ.

2.Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын статистик мэдээ.

3.Банкны төлбөр барагдуулах албаны статистик мэдээ.

ОЙ ХЭЭРИЙН ТҮЙМРИЙН НИЙГЭМ, ЭДИЙН ЗАСАГТ ҮЗҮҮЛЭХ НӨЛӨӨЛЛИЙН СУДАЛГАА

SOCIOECONOMIC IMPACTS OF FOREST AND WILDFIRES

Э.Эрдэнэбаатар

ДХИС-ийн магистрант, ахмад

Б.Одгэрэл

ДХИС-ийн Онцгой байдлын сургуулийн тэнхимийн эрхлэгч, доктор, дэслэгч

E.Erdenebaatar

Captain, Master student of University of Internal Affairs

B.Odgerel

Head, Department of Economic, state reserve and back-up supply at University of Internal Affairs, PhD, Lieutenant

Хураангуй: Монгол Улсын хувьд сүүлийн 80 жилийн хугацаанд уур амьсгалын өөрчлөлт эрчимжиж, агаарын дундаж температур 2.25 градусаар нэмэгдсэн нь дэлхийн дунджаас хоёр дахин их байна. Жилийн нийт хур тунадасны хэмжээ 7.3 хувиар буурсантай холбоотойгоор сүүлийн 50 жилийн хугацаанд ган, зуд, байгалийн гамшгийн давтамж нэмэгдэж, газар нутгийн 76.9 хувь нь цөлжиж, мөнх цэвдэг 33.7 хувиар багасжээ. Ган хуурайшилт, цөлжилтөөс шалтгаалан Монгол Улсын зүүн бүс Дорнод, Хэнтий, Сүхбаатар аймгуудад ой хээрийн түймрийн гаралт ихсэж, үүнийг дагаад хүн амын шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэж нийгэм, эдийн засагт сөргөөр нөлөөлж байна. Бид 2013-2022 он буюу өнгөрсөн 10 жилд ой хээрийн түймрийн тохиолдлыг зүүн бүсийн 3 аймгаар гарган, түүнд харгалзах хохирлын хэмжээ, хүн амын шилжилт хөдөлгөөний статистик мэдээлэлд дүн шинжилгээ хийв. Судалгааны тоон мэдээллийг R Studio 4.0.3 программ ашиглан боловсруулсан ба ой хээрийн түймрийн гаралтын тоо, ой хээрийн түймрийн улмаас учирсан хохирлын болон хүн амын шилжилт хөдөлгөөний хамаарлыг тооцов. Корреляцийн хамаарлаар ой хээрийн түймрийн гаралт нэмэгдэх тутам эдийн засагт учруулах хохирлын хэмжээ, хүн амын шилжилт хөдөлгөөн ихсэх магадлалтай байлаа. Р утга ой хээрийн түймэр гарсан хугацаа болон ой хээрийн түймрийн хохирлын өгөгдлийн хувьд 0.05-аас их гарсан нь тухайн 2 утга ялгаатай, харин түймэр болсон хугацаа хүн амын шилжилт хөдөлгөөний хувьд 0.05-аас бага байгаа нь тухайн 2 утга ялгаагүй байгааг харуулж байна. Иймээс ой хээрийн түймрийн гаралт нэмэгдвэл хүн амын шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэх магадлалтай бөгөөд цаашид Монгол Улсын эдийн засгийн 20 хувийг бүрдүүлэгч хөдөө аж ахуйн салбарт үзүүлэх сөрөг нөлөөлөл ихэснэ.

Abstract: In Mongolia, climate change has intensified over the past 80 years, with the average air temperature increasing by 2.25 degrees, which is twice the world average. Due to a 7.3 percent decrease in total annual precipitation, the frequency of droughts, dzuds, and natural disasters has increased, 76.9 percent of the land has been desertified, and permafrost has shrunk by 33.7 percent over the past 50 years. Due to extreme weather and extreme heat, land degradation and desertification are increasing year by year. Due to drought and desertification, forest fires have increased in Dornod, Khentii, and Sukhbaatar provinces in the eastern region of Mongolia. We analyzed forest fire incidents in 3 provinces of the eastern region for the period 2013-2022, or the past 10 years, and analyzed the corresponding damage and population migration statistics. We analyzed forest fire incidents in 3 provinces of the eastern region for the period 2013-2022, or the past 10 years, and analyzed the corresponding damage and population migration statistics. The quantitative data of the study was processed using the R Studio 4.0.3 program, and the Wilcoxon rank test method was used to calculate the true difference because the data on the number of forest fires, damage caused by forest fires, and population migration are non-normally distributed. According to the correlation relationship, as the occurrence of forest fires increases, the amount of damage to the economy and the displacement of the population are likely to increase. The P value is greater than 0.05 for the forest fire time and forest fire damage data, indicating that the two values are different, while the fire time is less than 0.05 for population migration, indicating that the two values are not different. Therefore, population migration is likely

МОНГОЛЫН Дотоод Асуудлын
Университет

to increase as a result of forest fires, and the negative impact on the agricultural sector, which accounts for 20% of Mongolia's economy, will increase in the future.

Түлхүүр үгс: Ган, цөлжилт, ой хээрийн түймэр, эдийн засгийн аюулгүй байдал

Keywords: Drought, desertification, forest fires, and economic security

Удиртгал

Монгол Улсын үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлалын 3.2-т: “Эдийн засгийн бие даасан байдлаа ханган хөгжих, байгальд ээлтэй, хүний аюулгүй, амгалан амьдрах боломжийг бүрдүүлсэн тогтвортой хөгжлийн загварыг бий болгох нь эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах үндсэн нөхцөл мөн гэж заажээ. Сүүлийн 100 жилд дэлхийн уур амьсгалын дундаж температур 0.75°C -аар нэмэгдсэн бол (IPCC) Монгол улсад сүүлийн 70 жилд 2.25°C -аар нэмэгдсэн байна (Hessl et al., 2018). Дэлхий дээр тохиолддог байгалийн гамшигт үзэгдлүүдээс эдийн засгийн хохирол хамгийн ихтэй нь ган байдаг. <https://www.fao.org/news/story/en/item/19726/3/icode/>.

Монгол орны гангийн давтагдал, эрчимшил тархац нэмэгдэж нийгэм эдийн засагт учруулах хор уршиг улам ихэссээр байна. (НҮБ-ын Уур амьсгалын өөрчлөлтийн асуудал. Судалгааны тайлан 2021 он). Гангийн гамшгаас болж 2002 онд 31.6 тэрбум төгрөгийн хохирол, 2009 оны ган, 2010 оны зуднаар 10 гаруй сая мал хоргодсон (ойролцоогоор 3 их наяд төгрөг) гээд олон хохирлууд шууд болон дам нөлөөгөөр нийгэм эдийн засагт хор хохирол үзүүлсээр байна. (Л.Нацагдорж). Монгол Улсын засаг захиргааны нэгж 21 аймгийн 14-ийн ДНБ ХАА-н салбараас хамааралтай гээд нийгэм экологийн өнөөгийн байдал нэн эмзэг суурь болохыг харуулж байна. Ган хуурайшилтын улмаас ой, хээрийн түймрийн эрсдэл нэмэгдэж, тохиолдох хугацаа уртасч, давтагдал нь нэмэгдэж үүний улмаас тариалангийн талбай, малчдын амьжиргааны эх үүсвэр малын зүй бус хорогдол нэмэгдэж Монгол улсын эдийн засгийн 20 хувийг бүрдүүлэгч хөдөө аж ахуйн салбарт нэн хор уршигтай байна.

Хүний хяналтаас гадуур байгальд тархан шатаж байгаа галыг ой, хээрийн түймэр, хийн хөрсний гадаргуу дээрх өвслөг ургамал, хүлэр ба ялзмагт давхраа, хагд өвс, хөвд, хаг, мод, сөөг, ой моддын ишт,титэм галд их хэмжээгээр шатаж тархахыг ойн түймэр, ой модгүй газрын өвс ургамал, хаг галд их хэмжээгээр шатаж тархахыг хээрийн түймэр гэнэ. Ган гачиг нь цаг агаарын таагүй нөхцөл байдал бөгөөд

дэлхий дээрх хүн амд нөлөөлдөг өлсгөлөн, үер гэх мэт гурван том аюул заналхийллийн нэг болж байна. Ган гачиг нь нийгэм эдийн засаг, хүний амьжиргаанд нөлөөлж буй 3 том хохирол байна. Үүнд:

1. Фермер, газар тариалан эрхлэгчдэд ган гачигийн хор нөлөө хамгийн хүндээр тусдаг. Гангийн эдийн засгийн нөлөөлөл нь ой мод, хөдөө аж ахуй, загасны аж ахуйд их хэмжээний хохирол учруулна. Ган хуурайшилттай жил ургац алдаж өлсгөлөн нүүрлэх томоохон асуудлууд бий болно.

2. Нийгмийн нөлөөлөл нь түүхий эд, үржил шимт газар болон усны нөөцийн хомсдолыг бий болгоно. Нийгмийн бусад нөлөөнүүд нь соёлын уламжлалаа алдах, орон гэргүй болох, амьдралын хэв маяг өөрчлөгдөх, ядуурал, эрүүл ахуйн асуудалтай холбоотой эрүүл мэндийн эрсдэлийг нэмэгдүүлэх зэрэг болно.

3. Гангийн байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөлөл нь биологийн төрөл зүйл, шилжилт хөдөлгөөний өөрчлөлт, агаарын чанарын бууралт, хөрсний эвдрэл зэрэгт учирч буй хохирол юм.

Хүний зохисгүй үйл ажиллагаанаас үүдэлтэй экосистемд үзүүлэх дарамт нь уур амьсгалын өөрчлөлттэй хавсарснаар амьтан, ургамлын аймгийн амьдрах орчин доройтож, тархцын хүрээ улам бүр хумигдан, тэдгээрийн нөөц хомсдож байгаа нь устах аюулд ороод байгаа зүйлийн тоог нэмэх үндсэн шалтгаан болж байна. Үүний нэг тод жишээ нь Монгол Улсын хэмжээнд ой хээрийн түймрийн улмаас 5 жилд 700 гаруй ой, хээрийн гал түймэр гарч, үүнд 44.2 сая га талбай шатаж, 160 орчим тэрбум төгрөгийн хохирол учирсан байна.

Манай орны нийт нутгийн 55,3 хувь нь ой, хээрийн түймэр гарч болзошгүй бүсэд бий. Ой, хээр бүхий нутгийн 98,5 хувь нь гал түймрийн эрсдэлийн 1 ба 2 дугаар ангилалд багтдаг. Ой, хээрийн түймрийн 60 гаруй хувь нь намар, хавар ихэвчлэн 4-5 дугаар сард гардаг байна. 2020 онд гэхэд ой хээрийн гал түймэр нийслэл болон 15 аймгийн 74 суманд нийт 142 удаа ой, хээрийн түймэр гарч 9549,3 га ой, 234.762 га хээр, нийт 245.311 га талбай түймэрт өртжээ.

Иймээс бид ган гачиг тохиолдсон жилүүдэд зүүн бүсийн аймгуудад гамшгаас

учрах хохирол, тааламжгүй үр дагаврын хохирлын нийт хэмжээтэй харьцуулж нийгэм эдийн засагт хэрхэн нөлөөлж буйг судаллаа.

Материал арга зүй

Энэхүү судалгаанд ашигласан тоон мэдээллийг статистикийн мэдээллийн сангийн www.1212.mn сайтаас авсан. Үүнд: 2013-2022 оны хугацаанд тохиолдсон ой хээрийн түймрийн гаралтын тоог зүүн бүсийн 3 аймгаар, ой хээрийн түймэр гарсан хугацааны хүн амын шилжилт хөдөлгөөний мэдээллийг боловсруулж, хохирлын нийт дүнтэй харьцуулж дүн шинжилгээ хийхдээ: Статистикийн R Studio программыг ашигласан.

Судалгааны үр дүн

2013-2022 оны хугацаан дахь ой хээрийн түймрийн гаралт, нийт түймэрт өртсөн талбайн хэмжээ, хохирлын

судалгааны үр дүнгээр амьжиргааны эх үүсвэрээ алдсан иргэд төв суурин газар луу нүүх үүний улмаас хүн амын шилжилт хөдөлгөөн нэмэгдэж улсын эдийн засгийн аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлөх үндсэн нөхцөл болсон байна. Учир нь 2013-2022 оны хооронд 10 жилийн хугацаанд зүүн бүсийн 3 аймгийн ой хээрийн түймрийн гаралтын тоо болон хохирлын хэмжээ, хүн амын шилжилт хөдөлгөөний дундаж утга ой хээрийн түймрийн гаралттай 2013-2022 оны хугацааны утгаас бага байна. Үүнийг хүснэгт 1-т үзүүлээ. Дээрх 10 жилийн хугацаанд ган хамгийн олон тохиолдсон аймаг нь Дорнод аймаг бөгөөд ой хээрийн түймрийн гаралт мөн хамгийн өндөр 410 байна. 2016 онд хамгийн олон буюу 89 түймэр гарч 5,148,163,000 төгрөгийн хохирол учруулж, 3924 хүн шилжин суурьшсан байна.

Хүснэгт 1.

Ой хээрийн түймрийн гаралт, хохирлын хэмжээ					
Д/д	Он	Түймэрт өртсөн нийт талбай, га	Түймрийн гаралтын тоо	Нийт хохирол	Шилжилт хөдөлгөөний тоо
Дорнод аймаг					
1	2013	2,925,229	41	1,407,741,183	1790
2	2014	1,718,952	62	1,649,043,689	1992
3	2015	4,231,775	72	18,422,572,451	900
4	2016	898,925	42	5,781,603,253	1016
5	2017	375,427	50	2,114,641,977	683
6	2018	458,176	8	1,795,666,859	981
7	2019	222,226	30	189,812,100	879
8	2020	205,545	39	264,540,704	-
9	2021	77,828	14	1,555,450,319	-
10	2022	788,953	52	1,520,457,804	-
	Нийт	11,903,036	410	34,511,718,239	8241
Сүхбаатар аймаг					
12	2013	1,434,264	48	843,504,338	1113
13	2014	1,286,606	72	444,969,792	1082
14	2015	967,795	44	234,102,820	900
15	2016	520,667	35	3,114,228,119	1001
16	2017	75,324	27	114,537,992	464
17	2018	89,579	14	506,328,486	608
18	2019	4,253	11	308,250,0	573
19	2020	21,678	8	871,500	-

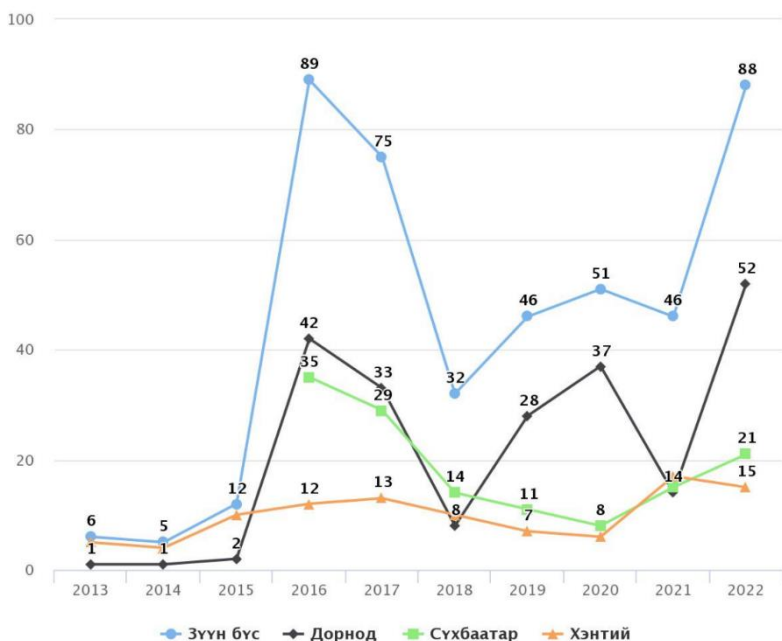

Дорнод аймаг

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠠᠬᠢᠭᠠᠨ ᠰᠠᠬᠢᠭᠠᠨ ᠰᠠᠬᠢᠭᠠᠨ

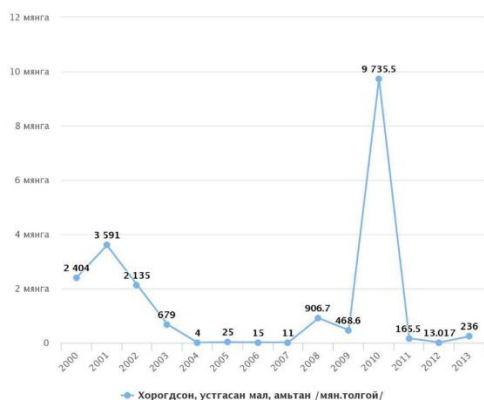
21	2021	93,879	15	656,279,447	-
22	2022	372,020	21	2,296,022,551	-
Нийт		4,866,065	295	8,210,845,045	5741
Хэнтий аймаг					
23	2013	79,443	25	1,214,081,334	2328
24	2014	45,908	21	8,217,830,738	2106
25	2015	1,410,086	32	8,981,809,159	2919
26	2016	1,815,940	11	238,269,496	1907
27	2017	68,080	14	46,953,916,138	928
28	2018	2,442	4	2,098,600	1277
29	2019	113,921	7	33,655,728,361	1128
30	2020	4,766	4	75,783,095	-
31	2021	3,271	19	226,440,016	-
32	2022	8,100	15	441,486,806	-
Нийт		3,551,957	152	100,007,443,743	12593
3 аймгийн нийт хохирол			857	142,730,007,027	26575

1-р зураг. Ой, хээрийн түймрийн тоо, давхардсан тоогоор, зүүн бүсийн 3 аймаг, жилээр

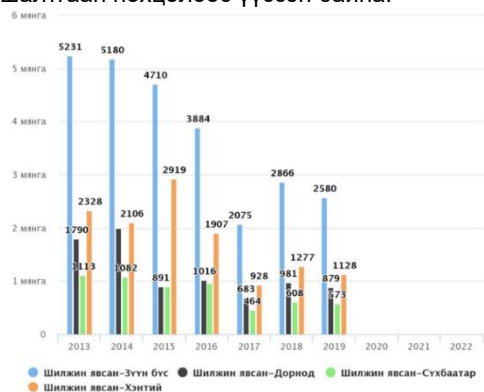
Монгол Улсын зүүн бүсийн 3 аймагт 2013-2022 онд тал хээрийн түймрийн гаралт нийт 450 удаагийн тохиолдол бүртгэгдэж дунджаар жилд 45 түймэр гарсан байна. Тал хээрийн түймрийн тоо хэмжээ Зүүн бүсийн хэмжээнд хамгийн их буюу 2015 онд 89,

2022 онд 88 удаа түймэр гарчээ. Дорнод аймгийн хувьд 2013-2015 онд хамгийн бага буюу 1-2 удаагийн тохиолдол бүртгэгдэж байсан бол 2016 оноос эрс нэмэгдэж 2022 онд хамгийн их буюу 52 удаагийн түймрийн дуудлага бүртгэгдсэн байна.

2-р зураг. Малын зүй хорогдолын тооцоо

Зүүн бүсийн 3 аймагт 2010 онд 9,735.5 мянган тоо толгой хорогдсон байна. Үүний шалтгаан нөхцөл нь сүүлийн үед цагуурын өөрчлөлтөөс үүсэж байгаа ган гачиг болон хуурайшлын улмаас гарсан тал хээрийн түймэрт өртсөн болон бусад шалтгаан нөхцөлөөс үүссэн байна.

3-р зураг. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн

2013-2019 оны хугацаанд Дорнод аймгаас нийт 841 хүн, Хэнтий аймгаас хамгийн өндөр буюу 12591 хүн, Сүхбаатар аймгаас 5741 хүн шилжилт хөдөлгөөн хийжээ. Ой хээрийн түймрийн давтагдлын судалгаанд үндэслэн түймэр болсон тоо, нийт хүн хохирлын хэмжээ, хүн амын шилжилт хөдөлгөөний хамаарлыг тооцоолсон. Ой хээрийн түймэр гарсан давтамжийн дундаж утга нь гол утгаас бага байдга учир жигд тархалттай боловч гистогарам болон цэгэн тархалтын утгаар жигд бус тархалтай байна. Тухайн өгөгдөлд байж болох хамгийн бага утга нь -0.625 ба байж болох хамгийн их утга нь 18.625 байна.

тоо нэмэгдэж, цар хүрээ өссөөр байна. Монгол орны хувьд бэлчээрийн мал

Иймд өгөгдлийн утгуудыг судалгаанд ашиглаж болно. Ой хээрийн түймэр болсон 2013-2020 оны өгөгдлийн дундаж утга медиан утгаас их байгаа учир жигд бус тархалттай байна. Тухайн өгөгдөлд байж болох хамгийн бага утга 1970, байж болох хамгийн их утга 2050 байна. Иймд өгөгдлүүдийг судалгаанд бүрэн ашиглаж болно. Ой хээрийн түймрийн гарсан хохирлын хэмжээний хувьд өгөгдлүүд жигд бус тархалттай байна. Байж болох хамгийн бага утга -2653.5, хамгийн их утга нь 5810.5 байна. Иймд өгөгдлийн бүх утгыг судалгаанд ашиглаж болох юм. Ой хээрийн түймрийн хохирлын хэмжээ болон хүн амын шилжилт хөдөлгөөний утгууд нь жигд бус тархалттай байна. Өгөгдлөөс байж болох хамгийн их утга нь 42404.5 хамгийн бага байж болох утга нь 472.5 байна. Иймд хамгийн их утга нь 49234 байгаа учир уг өгөгдлийг хасаж судалгаанд ашиглана. 42404.5 гэсэн өгөгдлөөс дээш утгуудыг хасаж тооцох шаардлагатай. Ой хээрийн түймэр болсон жилийн хүн амын шилжилт, хөдөлгөөний тоо болон хохирлын хэмжээг илэрхийлсэн өгөгдлийн дунджууд хоорондоо бодит ялгаатай байна. Корреляцийн хамаарлаар ой хээрийн түймэр гарсан тоо он болон, хүн амын шилжилт хөдөлгөөн нь зэрэг хамааралтай буюу ган хуурайшилттай жил ой хээрийн түймрийн тоо нэмэгдэж тухай бүрд малын хорогдол нэмэгдэх, тариалангийн талбай ашиглалтаас мөн хүн амын шилжилт хөдөлгөөн ихсэх магадлалтай гэж гарлаа. Р-н утга зуд болсон он болон зүй бус хорогдлын хувьд 0.05-аас их гарсан тул тухайн 2 өгөгдөл бодит ялгаатай, харин ган хуурайшилттай жил ой хээрийн түймрийн тоо нэмэгдсэн жилд хүн амын шилжилт хөдөлгөөний хувьд 0.05-аас бага тул тухайн 2 өгөгдөл бодит ялгаагүй байна. Иймээс ган хуурайшилттай жил ой хээрийн түймрийн гаралтын тооны нөлөөгөөр хүн амын шилжилт хөдөлгөөн ихсэх магадлалтай бөгөөд цаашид хөдөө байгалийн гамшигт үзэгдлийн улмаас улсын эдийн засгийн аюулгүй байдал болон мал аж ахуйн салбарт сөрөг нөлөөлөл үзүүлэх магадлалтай байна.

Шүүн хэлэлцэхүй

Уур амьсгалын өөрчлөлт, хүний буруутай үйл ажиллагааны улмаас сүүлийн жилүүдэд цаг агаарын гамшигт үзэгдлийн

аж ахуй нь улс орны томоохон эдийн засгийн салбар бөгөөд орон нутгийн иргэдийн 90

МОНГОЛЫН
ХАМГААГАХ
МОНГОЛЫН
ХАМГААГАХ
МОНГОЛЫН
ХАМГААГАХ

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠳᠤᠯᠠᠯ

хувь нь бэлчээрийн мал аж ахуй эрхэлж байна. 2015 он хүртэл ган, зудын гамшиг үнэлж, тогтоох нэгдсэн шалгуур үзүүлэлтгүй байсан. Харин 2015 оны 07 сарын 07-ны өдрийн Засгийн газрын 286-р тогтоолоор баталсан журмын дагуу тодорхойлох болсон. Хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, малын тооны хорогдол ган хуурайшилттай жил ой хээрийн түймрийн тоо ихэссэн онуудтай хамааралтайг 2022 онд хийгдсэн судлаач Д.Алтантуяагийн “Монгол орны нийгэм, эдийн засагт ган гачгийн үзүүлэх нөлөөллийн судалгаа” бүтээлд дурьдагдсан байна. Судалгааны бүс нутагт тохиолдсон байгалийн гамшигт үзэгдэл хэт халуун, гангийн нөлөөгөөр мал хорогдож, өрхийн эдийн засагт ихээхэн хохирол учруулж буйг тогтоосон байна [6]. Харин бид Монгол орны хэмжээгээр сүүлийн 10 жилийн хугацаанд тохиролдсон ган хуурайшилттай жилд ой хээрийн түймрийн тоо давтагдлыг хүн амын шилжилт хөдөлгөөн, хохирлын хэмжээтэй харьцуулан судалсан нь дээрх судалгааны ажлаас хамрах нутаг дэвсгэрийн хувьд зөвхөн ой хээрийн түймрийн гаралт хамгийн өндөр байдаг зүүн бүсийн 3 аймгийг сонгосон нь нарийвчлал өндөртэй боллоо.

Дүгнэлт

1. Монгол улсад сүүлийн 70 жилд агаарын температур 2.25°C-аар нэмэгдэж үүнээс үүдэлтэй хор уршиг нэмэгджээ. Өнгөрсөн 10 жилийн хугацаанд зүүн бүсэд нийт 857 удаа ой хээрийн түймэр гарч 26575 иргэн шилжсэн байгаа нь бүс нутгийн эдийн засгийн аюулгүй байдалд сөргөөр нөлөөлж байна.

2. Сүүлийн 10 жилийн дотор ой хээрийн 857 түймрийн тохиолдол гарч үүний

улмаас эдийн засагт 143 орчим тэрбум төгрөгийн хохирол учруулжээ. Үүнээс гадна байгаль цаг уурын гамшигт үзэгдэл ихэсч байна. Энэ бүхэн нь мал аж ахуй эрхлэх иргэд, өрхийн сонирхол буурч хөдөөгөөс хот руу хүн ам ихээр шилжих үндсэн хүчин зүйл болжээ.

3. Ган, хуурайшилтын улмаас гарах ой хээрийн түймрийн гаралт, учрах эрсдэлийг тооцоолсноор шаардлагатай арга хэмжээг төлөвлөж, хохирлоос урьдчилан сэргийлэхээс гадна малын зүй бус хорогдол, хүн амын шилжилт хөдөлгөөнийг бууруулах боломжтой юм.

Ашигласан материал

1. Ган зудын байдалд үнэлгээ хийх журам, Засгийн газрын 286 дугаар тогтоолын 5-р хавсралт, 2015.

2. Г.Ганзориг “Гамшгаас хамгаалах үйл ажиллагааны зардал-өгөөжийн шинжилгээ”, Хөдөө Аж Ахуйн Шинжлэх Ухаан сэтгүүл, дугаар 1, 2008 он, хуудас 108-113.

3. Л.Нацагдорж, “Ган, зуд” I хэвлэл, УБ 2009 он, хуудас 62-63, 282.

4. Монгол орны бэлчээрийн төлөв байдлын үндэсний тайлан, ХХААЯ, Швейцарийн хөгжлийн агентлаг, УБ 2015, хуудас 17.

5. Д.Батмөнх, Ц.Мөнхнасан, Н.Бямбадорж “Мал аж ахуйн салбар дахь уур амьсгалын нөлөөлөл, арга хэмжээ, цаашдын зорилт”, WATERCOPE research and development project, conference paper, 2019, хуудас 10-11.

6. <https://1212.mn>

ИХ, ДЭЭД СУРГУУЛИЙН СУРГАЛТЫН ЯВЦАД ГАРЧ БОЛЗОШГҮЙ ХӨДӨЛМӨРИЙН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛ, ЭРҮҮЛ АХУЙН ЭРСДЭЛЭЭС СЭРГИЙЛЭХ НЬ

OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH PROBLEMS THAT MAY OCCUR IN THE PROCESS OF UNIVERSITY AND UNIVERSITY EDUCATION AND THEIR PREVENTION

Г.Батжаргал

ДХИС-ийн Сургалт, судалгааны 403 дугаар анги-Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн албаны сургуулийн Нийгмийн ажил, сэтгэл зүйн тэнхимийн багш, хошууч

Batjargal.G

Department of Social Work and Psychology, Department of Social Work and Psychology, School of the Court's Decision Execution Service, Department of Internal Affairs, Department of Education and Research, Class 403

П.Жамбажамц

ДХИС-ийн магистрант, хошууч

Jambajants.P

Graduate student of the University of internal Affairs, Major

Хураангуй: Их, дээд сургуулиудын сургалтын явцад олон төрлийн эрсдэл тулгардаг тул эрүүл мэнд, аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн асуудлыг өнөөгийн цаг үед нийцүүлэх шаардлага зүй ёсоор тавигдаж байна. Иймд их, дээд сургуулийн сургалтын орчинд гарч болзошгүй хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн осол, эрсдэлийг тооцож, түүнээс хэрхэн урьдчилан сэргийлэх талаар санал дэвшүүлсэн болно.

Abstract: Since there are many types of risk issues in the course of education in universities, there is a need to adapt the health, safety and hygiene issues to the current times. Therefore, in this report, we will consider occupational safety and health accidents and risks that may occur in the educational environment of universities, and suggest how to prevent them.

Түлхүүр үг: Их, дээд сургууль, сургалтын орчин, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуй, дүрэм журам, аюулгүй ажиллагаа, осол, эрсдэл, урьдчилан сэргийлэх

Keywords: Universities, educational environment, occupational safety, hygiene, regulations, safety, accident, risk, prevention

Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн талаар гаргасан хууль эрхийн акт, стандарт, дүрэм, журам, шалгуур нь гол төлөв үйлдвэрийн газруудад зориулагдсан, хувь хүн болон үйлдвэрийн хамт олны эрх ашгийг хамгаалахад чиглэгдсэн байх бөгөөд эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллагын үйл ажиллагаа үйлдвэрийнхээс өөр, хэрэглэгдэх химийн бодис, тусгай тоног төхөөрөмжийн төрөл нь олон, эрсдэл нь их байдаг. Судалгаа шинжилгээний ажил нь орчин үеийн мэдлэг, технологийг цааш хөгжүүлэх, өөрчлөхийн тулд хийгддэг, аз туршсан ажил байдаг. Шинжлэх ухаан, техник, анагаах ухаан, албаны болон цэргийн хэргийн бэлтгэл сургуулилт, зэвсэг, машин техник, симулиатар, компьютер техник зэрэг олон салбарт хийгдсэн олонх судалгаа, шинжилгээний ажил нарийн тоног төхөөрөмж тусгайлан төхөөрөмжлөгдсөн

ажлын байр, дадлага сургалтын кабинетыг шаарддаг. Зарим тохиолдолд судалгааны ажлыг урьд байсан баазад тулгуурлан явуулж болох боловч дийлэнх байр нь шаардлага хангадаггүй шинэчлэх, засах шаардлагатай байх тохиолдол цөөнгүй. Мөн байр эрүүл аюулгүй орчин байхгүй тохиолдолд шинээр барьж байгуулах хэрэг ч гардаг.

Судалгаа шинжилгээний аюул, осолтой ажлууд нь өдөр бүр дандаа хийгддэггүй үе үе туршилтын зурмаар явах нь олонтой. Үүнээс гадна сургалт судалгаанд ашиглагддаг материалууд /хорт бодис, зэвсэг техник, нарийн тоног төхөөрөмж гм/ аюул бүхий хүчин зүйлийг агуулдаг боловч тэдгээрийн хор хөнөөлийн талаар мэдээлэл тун бага байдаг нь эрсдэлд хүргэдэг. Ийм материалтай сайн бэлтгэгдээгүй аюулгүй ажиллагааны асуудлыг төдийлөн анхаардаггүй, ажилтан,

Дотоод Асуудлын
Министрийн
Төрийн Газар

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

суралцагчид ажиллах болдог нь эрсдэлийг хэд дахин нэмэгдүүлдэг.

Эрдэмтэд аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн дүрэм, журмыг анхааралгүй орхигдуулах тохиолдол ч байдаг. Энэ байдал нь сургалт, эрдэм шинжилгээний байгууллагад хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, хяналт тавих асуудалд бэрхшээл учруулж байдаг. Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл мэндийн холбогдолтой хууль, эрх зүйн асуудал нь тэдний үндсэн зорилгоо биелүүлэхэд нь саад болох бус хөдөлмөрлөх орчны сөрөг нөлөөлөлд өртөхгүй байх, эрүүл байж ажлаа хийх, суралцах хувь нэмэртэй болохыг ойлгуулах хэрэгтэй.

Сургалт, эрдэм шинжилгээний байгууллагын эрсдэл нь судалгаа шинжилгээний ажлын чиглэл, үйл ажиллагаа сургалтын хөтөлбөрөөс шалтгаална. Хүмүүнлэгийн шинжлэх ухаан судалдаг их, дээд сургуулиудад аюул эрсдэлд өртөх магадлал бага байдаг бол анагаах ухаан, техник, физик, хими, машин тоног төхөөрөмж, тусгай зэвсэг техник, галын бэлтгэл, хүний амь насыг эрсдэлээс авран хамгаалах арга техник судалдаг их сургуулиудад эрсдэл өндөр байдаг. Үүнд химийн хорт бодисууд, биологийн биетээс үүсэж болох халдвар, харшил, физикийн халуун хүйтэн, туяа цацрагийн нөлөө гэх мэт маш олон хүчин зүйлсийн нөлөөлөл байна.¹

Их, дээд сургуулиудад тохиолдож болох аюул, эрсдэлийн жагсаалт

№	Эрсдэлийн төрөл	Эх үүсвэр	Байрлал, үйл ажиллагаа
1	Химийн хорт бодисууд	Лабораторийн химийн бодисууд, уусгагчид, өөх төс зайлуулагч, цавуу, будаг гэх мэт химийн бодис, хог хаягдал	Лаборатори, уран сайхны студи, цех, эмчийн өрөө, үйлчилгээний өрөө, тоног төхөөрөмж, машин, нийтийн гал тогоо, инженерийн сүлжээ
2	Галын аюул	Лабораторийн химийн бодис, цэвэрлэгээний бодис, уусгагчид, түлш	Лаборатори, ажлын байр, сургалтын танхим, тоног төхөөрөмж, хэвлэлийн цех, авто машины зогсоол, тамхины цэг, нийтийн гал тогоо
3	Хөдөө аж ахуйн хорт бодис	Хортон, шавж мэргэчтэй тэмцэх ариутгал, устгалын бодисууд	Тариа ногооны аж ахуй, хүлэмж, хөдөө аж ахуй
4	Биологийн орчин	Амьтан тэжээх, эд эс ургуулах, хүний цус ба бусад шингэн, оношилгооны загвар, халдваржуулсан суулгац, хаягдал	Эрүүл мэнд, МАА, газар тариалан, аж ахуйн туршилт, шинжилгээний газар
5	Үл нэвтрэх радиаци	Лазер, микро долгион, электроник, хэт ягаан туяа	Лаборатори, цахилгааны ажил, цех, эрүүл мэндийн өрөө, танхим, техникийн ажил, дэлгэц хяналтын өрөө,
6	Нэвтрэх радиаци	Радиоскоп, хроматограф, рентген, реактор тохируулагч, нейтроны генератор, хаягдал цуглуулагч, ачигч	Лаборатори, эмнэлгийн байр, инженерийн сүлжээ,
7	Эргономик	Материал боловсруулах, албан тасалгааны тоноглол, компьютер	Албан тасалгаа, засварын ажил, ачааны болон том оврын машин, засварын ажил, компьютерын лаборатори, хэвлэлийн цех,
8	Галын бэлтгэл, тусгай хэрэгсэл, зэвсэг техник	Буудлагын хийх болон тусгай зэвсэг техник ашиглах, сургуулилт хийх явцад гарах эрсдэл өндөр	Хээрийн бэлтгэл сургуулилтын бааз, зэвсэг техник хадгалах байр, сургалтын өрөө танхимд
9	Тусгай албаны бэлтгэл сургуулилт	Бэлтгэл, сургуулилт хийх явц, марш, тэмцээн уралдааны үед	Хээрийн сургалтын төв, спорт зал, сургалтын өрөө танхимд
11	Халуун, хүйтэн	Ил задгай талбайд ажиллах, сургууль дадлага хийх, ядрах	Задгай талбайн хичээл, сургуулилт, хээрийн ажил, засвар,

¹ Д.Энхжаргал “Хөдөлмөрийн эрүүл мэнд, аюулгүй ажиллагаа” гарын авлага УБ 2001 он

12	Шуугиан	Суурь машин халаах хэрэгсэл, даралтат хоолой, компьютер, барилгын ба засварын ажил, агааржуулах систем	Бойлерын ажил, хэвлэх цех, барилгын ажил, лаборатори, цех, компьютерын өрөө, уран сайхны студи,
13	Бактерийн гаралтай гэдэсний халдварт өвчин	Хүнээс хүнд хүнс, ус, ялгадас, мөн вирус агуулсан тоостой агаараар амьсгалах	Ус цэвэрлэгээнд хяналт тавих, гараа заавал угаах орчин нөхцөлийг бүрдүүлэх, өвчин гарсан тохиолдолд нийтэд мэдээлэх
14	Томуу, хөхүүл ханиад, сүрьеэ,	Амьсгал агаар дуслын замаар тарна	Маш их халдвартай, тархалт өндөртэй байдаг.
15	Нийтийн хоол үйлдвэрлэл	Цахилгаан, хийн газтай холбоотой аюул, хутга, хурц иртэй багаж хэрэгсэл, халуун хоол, ус, ууранд түлэгдэх,	Цахилгаан болон хийн газтай ажиллах аюулгүй ажиллагааны стандартыг мөрдөх,
16	Цэвэрлэгээний бодис	Шүлтлэг чанартай цэвэрлэгээний бодис хэрэглэхдээ хамгаалалтын бээлий өмсөх, хормогч хэрэглэх	Нийтийн талбай, анги танхим, олон нийтийн бие засах газарт хийгдэж буй цэвэрлэгээ үйлчилгээ хийх

Аюулаас урьдчилан сэргийлэх: Гарч болох осол, хүрээлэн буй орчинтой холбогдсон аюулаас сэрэмжлэх асуудлыг тухайн ажлыг төлөвлөх эхний шатуудад анхаарч харах хэрэгтэй байдаг. Эрдэмтэн судлаачид, багш, эрдэм шинжилгээний ажилтан, оюутан сурагчид аюулгүй байдлын хэм хэмжээ, стандарт хууль, дүрэм, журмыг мэдэхгүй байж болно. Иймд энэ асуудлаар мэргэжлийн байгууллагуудтай хамтран ажиллах ёстой. Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал эрүүл ахуйн тухай ойлголтыг бий болгож эрдэм шинжилгээ, судалгааны байгууллагын ажлын зорилгод тусгаж өгөх хэрэгтэй.²

Аюулгүй ажиллагааны чиглэлээр сургалт зохион байгуулах, сургалтын байгууллагын дотоод дүрэм, журамд аюулгүй ажиллагааны асуудлыг тусгаж, эрдэмтэн, судлаач, багш, алба хаагчид, суралцагчдад мэдлэг өгч, мэдээллээр хангах шаардлагатай.

Лаборатори, анги танхим, тасгийн агаар сэлгэлтийн систем нь шаардлага хангасан, бохир агаарыг зайлуулах хэсгийн агаар сорох төхөөрөмжтэй байх, зарим тохиолдолд биологийн эрсдэл бүхий эх үүсвэрүүдийг тусгаарлах, хаалт хийх, химийн бодисыг төвлөрүүлэн нэг дор хадгалан, хэрэглээнд нь тохируулан хуваарилах, хувийн хамгаалах хэрэгсэл хэрэглүүлэх зэргээр тодорхой эрсдэлээс урьдчилан сэргийлнэ.

Хортой аюултай хог хаягдлыг зайлуулах болон осол, авар гарсан тохиолдолд авах арга хэмжээний талаар

тусгай хөтөлбөр, төлөвлөгөөтэй байх шаардлагатай.

Багшлах ажлыг аюултай бодистой харьцдаггүй мэргэжлийн эрсдэлгүй ажил гэж үзэж ирсэн нь тэдэнтэй холбоотой гарсан осол, өвчлөлийг судлах ажил бараг хийгдэж байгаагүйгээс харагдаж байна. Их дээд сургуулийн багш, үндсэн туслах ажилтан бүр гүйцэтгэх үйл ажиллагаанаасаа хамаарч хими, физик, биологи, биеийн хүчний ба сэтгэл зүйн сөрөг нөлөөлөлд өртөж болзошгүй байдаг. Тухайлбал, Сургуулийн байрны доторх агаарын бохирдол нь багш нарын өвдөх үндсэн шалтгаан болдог. Агаар бохирдох эх үүсвэр нь кондиционерийн болон агааржуулах системийн үйлчилгээг хийдэггүй, эсвэл буруу хийдэг асуудалтай холбоотой. Дөнгөж баригдсан, эсвэл засвар хийгдсэн барилга, өрөө танхим нь орчиндоо химийн бодис, тоос, уур ялгаруулдаг.

Агаарыг бохирдуулдаг дараагийн эх үүсгэвэр нь дээврийн бүрхүүл, тусгаарлагч материал, хөшиг, будаг шохой зэрэг зүйлс байдаг. Усан хангамжийн системд гарсан гэмтлүүдийг засаж янзлаагүйгээс болж дээврээс ус гоожих нь агааржуулалтын систем ба барилгын хийц, эд ангид олон төрлийн бичил биетэн үржиж, багш, алба хаагч, оюутнуудын дунд амьсгалын замын өвчлөл үүсгэх нөхцөл бүрдүүлэх ба ийм үед уушгины хатгалгаа, амьсгалын дээд замын халдварт өвчин, багтраа, харшлын гаралтай ринит өвчин ихэсдэг байна.

Багшлах мэргэжлийн ажил нь сэтгэл зүйн дээд зэргийн ачаалалтай ажил байдаг.

² Ч.Авдай "Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуй" УБ. 2006 он.

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

Ангид дуу шуугиан 40-50 децибэллээс хэтэрч болохгүй байдаг. Мөн хоёрдох ажил, эсвэл зуны амралтаараа ажилладаг багш нарт эрүүл мэнд, сэтгэл санаанд нь нөлөөлдөг, багшлах ажил эрхэлдэг хүмүүсийн дийлэнх нь эмэгтэйчүүд байдаг бөгөөд тэд багш, эсвэл ээж гэсэн 2 үүргийг давхар хүлээдэг зэрэг олон нэмэлт хүчин зүйлс байна.

Зарим их, дээд сургуулиуд өндөр хүчдэлийн шугамын ойролцоо байрласан байдаг нь цахилгаан соронзон орны эрсдэлд өртөх эрсдэлийг үүсгэсэн байж болно. Судалгаагаар цахилгаан соронзон орны үйлчлэлээр хөх, тархины болон цусны хорт хавдраар өвчлөх явдал гардгийг тогтоосон. Нөгөө талаас хөхний хорт хавдраар өвчилсөн өвчтөний сүүний булчирхайгаас пестицит илэрсэн нь энэ өвчин үүсэхэд пестицит нөлөөлсөн байж болох магадлалтай. Их дээд сургуулиудад хортон шавжтай тэмцэх зорилгоор пестицитийг их хэрэглэж байгаа нь асуудал болж байна.

Их, дээд сургуулиудын олонх нь дотооддоо хэвлэлийн үйлдвэрлэл, цехүүдийг ажиллуулдаг онцлогтой байдаг. Хэвлэлийн үйлдвэрлэл цехүүд нь технологийн хувьд ихээхэн баялаг салбар юм.³

Хэвлэлийн 4 үндсэн төрөл байдаг бөгөөд эдгээр технологиудтай холбоотой аюулгүй байдал, эрүүл мэнд, хүрээлэн буй орчны хүчин зүйлүүд нэлээд байдаг. Тухайлбал хэвлэх ажлын үед галын аюул, цахилгаан системийг хянах, дуу чимээний асуудал байдаг. Их хурдтай хэвлэх үйл явцад бэх муудах явдал гарч хаягдал бэх, цэвэрлэгч уусмал зэрэг нь хүрээлэн буй орчин, агаар мандал, ажлын талбарыг бохирдуулдаг. Мөн ажилчид хутга, зүсэгч хэрэгсэлтэй болгоомжтой ажиллах нь зүйтэй.

Аюул ослоос сэргийлэх, бууруулах: Цехэд ашиглагдаж буй фото хувилах процесст хэрэглэгддэг хорь арьс, нүдэндээ хүргэж болохгүй. Шингэн хорнуудын найрлагад байдаг гипрокарбон нь арьсыг гэмтээх чадвартай байдаг. Лазерын хэвлэгчид хэрэглэгддэг лазерын туяа нь ажлын хэвийн горимын үед биологийн хувьд аюулгүй байдаг ч түүн дээр зохих ёсоор бэлтгэгдсэн техникч ажиллах ёстой. Диазо хэвлэгчид хэрэглэгддэг аммиак нь нүд, арьс, салстад гэмтэл учруулдаг. Дижитал хувилагч машины бэх нь ус, бензиний

төрлийн уусгагч шингэнээс бүрдэнэ. Мөн хувилах спиртийн шингэнүүд нь ихэвчлэн метанол байх ба шатамхай шинж чанартай тул галын өндөр аюултай. Мимеграфын бэх нь нафтин болон спиртийн найрлагатай байдаг тул нүд, арьс салалтыг гэмтээх аюултай учир хамгаалалтын бээлий өмсөж, өрөөнд агааржуулалт хийх шаардлагатай.

Нүд арьсны гэмтэл: Силикон тос, тослох материал нь нүд, арьсыг гэмтээх чадвартай. Шингэн хортой ажиллахдаа хамгаалалтын бээлий, нүдний шил, нүүрний хамгаалалт өмсвөл зохино. Амьсгалын замын гэмтэл: Фото хувилагч машинуудын учруулдаг гол аюул бол озон юм. Озон нь фоторесепторыг цэнэглэдэг төхөөрөмжөөс үүсдэг. Ялгаруулж буй үнэр нь толгой, нүд өвтгөж, амьсгал боогдуулдаг. Иймд ажлын байр нь агааржуулагч сайтай байх шаардлагатай. Цаасны тоос: Цаасны тоос гэдэгт цаасны судлын хэлтэрхий, цавуу, титаны диоксид, кальцийн карбонат зэрэг орно. Эдгээр нь орчны агаарыг бохирдуулна. Үнэр гарах нь агааржуулалт муу байгаагаас үүдэлтэй ба энэ нь хүний дотор муухайрах, нүд өвтгөх муу нөлөөтэй. Мөн хувилагч, хэвлэгч машинууд нь дулаан, үнэр ялгаруулдаг учир агааржуулалт нэн тэргүүнд шаардлагатай, өндөр хүчлэлд ажилладаг машинуудад тусгай дулаан хянах төхөөрөмж байрлуулах хэрэгтэй байдаг.

Өвчлөл ба архагшилт: Энэ чиглэлээр эпидемиологийн болон тохиолдол илрүүлгийн цөөн тооны судалгаа байдаг. Судалгаанд дурдагдсанаар хэвлэлд хэрэглэгддэг олон цагаригт үнэрт нүүрс ус төрөгч, гидрокарбонат нь хавдар үүсгэхэд нөлөөлдөг гэж үзсэн байна. Амьтан дээр хийсэн судалгаагаар нүүрсний хөөн гадаргад бензопирен нягт хологдож, уушги болон бусад эрхтэнд удаан хуримтлагддаг байна.

Орчин үеийн хувилах машин нь ажиллаж байх үедээ хэт ягаан туяаг гадаргынхаа шилээр ялгаруулах ба бага зэргийн зэргийн дуу чимээ гаргаж, агаарт озоныг бага хэмжээгээр ялгаруулдаг. Энэ 3 хүчин зүйл нь хувилагч хүний эрүүл мэндэд муугаар нөлөөлж болно. Гадаргуугийн шилээр хэт ягаан туяа ялгарах хэмжээ бага, хувилах машины нэг удаагийн гэрэлтүүлэх хугацаа нь 250 микросекунд, цагт 4200 удаа гэрэлтдэг гэж тооцоолжээ. Гэрлийн хурд нь 380-396 НМ, хувилах машин нь зогсолтгүй 8

³ Д.Энхжаргал "Хөдөлмөрийн эрүүл мэнд, аюулгүй ажиллагаа" гарын авлага УБ 2001 он

цаг ажиллаж 33000 ширхгээр хувилахад ойролцоогоор 0,05Дж/см⁴ хэт ягаан туяаг гадаргынхаа шилээр ялгаруулдаг байна. Энэ нь эрүүл мэндэд хорт нөлөө шууд үзүүлэхгүй байх хамгийн доод хэмжээ. Гэвч зарим ажилчид гэрэлд мэдрэг, эм хэрэглэдэг хүмүүс болон нүдний гэмтэлтэй хүнд хортой нөлөө үзүүлж болно. Ийм хүмүүс хэт ягаан туяаг багасгасан нөхцөлд ажиллахыг зөвлөх шаардлагатай.⁵

Дүгнэлт, санал

Их, дээд сургуулийн багш, ажилтан, суралцагчид аюултай материал, түүхий эд, тоног төхөөрөмж ашиглан удаан хугацаагаар сорил, туршилт хийх шаардлага үүсдэг учир эрсдэлд өртөх нь илүү байна. Урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээнд сургалт, мэдээлэл, мэргэжилтний хяналт, нэг бүрийн хамгаалах хэрэгсэл хэрэглэх, аюулгүй ажиллагааны дүрэм, журмыг чанд мөрдөх зэрэг үйл ажиллагаа багтана.

Их, дээд сургууль нь багш, ажилтан, суралцагч нарт учирч болзошгүй аюулыг ухамсарлан, бүхий л үйл ажиллагаанд хэрэглэх түүхий эд материалыг зөв сонгох, хамгаалах арга хэмжээг авах, тэдний өмнө хариуцлага хүлээдэг байх ёстой.

Алсыг хардаг сургуулийн удирдлага эрүүл мэнд, аюулгүй байдлыг хангах тухай хөтөлбөр, төлөвлөгөөтэй аюулгүй ажиллагааны дүрэм, журамтай, түүний дагуу холбогдох сургалт явагддаг, дотоод болон мэргэжлийн байгууллагын хяналтыг хийж, гарч болох эрсдэлээс багш, суралцагч, хамт олныг хамгаалж чаддаг байна.

Их, дээд сургуулиудын сургалтын орчинд олон улсын эрсдэлийн менежментийг нэвтрүүлэх, аргачлал, стандартыг нэвтрүүлэх нь зүйтэй гэж үзэж байна. Эрсдэлийн үнэлгээ нь үнэлгээ нь удирдлагын арга хэрэгслийн хувьд ямар ч байгууллагад хэрэгжүүлж, ажлын байрыг аюулгүй, эрүүл болгох замаар үйл ажиллагааг тогтворжуулж, өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлж болдог. Өөрөөр хэлбэл аюулгүй байдал эрүүл мэндийн зохион байгуулалтыг сайжруулж, үр ашигтай байдлыг дээшлүүлэх нь тийм зардал ихтэй ажил биш бөгөөд эрсдэлийг хянах арга хэмжээ нь үргэлж их энгийн бөгөөд амархан хэрэгждэг ажлууд байдаг.⁴

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. Төрийн мэдээлэл сэтгүүл. 1992. №1
2. Хөдөлмөр хамгаалал, эрүүл ахуйн тухай. Төрийн мэдээлэл сэтгүүл. 2008. №21
3. Д.Энхжаргал “Хөдөлмөрийн эрүүл мэнд, аюулгүй ажиллагаа” гарын авлага. УБ., 2001 он
4. Ч.Авдай. “Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуй”. УБ., 2006 он
5. Л.Баасан, Г.Баярмаа. Монгол Улсын хөдөлмөрийн эрх зүй. УБ., 2006 он
6. Г.Эрдэнэтөгс. “Эрсдэлийн менежментийг нэвтрүүлэх аргачлал, олон улсын туршлага”. УБ., 2019 он

⁴ Д.Энхжаргал “Хөдөлмөрийн эрүүл мэнд, аюулгүй ажиллагаа” гарын авлага УБ 2001 он

⁵ Г.Эрдэнэтөгс “Эрсдэлийн менежментийг нэвтрүүлэх аргачлал, олон улсын туршлага” УБ 2019 он

ХУРДАН МОРИНЫ УРАЛДААНЧ ХҮҮХДИЙН НАСНЫ ДООД ХЯЗГААР БОЛОН ХӨДӨЛМӨР ЭРХЛЭЛТИЙН АСУУДАЛ

THE MINIMUM AGE OF CHILD JOCKEY AND CHILD LABOUR ISSUES IN MONGOLIAN TRADITIONAL HORSE RACING

Т.Баясгалан

БНХАУ-ын Өвөр Монголын Их сургуулийн докторант

Bayasgalan.T

Doctoral degree student of Inner Mongolia University

Хураангуй: Энэхүү судалгаа нь Монгол Улс дахь хурдан морины уралдаанд оролцож буй уралдаанч хүүхдийн эрхийн зөрчил тэр дундаа хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудлыг агуулж, тэдгээрийг хэрхэн шийдвэрлэх саналыг дэвшүүлсэн. Өнөө цагт зарим хурдан морины уралдаанч хүүхдийн амьд явах, эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах, хөгжих, сурч боловсрох эрх нь зөрчигдсөөр байгаа нь тоон баримт, судалгаагаар нотлогдож, ингэснээр тэдгээр хүүхдүүдийн хөдөлмөр нь хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрт тооцогдохоор байна. Бид цаашид эдгээр хүүхдийн эрхийн зөрчил болон хурдны морь уралдуулах хүүхдийн насны доод хязгаар, морин уралдаанд хүүхэд оролцуулахгүй байхад нийгмийн сэтгэл зүй хэрхэн хандах зэрэг нарийвчилсан судалгаа хийж, түүнд тулгуурлан эрх бүхий байгууллагаас үр дүнтэй, бодит арга хэмжээг авах шаардлагатай байна.

Abstract: This research includes issues related to the minimum age of child jockey, child labour in Mongolian traditional horse racing and to put forward recommendations to improve the legal framework for promoting the protection of the rights of child jockeys. Some facts indicate that the rights of child jockeys to be brought up healthy and to obtain quality education are severely violated. The findings further indicate that child jockeys participate in horse racing under hazardous conditions that mean it can be considered as one of the worst forms of child labour. Mongolia is part of several international conventions, recommendations and protocols concerning the protection of the rights of the child. However, at present, the national legal system on the protection of the rights of child jockeys is not fully developed.

Түлхүүр үг: Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэр

Keywords: The worst forms of child labour

Нэг.Хурдан морины уралдаанч хүүхдийн насны доод хязгаар

Хөдөлмөрийн насны доод хязгаарын тухай Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 138 дугаар конвенцод хөдөлмөр эрхлэх насны доод хязгаар нь бүрэн бус дунд боловсрол эзэмших нас байх бөгөөд ямар ч тохиолдолд 15 наснаас доошгүй, өсвөр үеийнхний эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, ёс суртахуунд сөрөг нөлөө үзүүлж болзошгүй ажлын хувьд 18 наснаас доошгүй байна гэж заасан байдаг. Монгол Улс дээрх гэрээнд 2002 онд нэгдэн орж, уг заалт нь Хөдөлмөрийн тухай хуульд тусгагдсан. Ингэхдээ уг хуулийн 142 дугаар зүйлд насанд хүрээгүй хүний хөдөлмөр

эрхлэлтийг тусган, 13-15 насны хүнийг эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчийн зөвшөөрөлтэйгөөр хөнгөн ажил эрхэлж болно гэж заасан.¹ Үүнээс үзэхэд манай улсын хувьд хөдөлмөр эрхлэх насны доод хязгаар 13 наснаас эхэлж байна.

Монгол Улсын хэмжээнд хурдан морины уралдаанч 15885 хүүхэд бүртгэлтэй байдгаас 15403 нь эрэгтэй, 482 нь эмэгтэй бөгөөд 7-9 насны 5308, 10-12 насны 6000 орчим, 13-15 насны 2743, 16-18 насны 323 хүүхэд байна.² Энэхүү статистик мэдээнээс харахад уралдаанч хүүхдийн дийлэнх нь бага насны хүүхэд эзэлжээ.

Улс орон, судлаач бүр хэдэн нас хүртэлх хүүхдийг бага насны хүүхэд гэж

¹ Хөдөлмөрийн тухай хууль, 2021 он, 142.3-д Хүүхдийн эрүүл мэнд, өсөлт хөгжилд сөрөг нөлөө үзүүлэхгүй, сурч боловсроход саад учруулахгүй нөхцөлд 13-15 насны хүнийг хууль ёсны төлөөлөгч /эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч/-ийн зөвшөөрөлтэйгөөр хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн шаардлага хангасан ажлын байранд хөнгөн ажил эрхлүүлж болно.

² Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, “Хүүхдийн хөдөлмөрийн чанарын судалгаа”, Улаанбаатар хот, 2022 он, 74 дахь тал.

тодорхойлох нь өөр өөр байдаг. Тухайлбал, Германы сэтгэл зүйч Эрик Эриксон 6 хүртэлх насны хүүхэд мөн Английн их сургуулийн профессор Дохерти Ж. болон Хагхёс нар "Хүүхдийн хөгжил" номдоо бага нас гэдэгт 0-12 настай хүүхэд гэж тус тус үзсэн. Гэхдээ ихэнх судлаач, бодлого боловсруулагчид хүүхдийн бага насны бүлгийг ургийн хөгжлийн үеэс 6-10 насны хамааруулж, энэ насны хүүхдийн онцлог нь дахин давтагдашгүйгээр хүрээлэн буй орчноо таньж, дасан зохицох, шинэ зүйлийг сурч мэдэхийн хэрээр эрхтэн тогтолцоо нь боловсронгуй болж, өөртөө үйлчлэх, бусадтай харилцах, асуудлыг шийдэх туршлага хуримтлуулан улмаар олон талаар өөрийгөө таньж, нээдэг үе хэмээн тодорхойлдог.³ Эрх зүйн хүрээнд манай улс 0-13 насны хүүхдийг бага насны хүүхдэд тооцдог ба шинжлэх ухаанд үндэслэсэн олон улсын судлаачдын бүтээл, олон улсын гэрээ, Монгол Улсын өөрийн зарим хуулиудад ч бага насны хүүхдийг хөдөлмөр эрхлүүлэх нь зохимжгүй хэмээн үздэг.

Гэвч Үндэсний их баяр наадмын тухай хуульд хурдны морийг 8 ба түүнээс дээш насны хүүхэд уралдуулахаар хуульчилсан. Энэ нь зөвхөн Үндэсний их баяр наадам, томоохон хэмжээний ойн баяр наадмын үеэр уралдаанд оролцогч хүүхдийн насыг бүртгэж, уралдуулдаг. Жижиг хэмжээний морин уралдаан, уралдаанд бэлтгэх явц, хөдөө орон нутгийн айл өрхийн өдөр тутмын амьдралын хэв маягаас шалтгаалж, 8-аас доош насны хүүхэд хурдны морь унах нь олонтой тохиолддог. 8 ба түүнээс дээш насны хүүхдийг хурдны морь уралдуулахыг хуулиараа зөвшөөрсөн нь хэдэн зууны турш өвлөгдөн ирсэн уламжлалтай холбогдуулан тайлбарлах боловч нөгөө талаас уралдаанч хүүхдийн эрхийн асуудлыг онцгойлон авч үздэггүй, бүрэн судалгаа хийгдээгүй хэмээн үзэхийн зэрэгцээ Олон улсын гэрээ, Монгол Улсын Үндсэн хуулийг илт зөрчсөн үйлдэл тул энэ нь бага насны хүүхдийг хурдны морь унуулахгүй, уралдаанд оролцуулахгүй байж болох хангалттай үндэслэл юм.

Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 182 дугаар конвенцын 3 дугаар зүйлийн (d) хэсэгт заасан аюултай

ажлын төрлийг холбогдох олон улсын хэм хэмжээ, ялангуяа Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай 1999 оны зөвлөмжийн 3, 4 дэх хэсгийн заалтыг харгалзан үзсэний үндсэн дээр үндэсний хууль тогтоомжоор, эсхүл ажил олгогч болон ажилчдын байгууллагатай зөвшилцсөний дараа эрх бүхий байгууллагаас тогтоосон хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэр, түүний төрлүүдийн жагсаалтыг үе үе хянаж, шинэчилж байхыг гишүүн улсад үүрэг болгосон байдаг. Гэвч Монгол Улсын эрх бүхий байгууллага уралдаанч хүүхдүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт тэвчишгүй хөдөлмөрт орохгүй хэмээн тайлбарлаж байна. 2022 онд Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайдын 122, 123 дугаар тушаалаар "Ажлын байрны жагсаалт"-ыг шинэчлэн батлахдаа тодорхой судалгаа авч, түүний үр дүнд үндэслэсэн гэх ба хөдөө аж ахуй, газар тариалан, олборлолт гэх мэтээр ажлын байруудыг зааж өгсөн. Мал аж ахуйн салбарт насанд хүрээгүй хүүхдүүд тодорхой хэмжээгээр хөдөлмөр эрхэлж болох ба үүнд хурдны морь уралдуулахыг багтаасан бөгөөд энэ нь хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэр биш⁴ хэмээн үзэж байгаа нь тун учир дутагдалтай. Дээрх шийдвэрээс харахад эрх бүхий байгууллага нь бага насны хүүхэд хурдны морь уралдуулах, уралдааны бэлтгэл ажилд оролцох нь хөнгөн хэлбэрийн хөдөлмөр гэж үзэж байвал нэгдэн орсон Хөдөлмөрийн насны доод хязгаарын тухай Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 138 дугаар конвенцоор 15 нас, Хөдөлмөрийн тухай хуулийн дагуу дор хаяж 13 насны хүнээр хурдны морь уралдуулахаар байна.

Эрх бүхий байгууллага, судлаач бид хүүхдээр хурдны морь уралдуулах эсэх асуудалд дорвитой судалгаа хийж, Төрийн зүгээс олон улсын гэрээ, Үндсэн хууль, бусад хуулийг зөрчихгүйгээр шийдвэр гаргах нь зүйн хэрэг ч цаашид үүсэх эрсдэлийг тооцох нь чухал юм. Өөрөөр хэлбэл, хурдны морь унах уралдаанч хүүхдийн насыг хязгаарлаж тогтоох нь ирээдүйд хэд хэдэн эрсдэлийг үүсгэж болзошгүй юм. Тухайлбал, өнөө цагт Монголчууд хот суурин газарт амьдрах нь ихсэж, нүүдлийн мал аж ахуй эрхлэх нь багасаж байна.

Ингэснээр хурдны морь унах хүүхдийн тоо аажмаар буурч, эдгээр

³ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн сан "Бага насны хүүхдийн цогц хөгжил" судалгаа, Улаанбаатар хот, 2020 он, 9-10 дахь тал.

⁴ А.Цээсүрэн: Хөл нүцгэн зугтаахаар туслах уяач араас хөөж ирээд, гэртээ аваачаад хүлчихдэг, Nnews.mn, <https://news.mn/r/2613628/>

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠤᠯᠤᠰ ᠤᠨ ᠬᠤᠨᠢᠭᠡᠨ ᠤᠨᠢᠨᠢᠭᠡᠨ

хүүхдийн эрэлт хэрэгцээ нэмэгдэн, хөдөлмөрийн ахиу хөлс амлах, хүүхэд худалдаалах, хүчээр морин уралдаанд оролцуулах, хөдөлмөрийн мөлжлөг бий болох эрсдэлтэй гэж үзэж байна. Үүнтэй холбоотой нэгэн жишээ дурдахад Катар, Арабын Нэгдсэн Эмират Улс, Оман зэрэг улсад олон зууны турш уламжлагдан ирсэн тэмээн уралдаан зохион байгуулагддаг. Тэмээг манай улсын морин уралдаантай адил бага насны хөнгөн жинтэй, ойролцоогоор 4-7 насны бие жижиг эрэгтэй хүүхэд унадаг. Арабын баячууд тэмээ унуулах хүүхдээ Судан, Пакистан, Иран, Бангладеш, Афганистан зэрэг орнуудаас хулгайлан “Усбах” хэмээх хуаранд амьдруулж, биеийн жинг хөнгөн байлгахын тулд олон өдрөөр хоол өгөхгүй байх, хүүхдүүд тэмээн уралдаанд оролцохдоо унаж, гэмтэх, амиа алдах явдал ч их гарчээ. Ийм хуаранд байсан олон зуун хүүхдийг хүний эрхийг хамгаалагчид олж, сулласан явдал цөөнгүй.⁵ Дээрхээс дүгнэж үзэхэд иргэдийнх нь амьжиргааны түвшин нэмэгдсэнээр хүүхдээ амь насаар нь дэнчин тавьж, тэмээн уралдаанд оролцуулах нь цөөрсөн тул тэмээ унах хүүхдийн тоо багасаж улмаар улс дамнасан хүүхэд хулгайлах гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөл нь болжээ. Мөн, тэмээн уралдаан нь бооцоотой төдийгүй, уралдах тэмээний үнэ нь ч өндөр байсан нь мөнгөнд шунасан этгээдүүд хүүхдийг эрхийг зөрчихөд хүргэсэн байна. Манай улсад хэсэг бүлэг хүмүүс нэгдэн морьдын бооцоот уралдаан зохион байгуулж, хурдан морьдын үнэ өндөр байгааг ч бид мэднэ. Гагцхүү уламжлалаа зүй зохистой өвлүүлэн үлдээж, хүүхдийг эрхийг зөрчихгүй байх нь нэн тэргүүний асуудал юм.

Хоёр.Хурдан морины уралдаанч хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэлт

Уралдаанч хүүхэд нь хурдны морь унаж уралдуулахтай холбогдох хөдөлмөрийн аман тохиролцоо байгуулж, ингэхдээ тэдгээрийн эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигч нар хүүхдийг төлөөлөх, тэр ч байтугай зарим хүүхдүүд өөрсдөө ажил гүйцэтгэл, цалин хөлсний тохиролцоог хийж байна. Олон нийтийн сүлжээгээр уралдаанч хүүхдийг өндөр цалинжуулж, морь уралдуулна гэх зарууд олширсон. Үүнийг лавлахад нэг сарын ажлын хөлс нь 800.000-2.400.000 төгрөг, хэрэв уралдаанд айрагдах болон түрүүлбэл тусгай урамшуулал олгоно⁶ гэж байхад зарим нь уралдаанд оролцох бүрд 20.000-30.000 төгрөгөөр цалинжуулна хэмээсэн. Үүнээс үзвэл, уралдаанч хүүхдүүд өнөө цагт хөдөлмөрийн харилцаанд оролцогч болж байна. Харин өөрийн гэр орондоо уламжлалт хэлбэрээр уралдаж байгаа хүүхдүүдийн хувьд хөдөлмөрийн эрх зүйн харилцаа үүсэхгүй хэмээн зарим судлаачид үзжээ.⁷ Судлаачийн зүгээс өөрийн гэр орон, танил хамаатан саданд уламжлалт хэлбэрээр морин уралдаанд оролцож буй хүүхдийн хувьд хөдөлмөрийн эрх зүйн харилцаа үүсгэж, цалин хөлсгүй бол энэ нь хөдөлмөрийн мөлжлөгт тооцогдоно гэж үзэж байна. Учир нь дээрх хоёр тохиолдлыг харьцуулан үзвэл, уралдаанд бэлтгэх, хурдны морь уралдуулах зэрэг ижил төрлийн ажил үүргийг зарим нь цалинтай бусад нь ахуйн уламжлалт хөдөлмөр нэрийн доор цалин урамшуулалгүй хөдөлмөр эрхэлж байгаа нь хөдөлмөрийн мөлжлөгт⁸ тооцож болохуйц харагдаж байна.

Хурдан морьдын эзэд эсхүл уяач зэрэг хүүхдээр морь уралдуулахаар

⁵ А.Ихсанаа: Тэд хүүхдээр уралдааны тэмээ унуулбал шоронд орно, gogo.mn, /https://gogo.mn/r/jmow8/

⁶ Б.Мөнгөнтамир: Уралдаанч хүүхдүүд ховордож, цалин нь 2.4 саяд хүрэв, Nnews.mn, https://news.mn/r/2566055/

⁷ Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, “Хурдан морины хаврын уралдаан ба хүүхдийн эрх” судалгааны тайлан, Улаанбаатар хот, 2011 он, 28 дахь тал.

⁸ Хөдөлмөрийн тухай хууль, 2021 он, 142.2-д Насанд хүрээгүй хүний оюун ухаан, биеийн хөгжил, амь нас, эрүүл мэндэд аюул учруулах, хүмүүжил, ёс суртахуунд сөргөөр нөлөөлөх, хууль тогтоомжоор хориглосон хөдөлмөр эрхлүүлэх, хүүхдийн хөдөлмөрийг мөлжлөгийн хэлбэрээр ашиглах, цалин хөлсийг шударга бусаар тооцож олгох, хүүхдийн нэрээр хууль бус үйл ажиллагаа явуулах зэрэг тэвчишгүй хэлбэрийн хөдөлмөрийг хүүхдээр эрхлүүлэхийг хориглоно. Эрүүгийн хууль 13.13 дугаар зүйл. Бусдад хүч хэрэглэж, хүч хэрэглэхээр заналхийлж, илт хохиролтой болзол, нөхцөл тулгаж, эсхүл хөрөнгө чинээ, эрүүл мэнд, хөгжлийн бэрхшээлтэй байдал, гэр бүлийн таагүй орчин, амьдрал ахуйн бусад хүнд байдлыг далимдуулан эрхшээлдээ оруулж цалин хөлсгүй хөдөлмөр эрхлүүлсэн бол таван мянга дөрвөн зуун нэгжээс хорин долоон мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах, эсхүл нэг жилээс таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ.

тохирсон этгээдүүдийг хөдөлмөр олгогч гэж үзвэл хүүхдээр хөдөлмөр эрхлүүлж буйгаа хариуцсан төрийн байгууллагад мэдэгдэх үүрэгтэй⁹ч энэ нь амьдралд огт хэрэгждэггүй, ямар харилцаагаар хүүхэд уралдаанд оролцуулж байгаа нь ойлгомжгүй байдал үүсгэдэг. Хэрэв хүүхэд өөрөө хүсээгүй байхад гэр бүлийн шахалт дарамтад хурдны морь унаж байгаа бол энэ нь албадан хөдөлмөрлүүлэх гэмт хэрэг¹⁰ болох ч магадлалтай. Гэвч энэ нь гол маргах зүйл биш бөгөөд бага насны хүүхэд хүнд хэлбэрийн хөдөлмөр эрхэлж байгаа нь голлон анхаарах асуудал юм.

Насанд хүрээгүй хүний долоо хоногийн ажлын цаг 30-аас илүүгүй байхаар¹¹ хуульчилсан ч 20 гаруй уралдаанч хүүхдийг хамруулсан бие даасан судалгаагаар эдгээр хүүхдүүд морь уралдуулах, сунгаа, бэлчээр сэлгэж нүүх, морьдын уралдаан хооронд замд явах, тухайн айлын ахуйд туслах зэрэг ажилд амралтын өдөргүйгээр долоо хоногт дунджаар 40-60 цаг хөдөлмөр эрхэлж байгаа нь тогтоогдсон. Мөн, морин уралдаануудын хооронд хол зайнд аймаг сумд дамжин явах нь хүүхдийг албан томилолтоор явуулж байгаатай адилтган үзэж болох юм. Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 143.3 дугаар зүйлд урлаг, спортын үзүүлбэр, зар сурталчилгаанд оролцуулахаас бусад тохиолдолд насанд хүрээгүй хүнийг албан томилолтоор ажиллуулахыг хориглоно гэж заасан. Нутаг бэлчээр сэлгэн нүүх, уралдаануудын хооронд замд явах нь хүүхдийн аюулгүй байдал, эцэг эхийн хараа хяналтаас холдох эрсдэлээс гадна дээрх хуулийн заалтыг зөрчсөн үйлдэл мөн.

Хүүхэд амрах, чөлөөт цагаа өнгөрүүлэх, насныхаа онцлогт тохирсон тоглоом болон наадамд оролцох эрхтэй.¹² Түүнчлэн, хүүхдийн хичээлийн оролцоог тогтмолжуулах болон сургууль завсардалтын түвшнийг бууруулах үүргийг

Төр хүлээнэ.¹³ Нөгөөтээгүүр, эцэг эх, асран хамгаалагчид хүүхдээ боловсрол эзэмшүүлэх, гэр бүлийн хүмүүжил олгох болон амралт, чөлөөт цагийг гаргаж, тавтай өнгөрүүлэхэд анхаарах үүрэгтэй. Харамсалтай нь зарим уралдаанч хүүхдийг хурдны морь уралдуулах зорилгоор хөдөлмөр эрхлүүлэн, сурч боловсрох эрхийг нь зөрчиж байна. Тухайлбал, уяачид, эцэг, эхчүүд хичээлийн жил дуусаагүй байхад ойролцоогоор 04 дүгээр сарын 15-ны өдрөөс эхлэн хүүхдүүдийг сургуулиас нь нууцаар авч явах тохиолдол нийтлэг гардаг байна.¹⁴ Жил бүрийн 5 дугаар сараас эхлэн анги дэвших болон төгсөлтийн шалгалт явагдах үетэй зэрэгцэн хурдан морины хаврын уралдаан эхэлж, хүүхдүүд хичээл таслах, чөлөө авах, хичээлийн хоцрогдол үүсэх асуудлууд гарсаар байна. Зарим уралдаанч хүүхдийн гэр бүлийн амьжиргааны түвшин доогуур байгаагаас хүүхдээ мөнгөөр хурдны морь унуулахын тулд эцэг эх нь өөрсдөө сургуулиас нь чөлөө авах ч тохиолдол гардаг.

Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссоос гаргасан “Хүүхдийн хөдөлмөрийн чанарын судалгаа”-ны тайланд дурдсан уралдаанч хүүхдүүдийн өдрийн цаг зарцуулалтын талаар хийсэн ярилцлагыг сийрүүлбэл, “Өглөө 6 цагт босож, мориндоо ус, тэжээл өгөөд, өдөр жүчээндээ байлгана, орой мөн л морины ажлаа хийгээд их оройтож гэртээ ордог. Тэр хооронд зав гарахаар л тоглодог” гэж 9 настай хүүхэд хэлсэн бол туслах уяач, уралдаанч 14 настай хүү “Ажил маш их ба 6-7 дугаар ангид байхдаа л бага зэрэг зав гарч, тоглож нааддаг байсан тэрнээс хойш уяачийн туслахтай адилхан өдөр шөнөгүй ажиллахын хажуугаар морио унаж уралдуулдаг. Ер нь 13-аас дээш настай унаач хүүхдүүдийн хувьд өглөө эрт ус зөөж, морио услаад, тэжээлийг нь зуурч тавьж өгөх, өдрийн цагаар морио алхуулж байгаад

⁹ Хөдөлмөрийн тухай хууль, 2021 он, 142.6-д Ажил олгогч 18 насанд хүрээгүй хүнээр хөдөлмөр эрхлүүлэх бол хүүхдийн эцэг /эх/-ийн нэр, өөрийн нэр, төрсөн он, сар, өдөр, гүйцэтгэх ажил, ажиллах хугацаа, хөдөлмөрийн нөхцөл зэргийн талаар бүртгэл хөтөлж, хөдөлмөрийн болон хөдөлмөрийн хяналтын асуудал хариуцсан тухайн шатны төрийн байгууллагад хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцаа үүссэнээс хойш ажлын 10 өдрийн дотор мэдэгдэнэ.

¹⁰ Хөдөлмөрийн тухай хууль, 2021 он, 8.2-д “Албадан хөдөлмөрлүүлэх” гэж аливаа торгууль, шийтгэл ногдуулахаар айлган сүрдүүлэх, хүч хэрэглэх, хүч хэрэглэхээр заналхийлэх замаар хүнийг хүсэл зоригийнх нь эсрэг ажил, үйлчилгээ эрхлүүлэхийг ойлгоно.

¹¹ Хөдөлмөрийн тухай хууль, 2021 он, 6 дугаар бүлэг 84 дүгээр зүйлийн 3дахь заалт.

¹² “Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц” 1990 он, 31 дүгээр зүйлийн 1 дэх заалт.

¹³ “Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц” 1990 он, 28 дугаар зүйлийн 1 дэх заалт е хэсэг.

¹⁴ Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, “Хүүхдийн хөдөлмөрийн чанарын судалгаа”, Улаанбаатар хот, 2022 он, 76 дахь тал.

..., Өвөл, хавартаа уралдаан цөөнтэй бол сургуульдаа яваад бага ч гэсэн зав гарна. Харин зун, намрын цагт зав гарна гэж бараг байхгүй. Уяач болон туслах уяачийн хийдэг бүх ажлыг хийгээд явдаг болохоор ажил үнэхээр ихтэй” гэж хэлсэн байна.¹⁵ Мөн, хүүхдүүд “Өглөө эрт босдог, орой 23 цаг гээд амраад, уралдааны үед үүрээр босдог. Морь унахаа болиод гэртээ байдаг ажил хийх юм сан гэж боддог. Морь унадаг эмэгтэй хүүхдүүдийн хувьд ялгаа бага ч тэд гүү, үнээ саахад тусалдаг. Морио услах, байраа цэвэрлэх хоол хийх гээд ижил ажил хийдэг. Эрэгтэй хүүхдүүд малд явах, мал ялгах зэрэгт нэмж тусалдаг” гэжээ.¹⁶ Эдгээрээс гадна хурдны морийг өдөрт нэг удаа л уралдуулдаг боловч хүүхдийг дараалан дөрвөн насны морь унуулах тохиолдол гарч, ингэснээр тухайн хүүхэд нийт 100 орчим километр замыг морин дээр өнгөрөөсөн байна.¹⁷ Үүнээс харахад хүүхэд сурч боловсрох, нийгмийн амьдралд оролцож хөгжих нь хаагдмал, морь уралдуулах, мал аж ахуйн өдөр тутмын ажил хөдөлмөр эрхлэхэд дийлэнх цагийг өнгөрүүлж байна. Эрдэмтэд хүүхдийн бага насны туршлага, хөгжлийн шинж байдал нь түүний ирээдүйн амжилттай суралцах, чанартай амьдрах эх үндэс болдог¹⁸ хэмээн үзэж байхад манай улс бага насны хүүхдийн таньж мэдэх, сурч боловсрох онцлогийг үл харгалзан уралдаанч хүүхдүүдийг зөвхөн морин уралдаанд зориулж хөдөлмөр эрхлүүлэн, тэдгээрийн хөгжих буюу сурч боловсрох эрхийг ноцтойгоор зөрчиж байна.

Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцод Хүүхдийн дээд ашиг сонирхлыг хангахад шаардлагатай хэмээн эрх бүхий байгууллага, шүүхийн шийдвэрийн дагуу, хэрэглэгдэх хууль, журмыг үндэслэн шийдвэр гаргаснаас бусад тохиолдолд хүүхдийг хүсэл зоригийнх нь эсрэг эцэг эхээс нь салгахгүй байх үүрэг хүлээнэ. Ийм шийдвэрийг эцэг эх хүүхдэдээ хэрцгийгээр харьцах, анхаарал, халамжгүй орхих, эсхүл эцэг эх нь тусдаа амьдардаг тохиолдолд

хүүхдийн оршин суух газрын талаар зохих шийдвэрийг гаргана гэж заасан.¹⁹ Өөрөөр хэлбэл, шүүхийн шийдвэрээс бусад тохиолдолд хүүхдийг эцэг эхээс нь удаан хугацаагаар салгаж үл болно. Гэтэл зарим уралдаанч хүүхэд эцэг эхээсээ хол уяачдыг даган айлд амьдрах ч тохиолдол гарч байна. Эцэг эхийн хараа хяналт, хайр халамжаас ангид, сурч боловсрох эрх нь зөрчигдөн, эцэг эх нь хүүхдэдээ боловсрол олгож, сурч хөгжихөд нь дэмжлэг үзүүлэхийн оронд таньж мэдэхгүй орчин, хүмүүсийн дунд хөдөлмөр эрхлүүлэхээр явуулж байгаа нь хүүхдийн эрхийн ноцтой зөрчилд тооцогдох нь лавтай.

Түүнчлэн, Хөдөлмөрийн насны доод хязгаарын тухай олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 138 дугаар конвенцод зааснаар хөнгөн ажил, хөдөлмөрт эрүүл мэнд, өсөлт хөгжилд хортой нөлөө үзүүлэхгүй, хичээлдээ суухад саад учруулахгүй, эрх бүхий байгууллагаас баталсан мэргэжлийн чиг олгох, мэргэжилтэн бэлтгэх хөтөлбөрт хамрах болон олсон мэдлэгээ ашиглах явцад нь саад учруулахгүй байх шаардлагыг хангасан ажил байх ёстой гэж заасан.²⁰ Иймд дээр дурдсан хүүхдийн эрхийн зөрчлийн бодит тохиолдлууд уралдаанч хүүхдийн хөдөлмөр нь хөнгөн хэлбэрийн ажил хөдөлмөрт ч тооцогдохгүй байх баталгаа болж байна. Нөгөөтээгүүр Монгол Улсын Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайдын 2022 оны 123 дугаар тушаалаар 13 нас хүрсэн хүний эрхэлж болох хөнгөн ажлын төрөл, хөдөлмөр эрхлэлтийн нөхцөлийг тогтоохдоо хичээлийн үед долоо хоногт 15 цагаас илүүгүй хугацаагаар ажиллуулах, хүүхэд хичээлийн болон хичээлийн бус улирлын амралтын өдөр байснаас үл хамааран оройн 6 цагаас өглөөний 6 цагийн хооронд ажиллахыг зөвшөөрөхгүй. 13-17 настай хүүхдийг гэр бүлээсээ гадуур, хол нөхцөлд ажиллуулахгүй гэж заасан байдаг. Гэвч дээрх дурдсан судалгаанаас үзэхэд

¹⁵ Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, “Хүүхдийн хөдөлмөрийн чанарын судалгаа” Улаанбаатар хот, 2022 он, 78 дахь тал.

¹⁶ Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс “Хүүхдийн хөдөлмөрийн чанарын судалгаа”, Улаанбаатар хот, 2022 он, 79 дэх тал.

¹⁷ Х.Хорлоо, Б.Одончимэг: *Найман настай хүүхэд хурдан морь унах нь зүйтэй юу*, globalpressjournal.com, <https://globalpressjournal.com/asia/mongolia/8-year-old-allowed-race-horse/mn/>

¹⁸ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн сан “Бага насны хүүхдийн цогц хөгжил” судалгаа, Улаанбаатар хот, 2020 он, 10 дахь тал

¹⁹ Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, 1990 он, 9 дүгээр зүйлийн 1 дэх заалт.

²⁰ Хөдөлмөрийн насны доод хязгаарын тухай олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 138 дугаар конвенц, 1976 он, 7 дугаар зүйлийн 1 дэх заалт.

уралдаанч хүүхдийн хөдөлмөрийн нөхцөл нь хөнгөн хэлбэрийн хөдөлмөрт нийцэхгүйгээс гадна зөвхөн энэ тушаалд дүгнэлт хийхэд нийгмийн асуудлыг бүрэн судлалгүй гаргасан шийдвэр эсхүл, уг тушаал амьдралд хэрэгжих боломжгүй болтлоо асуудал нь даамжирсан мэт харагдаж байна.

Гурав.Хүүхдээр хурдны морь уралдуулах, уралдааны бэлтгэлд оролцуулах нь хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэр болох нь

Монгол Улс 2001 онд нэгдэн орсон 1999 оны Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 182 дугаар конвенцын 3 дугаар зүйлд хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчиж үл болох дөрвөн хэлбэрийг заасан ба үүний нэг нь ажлын шинж чанар, түүнийг гүйцэтгэх нөхцөл нь хүүхдийн эрүүл мэнд, аюулгүй байдал, ёс суртахуунд хор нөлөө үзүүлэх ажлыг багтаасан байдаг. Түүнчлэн, энэ хэсэгт заасан ажлын төрлийг эрх бүхий байгууллагаас тогтооно хэмээн заасан²¹ ба манай улс одоогоор хурдан морины уралдаанч хүүхдийн хөдөлмөрийг тэвчишгүй хөдөлмөрийн төрлөөр тогтоогоогүй байна.²²

Гэхдээ энэхүү судалгааны хүрээнд хүүхдээр морь уралдуулахтай холбогдох хөдөлмөр нь хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрд тооцогдох эсэхийг дараах тоон баримтуудаас харъя. Монгол Улсад 2017-2018 онд нийт 121450 мориныг 71121 хүүхэд уралдуулснаас 942 хүүхэд мориноос унаж, 22 хүүхэд хүнд гэмтэл авч, 1 хүүхэд хөгжлийн бэрхшээлтэй болж, 2 хүүхэд амь насаа алдсан. 2019 онд 172 хурдан морины уралдаан зохион байгуулагдсанаас 121 хүүхэд унаж бэртсэн байна.²³ 2022 оны 7 дугаар сарын байдлаар улсын хэмжээнд нийт 835 уралдаан зохион байгуулагдаж, давхардсан тоогоор 33,818 уралдаанч хүүхэд оролцжээ. Тухайн уралдаанч хүүхдүүдээс 292 хүүхэд хөнгөн бэртэл, 12 хүүхэд хүнд бэртэл авсан байна. Үүнээс зургаан хүүхэд эмнэлгийн байгууллагад хүргэгдэж, эмнэлгийн тусламж үйлчилгээ

авсан бол зургаан хүүхэд уралдааны үеэр амь насаа алдсан гэх харамсалтай мэдээ байна.²⁴

Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газрын 2018 оны хяналт шалгалтын дүнгээс үндэсний их баяр наадмаар хамгаалалтын дуулгагүй 336, хамгаалах хувцас хэрэгсэлгүй 183, морины хэрэгсэлгүй 330, гурвалсан гэрээ байгуулаагүй 4771, даатгуулаагүй 1174 хүүхэд уралдаанд оролцуулсан зөрчил илэрсэн. Мөн 7 нас хүрээгүй 52 хүүхдийг уралдаанд оролцуулах гэж байсныг зогсоосон. 2018 оны дүн мэдээг 2017 онтой харьцуулахад мориноос унаж, амь нас нь эрсэдсэн тохиолдол байхгүй, мориноос унасан хүүхдийн тоо 282-аар, хөнгөн гэмтэл авсан хүүхдийн тоо 39-өөр тус тус буурсан үзүүлэлттэй байна. Осол гэмтлийн тоо буурахад нөлөөлсөн гол хүчин зүйл нь хүүхдийн хамгаалах хувцас хэрэгслийг болон морины хамгаалах хэрэгслийг стандартын дагуу зөв, бүрэн хэрэглэсэнтэй холбоотой гэж үзсэн.²⁵

Зөвхөн уралдааны явцад гэлтгүй өдөр тутмын амьдралын хүрээнд мориноос унах, моринд өшиглүүлэх зэргээр бэртэл гэмтэл авсаар байна. 2022 оны эхний хагас жилийн байдлаар Гэмтэл согог судлалын үндэсний төвийн яаралтай түргэн тусламжийн тасагт мориноос унаж гэмтсэн шалтгаанаар нийтдээ 600 гаруй хүн ирснээс 242 нь хүүхэд хурдан морь унаж байгаад бэртсэн мөн гэмтлээ даалгүй нас барсан 23 тохиолдол байна. Мориноос унаж гэмтсэн хүүхдүүдийн дийлэнх хувийг 8-11 насны хүүхэд эзэлж байгаа бөгөөд ихэнх нь тархины гэмтэл, дээд, доод мөчний хугарал, гэмтэлтэй байжээ.²⁶

Түүнчлэн, хурдны морь тогтмол унаснаар хүүхдийн биед ямар нөлөө үзүүлдэг талаар биеийн тамир, спортын улсын хорооны спортын мэргэжлийн эмч нар хамтран 21 аймгийн 8-14 насны 80 уралдаанч хүүхдийн бие бялдрын ерөнхий хөгжилд судалгаа хийжээ. Хэвийн хөгжилтэй хүүхдүүдтэй харьцуулахад нийт хурдан морь унадаг хүүхдүүдийн 12 хувьд нь цээжний хэлбэр шөвгөр, 28 хувьд нь хэт

²¹ Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 182 дугаар конвенц, 1999 он, 4 дүгээр зүйлийн 1 дэх заалт.

²² Монгол Улсын Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайдын 2022 оны 122 дугаар “Насанд хүрээгүй хүнийг ажиллуулахыг хориглосон ажлын байрны жагсаалт батлах тухай” тушаал

²³ Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын 2020.07.09-ний өдрийн албан ёсны мэдээлэл.

²⁴ Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газрын 2022.07.26-ны өдөр гаргасан мэдээлэл.

²⁵ Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газрын 2019 оны 07 дугаар сарын 01 -ний өдрийн тайлан.

²⁶ Гэмтэл согог судлалын үндэсний төвийн яаралтай түргэн тусламжийн тасгийн тайлан мэдээ, 2022 оны 06 дугаар сарын 28-ны өдөр.

хөнгөн ясны бүтэцтэй биеийн хэв шинж, 8,75 хувьд нь нурууны нэг тал руу мурийсан мурийлттай, 8,75 хувьд нь хөлийн ул хавтгай болсон, 6,25 хувь нь шувуун цээжтэй гэжээ.²⁷ Мөн, эрүүл мэндийн байгууллага дээр хийгдсэн клиник бодит судалгаа болон бэртэл гэмтэлд хийгдсэн дүн шинжилгээгээр хурдан морины уралдаанч хүүхдүүд толгой болон мөчдийн гэмтэл, ясны хугаралт, хөлдөлт, осгох, амьсгалын замын өвчин, дотор эрхтний доржилт, нүдний эвэрлэг бүрхүүлийн гэмтэл зэрэг бэртэл гэмтэлт өртдөг байна.²⁸

Хүүхэд чанартай хоол тэжээлээр хангагдах эрхтэй.²⁹ Саяхныг хүртэл уралдаанд оролцох хүүхдийг хөнгөн байлгахын тулд шар будаанаас өөр хүнд хоол идүүлдэггүй уламжлалтай³⁰ байсан ба энэхүү уламжлал нь өнөөг хүртэл оршин тогтносоор байгааг үгүйсгэхгүй байхын аргагүй. Хүүхдийн жин хөнгөн байснаар морины давхих хурдад сайнаар нөлөөлдөг хэмээн хүүхдэд бага хэмжээний хоол өгөх тохиолдлууд ажиглагдсан. Түүнчлэн, хүүхдийг чанартай амин дэм агуулсан хоол хүнсээр хангах нь эцэг эхийн үүрэг боловч айлд амьдарч буй хүүхдүүдийн хувьд хэрхэн аж төрж буйд хяналт тавих боломжгүй, хоол хүнсний асуудал нь хүртэл эрсдэлийг агуулжээ.

Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцод Монгол Улс 1990 онд нэгдэн орсон бөгөөд олон улсын өмнө хүүхдийн эрхийг хамгаалах үүрэг хүлээсэн. Манай улс уг конвенцын оролцогч улс болохын хувьд мөн Үндсэн хуулиараа Монгол Улсын иргэн бүр амьд явах, эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхтэй гэж заасанчлан уралдаанч хүүхдийн амь нас, эрүүл мэнд, эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах асуудлыг анхааралдаа авах нь нэн шаардлагатай байгаад зогсохгүй эдгээр хүүхдийн хөдөлмөр нь тэвчишгүй хөдөлмөрийн хэлбэрт тооцогдох бодит үндэслэл бий болсон байна.

Дөрөв.Эрх бүхий байгууллагаас уралдаанч хүүхдийн эрхийн асуудалд авсан зарим арга хэмжээ

Хүүхдийн амьд явах жам ёсны эрхийг хүлээн зөвшөөрч, хүүхдийн амьдрах, эсэн мэнд хөгжих бололцоог дээд зэргээр бүрдүүлэн хангах үүргийг Төр нь Олон улсын болон иргэдийнхээ өмнө хүлээсэн.³¹ Эрх бүхий байгууллагаас уралдаанч хүүхдийн эрхийн асуудалд анхаарлаа хандуулж, зарим нэг арга хэмжээг авсан байна. Тухайлбал, 2022 оны 06 дугаар сарын 28-ны өдрийн Үндэсний их баяр наадмын тухай хуульд өмнө нь байгаагүй хэд хэдэн заалтыг нэмж тусгасан. Үүнд Үндэсний их баяр наадмын үндэсний хурдан морины уралдаанд уралдах морийг 8 ба түүнээс дээш насны хүүхэд унах бөгөөд уралдаанч хүүхэд нь үндэсний хурдан морины уралдааны үед болон морины сунгаа, бэлтгэлийн үеийг хамруулсан нэг жилийн ослын даатгалд даатгуулсан байна. Үндэсний хурдан морины уралдааны явцад хүүхдийг ослын даатгалд даатгуулсан эсэх болон стандартын шаардлага хангасан хамгаалалтын хувцас, хэрэглэл хэрэглэж байгаа эсэхэд хүүхэд, гэр бүлийн хөгжлийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага хяналт тавина гэж зааснаас гадна уралдаанч хүүхдийн хамгаалалтын хувцас, морины хэрэгсэлд тавих шаардлага MNS 6264:2018 стандартыг хэрэгжүүлж эхэлсэн. 2003 оны хуульд 7-оос дээш насны хүүхэд хурдны морь унана гэж заасныг нэг насаар ахиулсан ч энэ нь төдийлөн ач холбогдолтой гэж үзэхгүй байна. Харин хяналт тавих байгууллагыг тодорхой болгож, уралдаанчдыг даатгалд хамруулах, хамгаалалтын хувцас хэрэгслийг стандартжуулсан нь сайшаалтай ч уралдаанч хүүхдийн эрх хамгаалах асуудал бүр мөсөн шийдэгдээгүй л байна.

Төрөөс томоохон ач холбогдол бүхий арга хэмжээ авсан нь жил бүрийн

²⁷ Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, “Хүүхдийн хөдөлмөрийн чанарын судалгаа”, Улаанбаатар хот, 2022 он, 80 дахь тал.

²⁸ С.Отгонбаяр: *Морь унаач хүүхдийн амь нас хохирсон ч золгүй тохиолдол хэмээн үзэж хариуцлага тооцдоггүй гэв*, Шуурхай.mn, <https://shuurhai.mn/p/20920>

²⁹ “Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц” 1990 он, 24 дүгээр зүйлийн 1 дэх заалтын е хэсэгт “Хүүхдийн эрүүл мэнд, хоол тэжээл, хөхөөр хооллохын давуу тал, эрүүл ахуй, амьдрах орчны ариун цэвэр, осол аюулаас урьдчилан сэргийлэх талаарх мэдээллээр нийгмийн бүх давхарга, түүний дотор эцэг эх, хүүхдийг хангах, түүнчлэн энэ талын боловсролтой болох, суурь мэдлэгээ ашиглахад дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх”

³⁰ О.Намнандорж, “Монголын хурдан морины тухай” Ардын цэргийн хэвлэх үйлдвэр, 1951 он, 46 дахь тал.

³¹ Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц, 1990 он, 6 дугаар зүйлийн 1 дэх заалт, 6 дугаар зүйлийн 2 дахь заалт.

аравдугаар сарын 1-ний өдрөөс тавдугаар сарын 1-ний өдөр хүртэл хурдан морины уралдаан зохион байгуулахыг хориглосон шийдвэр гаргасан явдал юм.³² Ингэснээр Монголын хахир хатуу хүйтний улиралд хүүхдүүд хурдан морины уралдаанд оролцож, гар хөлөө хөлдөөх, осгох, амь насаа алдах эрсдэлээс сэргийлж чадсан. Гэсэн хэдий ч хүүхдийг хурдны морь уралдуулахыг хориглоогүй цагт хүүхдийн амь нас, эрүүл аюулгүй орчинд амьдрах эрхэд эрсдэл дагуулсаар байна.

Дараагийн хөндөгдөх чухал асуудал нь уралдаанч хүүхэд уралдааны болон түүнд бэлтгэх явцад мориноос унаж, амь нас, эрүүл мэндээрээ хохирсон тохиолдолд хариуцлагын тогтолцоо манай улсад хараахан бүрэлдээгүй байна. 2022 оны 6 дугаар сарын 28-ны өдөр Зөрчлийн тухай хуульд шинэ хоёр заалт оруулсан нь хурдан морины уралдаанд уралдаанч хүүхдэд болон бусад хүүхдийн аюулгүй байдалд эрсдэлтэй нөхцөлийг үүсгэж, амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учруулахуйц эд зүйл хэрэглүүлсэн нь эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээргүй бол учирсан хохирлыг нөхөн төлүүлж уяачийг хоёр мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно.³³ Үндэсний бөх, сурын болон шагайн харваа, хурдан морины дүрмийг бөх, уяач, сурын болон шагайн харваач, дасгалжуулагч, эмч зөрчсөн бол хүнийг таван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно гэж тус тус нэмэлт өөрчлөлт оруулжээ. Дээрх хуулийн заалтууд нь тун хангалтгүй ба уралдаанч хүүхэд сунгаа, үсэргээ, уралдааны үед эсхүл, өдөр тутмын амьдралд хурдны морь унахдаа ямар нэгэн байдлаар бэртэл гэмтэл авах, нас барсан тохиолдолд хохирлыг барагдуулах мөн эмчилгээний зардлыг хариуцах эзэнгүй, золгүй явдалд тооцогдохоор байна. Жишээ нь, Өвөрхангай аймагт зохион байгуулагдсан уралдаанд 12 настай эмэгтэй хүүхэд мориноосоо унаж, түнх, булууны яс нь хугарч, хөлгүй болж, байнгын тахир дутуу болсон бөгөөд эмчилгээний зардал байхгүйгээс гадаад улс орон явж, эмчлүүлж чадалгүй насан туршдаа тахир дутуу

болсон.³⁴ Мөн, долоодугаар ангийн Самбо, жүдогоор хичээллэдэг эрэгтэй хүүхэд ахынхаа хурдны морийг уралдуулж байхдаа мориноос унаж, тархиндаа хүнд гэмтэл авсны улмаас эмчилгээ хийлгэсэн ч одоо тухайн хүүхэд нь эрүүл мэндийн байдлаас шалтгаалан морь унах, спортоор хичээллэх боломжгүй болсон байна.³⁵ Морь бол адгуус амьтан ямар ч үед эрсдэлийг дагуулна, уралдааны явцад айж үргэх, хадуурч давхих зэргээс хүүхэд мориноос унаж амь насаа алдах, бэртэх эрсдэлтэй төдийгүй энэ мэт бодит тохиолдлууд олноор байгааг Төр болон зарим иргэд мэдсэн ч мэдээгүй мэт хүүхдийн амь нас, насан туршийн тахир дутуу болох эрсдэлээр баяр цэнгэлийн зугаа хийж, хохирлыг барагдуулах тогтолцоо ч үгүй наадамдсаар байгаа нь туйлын харамсалтай.

Жич: Хүний амь нас, эрүүл мэндийн хохирол нь хэзээ ч, юугаар ч нөхөж барамгүй билээ.

Дүгнэлт, санал

Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, хуульч, судлаач, мэргэжилтэн, сэтгүүлч нар өнөө цагт хурдан морины уралдаанч хүүхдийн амьд явах, эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах, сурч боловсрох эрх нь зөрчигдөж, цаашлаад хөдөлмөрийн мөлжлөгт өртөж байгааг тодорхой судалгаа, тоо баримтаар харуулж байгаа боловч эрх бүхий байгууллагаас төдийлөн дорвитой арга хэмжээ авахгүй байна. Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Монгол Улс дахь Удирдлагын баг нь тус байгууллагын хүний эрхийн шинжээчдээс ирүүлсэн удаа дараагийн ажиглалт, зөвлөмжид үндэслэн Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Ерөнхий сайд, Улсын Их хурлын даргад албан захидал илгээсэн билээ. Уг мэдэгдэлд Монгол Улсын Засгийн газрыг 18-аас доош насны хүүхдийг жилийн аль ч улиралд хурдны морь унуулж уралдуулахгүй байхыг хууль тогтоомж, зохион байгуулалтын үйл ажиллагаандаа тусган, шаардлагатай бүхий л арга хэмжээг нэн яаралтай авч хэрэгжүүлнэ гэдэгт найдаж байгаагаа илэрхийлсэн.³⁶ Гэсэн ч Монгол Улсын эрх бүхий байгууллага, албан

³² Монгол улсын Засгийн газрын 2019 оны 57 дугаар тогтоол.

³³ Зөрчлийн тухай хууль, 2017 он, 6 дугаар зүйлийн 20 дахь заалт.

³⁴ О.Мөнхсайхан: Хурдан мориноос унаж амь насаа алдсан 25 хүүхдийн гэгээн дурсгалд зориулав, IKON.MN, <https://ikon.mn/n/ydh>

³⁵ Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, “Хүүхдийн хөдөлмөрийн чанарын судалгаа”, Улаанбаатар хот, 2022 он, 82 дахь тал.

³⁶ <https://mongolia.un.org/mn/>

ᠬᠤᠠᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ
ᠰᠠᠬᠢᠭᠣᠯᠠᠭᠤᠨ
ᠰᠠᠭᠤᠨᠠᠨᠠᠭᠤᠯᠤᠰᠤᠨ

тушаалтнаас одоог хүртэл хариу илгээгүй, шаардагдах арга хэмжээг аваагүй байна. Хүүхдийн эрх нэн тэргүүнд тавигдах атал үл тоомсорлож байгаа нь нэг талдаа шийдвэр гаргах эрх бүхий албан тушаалтнууд өөрсдийн эрх ашиг давамгайл байж болзошгүй хэмээх хардлага урган гарч байна. 2017 онд Al Jazeera Монголын улс төрчид 654 хурдан морь эзэмшиж байгааг олж тогтоосон баримт олон нийтэд ил болж байсан юм.³⁷

Тэгвэл НҮБ-ын зөвлөснөөр нэн даруй насанд хүрээгүй хүнээр хурдны морь унуулж, уралдуулахгүй байх шийдвэр гаргах нь зөв эсэхэд анхаарлаа хандуулъя. Юуны өмнө шууд хориглох нь зохимжгүй, одоогийн байдлаар тухайн асуудлаар хүүхдийн эрхийн зөрчилтэй холбогдолтой судалгаа нэлээдгүй бий ч эрс хориглосноор нийгмийн сэтгэл зүй үүнийг хэрхэн хүлээж авах болон цаашдын эрсдэлийн судалгаа хомс байна. Өөрөөр хэлбэл, хүүхдийг хурдны морь унуулахыг хориглосноор түүхэн дэх “Хуурай хууль”³⁸-ийн алдааг давтах эрсдэлтэй гэх саналыг гаргаж байна. Хөдөө орон нутагт нууцаар бооцоот уралдаан зохион байгуулах, хүүхдийн эрхийн зөрчил улам л нуугдмал шинж рүү орж болзошгүй. Иймд энэ асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд шат дараатай арга хэмжээг авах нь зүйтэй хэмээн үзэж, дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Нэн тэргүүнд Хөдөлмөрийн тухай хуулийн дагуу 13-аас дээш насны хүнээр эцэг, эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчийн зөвшөөрөлтэйгөөр хурдны морь уралдуулахаар хуульчлах. Харин бага насны хүүхдээр хурдны морь унуулсан тохиолдолд хариуцлагыг чангатгах нь чухал. Цаашлаад хэдэн жилийн дараагаар насны хязгаарыг 15 нас болгон өөрчилбөл зохино. Ингэж аажмаар арга хэмжээ авснаар хүүхдийн эрхийн зөрчил хурцадмал болоод нуугдмал байдалд орохоос сэргийлэхийн зэрэгцээ өв уламжлалаа ч зүй зохистой авч үлдэх ач тустай гэж үзэж байна. Бусад улс орны туршлагаас үзвэл, Арабын Нэгдсэн Эмират Улс 2002 оны 07 дугаар сард 15 наснаас доош настай хүүхдийг тэмээн

уралдаанд оролцуулахгүй байх шийдвэр гаргаж, бага насны хүүхдийг тэмээн уралдаанд оролцуулбал хорих ял оногдуулах арга хэмжээ авдаг болсон. Харин Катарын Эмир Хамад Аль Тхани 2005 онд хүүхдийг тэмээн уралдаанд оролцуулахыг хориглож, 2007 онд тэмээн уралдаанд робот ашиглах тухай зарлиг гаргажээ.³⁹ Ийм шийдвэрийг гаргасан ч эдгээр улсын тэмээн уралдааны өв соёл хадгалагдан үлдсэн хэвээр л байна.

2. Уралдаанч хүүхдийн насны доод хязгаарыг 13 нас болгоход асуудал бүрэн шийдэгдэхгүй тул учирч болох эрсдэлийг бүрэн тооцоолж, тэдгээрээс сэргийлэх арга хэмжээг авах нь зүйтэй. Тухайлбал, морин уралдаан зохион байгуулах нэгдсэн дүрмийг баталж, тухайн дүрэмд уралдааны зохион байгуулалт, аюулгүй байдлыг нарийвчлан тусгавал зохино. Үүнд уралдаанч хүүхдийн аюулгүй байдалд хамаарах бүхий л хяналт шалгалт, уралдааны бэлтгэл ажилд туулах замыг нарийвчлан тогтоох, морь үргэж саад болох зүйлс байгаа эсэхийг шалгах, уралдааны явцад олон тооны машиныг зэрэгцүүлэн явуулахгүй байх, шаардлагатай эмнэлгийн анхан шатны тусламж үзүүлэх байршлыг зааж өгөх, алсын зайны удирдлагатай камерын тоо болон аюулгүй ажиллуулах талаар тусгайлан тусгах, газар зүйн онцлог, цаг агаарын нөхцөл байдал зэргийг тус тус тогтоож өгөх шаардлагатай. Одоогийн байдлаар нарийн тогтоосон зохион байгуулалтын нэгдсэн дүрэмгүй учир аймаг, сумд засаг захиргааны нэгжүүд харилцан адилгүй морин уралдааныг зохион байгуулж байна. Үүнд нэгэн жишээ дурдахад зарим аймаг, сумдын хурдан морины уралдааны явцад цөөн тооны машин зэрэгцүүлэн явуулж байхад нэг хэсэг нь үзэгдэх орчингүй тоос шороо ихтэй нөхцөлд олон тооны машин хамтад нь явуулж байгаа нь уралдаанчдад хүндрэлтэй нөхцөл үүсгэдэг.

3. Замбараагүй олон морин уралдааныг цэгцэлж, тоог нь багасгах арга хэмжээ авах. Жилд дунджаар том жижиг 2400 гаруй хурдан морины уралдаан зохион

³⁷ Ж.Мандхай: Унаач хүүхдүүд амь насаараа дэнчин тавин уралдаж байна, IKON.MN, <https://ikon.mn/opinion/1m7r>

³⁸ <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100348899>

1920-1933 оны хооронд АНУ-д архи, согтууруулах ундаа үйлдвэрлэх, худалдаалахыг хуулиар хориглосон ч зохион байгуулалттай бүлэглэлүүд хууль бусаар архи, согтууруулах ундаа зарж, иргэдийн архины хэрэглээ өсөж, гэмт хэргийн тоо огцом нэмэгдсэн тул хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулж, архи, согтууруулах ундаа үйлдвэрлэх, худалдаалахыг зөвшөөрсөн.

³⁹ А.Ихсанаа: Тэд хүүхдээр уралдааны тэмээ унуулбал шоронд орно, gogo.mn, <https://gogo.mn/r/jmow8/>

байгуулагддаг байна.⁴⁰ Гэхдээ энэ нь албан бус тоо бөгөөд Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газрын мэдээллийн санд 2018-2020 онд нийт 671 уралдаан зохион байгуулснаас аймаг, сумдад 647, нийслэлд 24 уралдаан зохион байгуулагдсан гэж бүртгэгджээ. Дээрх тооны зөрүү нь бүртгэлгүй хурдан морины уралдаан олноор зохион байгуулагдаж байгаа нь илэрхий харагдахаар байна. Улсын төсвөөс санхүүжиж зохион байгуулагддаг уралдааны тоог багасгаснаар Улс орны төсөвт ч хэмнэлт үзүүлж болох юм. Түүнчлэн, бүртгэл хийлгээгүй үсэргээ, сунгаа, уул, овооны тахилга, ургийн баярт зориулсан болон бооцоот уралдаан зохион байгуулж, хүүхдийн насыг үл харгалзан, хамгаалах хувцас хэрэгсэлгүйгээр морь уралдуулах тохиолдол олонтой гарч байна. Иймд том жижиг гэлтгүй уралдаан бүрд зохион байгуулалтыг сайжруулах, уралдаанч хүүхдүүдийн бүртгэл, аюулгүй байдалд хяналт тавих тогтолцоо нэн шаардлагатай байна.

Эцэст нь дүгнэн хэлэхэд Монголчууд 3000 гаруй жилийн өмнө мориог гаршуулж⁴¹, 2232 жилийн турш Төрт ёсны эрийн гурван наадам зохион байгуулан, баярлаж цэнгэн ирсэн ард түмэн төдийгүй морь, морин уралдааны түүх, өв соёл хосгүй учир эдүгээг хүртэл бидний ахуй амьдрал, баяр цэнгүүнд салшгүй холбогджээ. Гагцхүү өнөө цагт хүүхдийн эрхийг зөрчилгүйгээр энэхүү өв соёлоо хамгаалж, түгээн дэлгэрүүлэх нь бидний үүрэг билээ.

Ашигласан материал

Хууль, тогтоомж

1. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал 1948 он
2. Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц 1989 он
3. Хүүхдийн хөдөлмөрийн тэвчишгүй хэлбэрийн тухай олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 182 дугаар конвенц 1999 он
4. Хөдөлмөрийн насны доод хязгаарыг тогтоох 146 дугаар зөвлөмж 1973 он
5. Хөдөлмөрийн насны доод хязгаарын тухай олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын 138 дугаар конвенц 1973 он

6. Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он

7. Хөдөлмөрийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/ 2021 он

8. Үндэсний их баяр наадмын тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/ 2022 он

9. Хүүхдийн эрхийн тухай хууль 2016 он

10. Зөрчлийн тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/ 2017 он

11. Эрүүгийн хууль /Шинэчилсэн найруулга/ 2015 он

12. Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль 2020 он

13. Монгол улсын Засгийн газрын 2005 оны 06 дугаар сарын 07-ны өдрийн 119 дугаар тогтоол

14. Монгол улсын Засгийн газрын 2019 оны 57 дугаар тогтоол

15. Монголын хурдан морины уралдааны дүрэм /шинэчилсэн найруулга/ 2019 он

16. Монголын морин спорт, уяачдын холбоо нийгэмд үйлчилдэг төрийн бус байгууллагын дүрэм 2019 он

17. Монголын морин спорт, уяачдын холбооны “Рейтингийн зөвлөлийн чансаа тогтоох” журам 2019 он

18. Монгол Улсын Боловсрол, Соёл, Шинжлэх ухаан, Спортын яамны сайдын 2019 оны 11 дүгээр сарын 29-ний өдрийн А/759 дугаар тушаал

19. Монгол Улсын Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын сайдын 2022 оны 122, 123 дугаар тушаал

20. Увс аймгийн засаг даргын “Баяр наадам, нийтийг хамарсан арга хэмжээг хориглох тухай” захирамж 2022 оны 08 дугаар сарын 01-ний өдөр А/428

21. Архангай аймгийн засаг даргын “Бүсийн уралдааны тов тогтоох тухай” захирамж 2022 оны 04 дүгээр сарын 20-ны өдөр

22. Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын зөвлөмж 2018 оны 01 дүгээр сарын 22-ны өдөр 1/04

23. Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын гишүүний зөвлөмж 2022 оны 02 дугаар сарын 09-ний өдөр 05/02

Ном, сурах бичиг

⁴⁰ А. Тэлмэн: Хурдан морины уралдааны төлөв байдал, ирээдүй, [todmagnai.mn](http://www.todmagnai.mn/n/2f), <http://www.todmagnai.mn/n/2f>

⁴¹ Journal of Archaeological Science, volume 81, “A Bayesian chronology for early domestic horse use in the Eastern Steppe” 2017, P.56.

ХҮҮЛЬ САХИУЛАХУЙ

1.X Сампилдэндэв., Н.Уртнасан, Т.Дорждагва, Н.Уртнасан, Т.Дорждагва “Монгол зан үйл, баяр ёслолын товчоон” УБ Бемби Сан, 2006 он

2.О.Намнандорж “Монголын хурдан морины тухай” Ардын цэргийн хэвлэл үйлдвэр, 1951 он

Судалгааны өгүүлэл, эмхэтгэл

1.Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс “Хүний эрхийн цуврал нийтлэл” 2012 он

2.Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс, Эрх зүйн судалгааны төв, Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн сан “Хурдан морины хаврын уралдаан ба хүүхдийн эрх хурдан морины хаврын уралдаан ба хүүхдийн эрх судалгааны тайлан” Улаанбаатар хот, 2015 он

3.Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комисс “Хүүхдийн хөдөлмөрийн чанарын судалгаа” 2022 он

4.Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн сан “Бага насны хүүхдийн цогц хөгжил” судалгаа, Улаанбаатар хот, 2020 он

5.О.Мөнхсайхан “Унаач хүүхдийн амь нас, эрүүл мэндээс илүү чухал зугаа, уламжлал байх ёсгүй” 2017 он

6. Journal of Archaeological Science, volume 81, May 2017, “A Bayesian chronology for early domestic horse use in the Eastern Steppe”

Цахим мэдээлэл

1.Монгол Улсын Хүний эрхийн Үндэсний Комиссын 2020 оны 07 дугаар сарын 09-ний өдрийн албан ёсны мэдээлэл

2.Гэр бүл, хүүхэд, залуучуудын хөгжлийн газар, Цагдаагийн ерөнхий газар, Онцгой байдлын ерөнхий газар, Нийгмийн эрүүл мэндийн хүрээлэн 2022 оны 06 дугаар 30-ны өдөр хамтран гаргасан мэдээлэл

3.Мэргэжлийн хяналтын ерөнхий газрын 2019 оны 07 дугаар сарын 01 -ний өдрийн тайлан

4.Гэмтэл согог судлалын үндэсний төвийн яаралтай түргэн тусламжийн тасгийн тайлан мэдээ 2022 оны 06 дугаар сарын 28-ны өдөр

5. <https://vip76.mn/content/25904>

6. <https://mongolia.un.org/mn/>

7. <https://ikon.mn/opinion/1m7r>

8. <https://ikon.mn/n/ydh>

9. <https://gogo.mn/r/jmow8/>

10. <https://news.mn/r/2566055/>

11. <http://child.gov.mn/news/5fbfafb7af97ad5c9a7f6ae5/detail/62c6d8640509076bef58eab>

12. <https://www.policywatch.mn/huuhdiinerhiinumguulul.html>

13. <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803100348899>

14. <http://www.todmagnai.mn/n/2f>

15. <https://globalpressjournal.com/asia/mongolia/8-year-old-allowed-race-horse/mn/>

ГЭР БҮЛИЙН ХОЛБОГДОЛТОЙ МАРГААНЫГ ЭВЛЭРҮҮЛЭН ЗУУЧЛАХ АЖИЛЛАГАА

CONCILIATION OF FAMILY RELATED DISPUTES

Дэргэдэгтэй Хуульчдын Холбоо

О.Отгонтуяа

ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн Хувийн эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш, доктор (Ph. D), цагдаагийн хошууч

Otgontuya.O

Senior Lecturer, Doctor (Ph. D), Police Major, Department of Private Law, School of Law and Social Sciences, University of the Interior

Б.Дэлгэрцэцэг, Е.Туяадэлгэр, С.Танан-Эрдэнэ

ДХИС-ийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн 3 дугаар дамжааны суралцагч

Delgertsetseg.B, Tuyadelger.Ye, Tanan-Erdene.S

3rd year students of the School of Law and Social Sciences of the University of the Interior

Хураангуй: Гэр бүлийн холбогдолтой маргаанд гэрлэлт цуцлалт, хүүхдийн асрамж тогтоолгох, гэр бүлийн дундын эд хөрөнгийг хуваах зэрэг маргаан хамаарах бөгөөд эдгээр маргаан нь тусдаа болон хамтын шаардлагаар илэрнэ.

Манай улсыг эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагааны эрх зүйн зохицуулалтын үндэс нь Япон Улсын жишгийг илүү анхааран хэрэгжүүлдэг хэдий ч гэрлэгчдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хангахад төдийлөн хангалттай биш байна. Учир нь талууд хүүхдийн тэтгэлэг эд хөрөнгийн маргаан зэргээ эвлэрлийн гэрээгээр зохицуулаад гол нь салгаад өг гэдэг хүсэлтээ тавьсан ч манай улсын практик дээр талууд эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа явуулаад талууд цаашид хамтран амьдрахгүй байя гэдэг дээрээ санал нийлсэн, мөн нэхэмжлэлийн шаардлага дээрээ эвлэрсэн байхад үүнийг талууд эвлэрээгүй эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа амжилтгүй явагдсан гэж үзээд байгаа нь учир дутагдалтай байна. Судалгааны ажлын хүрээнд гэр бүл цуцлалттай холбоотой 596 шүүхийн тогтоолд дүн шинжилгээ хийсний үр дүнд эвлэрэл гэж яг юуг ойлгох вэ? Ямар тохиолдолд эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа амжилттай болсон гэж үзэх ёстой, нэхэмжлэлийн шаардлага дээр талууд эвлэрсэн байхад яагаад эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагааг амжилтгүй явагдсан гэж үзэж байгааг судалж үнэлэлт, дүгнэлт өгсөн болно.

Abstract: Family-related disputes include divorce, child custody, and division of family property, and these disputes can be manifested as separate or joint claims.

Our country follows the standards of Japan, and in some ways it is flawed. This is because the parties requested that the child support and property disputes be resolved through a settlement agreement and the main thing is to divorce them, but in the practice of our country, the parties conducted a mediation process and the parties agreed that they should no longer live together. There is no reason to consider it unsuccessful. As part of the research, the results of the analysis of 596 court decisions related to divorce. What exactly is meant by reconciliation? In which cases the mediation process should be considered successful, and why the mediation process is considered unsuccessful when the parties have settled on the claims, and an evaluation is given.

Түлхүүр үг: Эвлэрэл, Эвлэрүүлэн зуучлал

Keywords: Reconciliation, Mediation

Удиртгал

Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн¹ 74 дүгээр зүйлд шүүх эвлэрүүлэн зуучлагчийн дэмжлэгтэй байгуулагдсан эвлэрлийн гэрээг шүүх баталгаажуулахтай холбоотой харилцааг зохицуулснаар хэрэг маргаан дуусгавар болж уг шүүгчийн захирамж шүүхийн

шийдвэрийн нэгэн адил биелэгдэх боломжийг бий болгосон байдаг. Харин Эвлэрүүлэн зуучлах тухай хууль² нь хугацааны хувьд өргөдөл, гомдлоо хэнд гаргах талаар, эвлэрүүлэн зуучлагчийг хэрхэн сонгох талаар зохицуулсан зохицуулалт нь учир дутагдалтай байна. Гол нь эвлэрэл гэж яг юуг хэлээд байгаа юм бэ?

¹ Монгол Улсын Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль //Төрийн мэдээлэл. 2002. №8.

² Монгол Улсын Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай хууль //Төрийн мэдээлэл. 2012. №25.

гэдэг нь маш тодорхойгүй байна. Тиймээс уг харилцааны эрх зүйн зохицуулалтыг дараах хүрээнд судлан эрх зүйн шийдэл гаргахын зорилго. Үүнд;

- Гэр бүлийн маргаанд эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа хэрхэн явагддаг талаар судлах;
- Эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагааны утга учир мөн чанарыг тодорхойлох;
- Гэр бүл цуцлалттай холбоотой шүүхийн шийдвэрт дүн шинжилгээ хийх;
- Гадаад улс зарим орнуудын эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаатай холбоотой туршлагын талаар өөрийн оронд нутагшуулах боломжийг эрэлхийлэх.

Зуучлал буюу “mediation” /зуучлал гэсэн латин үгнээс гаралтай/ гэдэг нь хараат бус, бие даасан зуучлагчаас маргалдагч талуудын хооронд шууд хэлэлцээр хийлгэх замаар тэдний асуудлыг шийдвэрлэж байгаа процесс гэж үздэг байна. Энэ нь янз бүрийн ашиг сонирхлыг авч үзсэний үндсэн дээр түүнийг ойлгож, хэлэлцэж, асуудлыг томьёолох, дараа нь маргалдагч талуудын хүлээн авахуйц шийдвэрийг хайх боломж мөн³.

Эвлэрэх гэж үл ойлголцох байдал арилж эвлэрч найрамдах гэсэн утгатай⁴.

“Эвлэрүүлэн зуучлал” гэж талуудын хооронд үүссэн маргааныг шүүхийн бус аргаар шийдвэрлэхэд энэ хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу дэмжлэг үзүүлэх эвлэрүүлэн зуучлагчийн ажиллагааг хэлнэ.

Эвлэрүүлэн зуучлах тухай хуулийн зорилт нь эрх зүйн маргааныг шүүхийн бус аргаар эвлэрүүлэн зуучлагчийн дэмжлэгтэйгээр шийдвэрлэх эрх зүйн үндсийг тогтоох, эвлэрүүлэн зуучлалыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино.

Эвлэрүүлэн зуучлалын зорилго нь талууд өөрсдийн ашиг сонирхолд нийцэхүйц шийдлийг олоход нь зуучлагч дэмжлэг үзүүлж, тэдгээрийн хоорондын харилцааны зөрчил, маргааныг эвийн журмаар, шуурхай, зардал багатай зохицуулахад оршино⁵.

Зуучлал⁶ нь маргалдагч талуудын хүлээн авахуйц шийдвэрийг хайх боломж мөн. Эвлэрүүлэн зуучлал гэж талуудын

хооронд үүссэн маргааныг шийдвэрлэхэд дэмжлэг үзүүлэх ажиллагааг хэлнэ. Эвлэрүүлэн зуучлалын зорилго нь талууд өөрсдийн ашиг сонирхолд нийцэхүйц шийдлийг олоход нь зуучлагч дэмжлэг үзүүлж, тэдгээрийн хоорондын харилцааны зөрчил, маргааныг эвийн журмаар, шуурхай, зардал багатай зохицуулахад оршино⁷.

Гэрлэлтийг захиргааны журмаар цуцлахаас бусад тохиолдолд гэрлэгчдийн нэхэмжлэлийн дагуу гэрлэлт цуцлах асуудлыг шүүх шийдвэрлэнэ. Талууд нэхэмжлэлийн шаардлагад санал нийлсэн тохиолдолд эвлэрлийн гэрээ байгуулах ба энэ нь талуудын хэлцлийн үр дүн болно. Хэрэв зөвшилцөлд хүрээгүй эвлэрлээс татгалзсан бол шүүхээр шийдүүлнэ.

Гэрлэгчдийн хэн нэгний байнгын хүчирхийлэл, дарамтаас болж гэр бүлийн гишүүдийн амь нас, эрүүл мэнд болон хүүхдийн хүмүүжилд ноцтой хохирол учирч болзошгүй, эсвэл учирсан нь тогтоогдсон бол шүүх эвлэрүүлэх арга хэмжээ авахгүйгээр гэрлэлтийг цуцална.

Гэрлэлтийг захиргааны буюу шүүхийн журмаар цуцалдаг. Үүнээс гэрлэлтийг шүүхийн журмаар цуцлахдаа шүүх шаардлагатай гэж үзвэл хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг 3 сар хүртэл хугацаагаар түдгэлзүүлж гэрлэгчдийг эвлэрүүлэх арга хэмжээг эвлэрүүлэн зуучлагчаар дамжуулан хэрэгжүүлнэ.

Гэрлэлтийг шүүхийн журмаар цуцлах⁸: Гэрлэлтийг захиргааны журмаар цуцлахаас бусад тохиолдолд гэрлэгчдийн харилцан тохиролцсон буюу тэдний хэн нэгний, эсвэл иргэний эрх зүйн эрхийн бүрэн чадамжгүй гэж тооцогдсон эхнэр, нөхрийн асран хамгаалагчийн нэхэмжлэлийн дагуу гэрлэлт цуцлах асуудлыг шүүх шийдвэрлэнэ. Гэрлэлт цуцлах асуудлаар эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа явуулах боломжгүйгээс бусад тохиолдолд эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа явагдсаны дараа шүүх иргэний хэрэг үүсгэнэ. Гэрлэгчид эвлэрэх боломжгүй бол шүүхийн шийдвэрт заасан хугацаа дуусмагц шүүх гэрлэлтийг цуцална.

Талууд санал нийлсэн тохиолдолд эвлэрлийн гэрээ байгуулах нь:

³ Шударга ёсны сэтгүүл. УБ., 2020., 4 дэх хэвлэл.

⁴ Монгол хэлний их тайлбар толь.

⁵ <https://bzd.civilcourt.gov.mn/evlervuulen.html>

⁶ Монгол хэлний их тайлбар толь

⁷ <https://bzd.civilcourt.gov.mn/evlervuulen.html>

⁸ Монгол Улсын Гэр бүлийн тухай хууль //Төрийн мэдээлэл. 1999. №30.

Эвлэрүүлэн зуучлалын ажиллагааны зорилт нь талуудын хооронд маргаан үүсэх болсон шалтгаан, түүний улмаас бий болох үр дагаврын тухай субьектив үнэнээ илэрхийлэх, нийгмийн хувьд хүлээн авч болохуйц гэрээ хийхэд нь тэдэнд туслах явдал байдаг. Үүнээс авч үзэхэд эвлэрүүлэн зуучлах уулзалтын албан ёсны үр дүн болох эвлэрлийн гэрээ нь шударга ёсны субьектив илрэл учраас энэ нь шүүхийн хувьд биш, харин тодорхой хүмүүсийн хэлцлийн хууль зүйн үр дүн болно. Хэрэв зөвшилцөлд хүрч чадаагүй, эсвэл талуудын аль нэг нь эвлэрлээс татгалзвал, уг хэрэг маргаан шүүхээр шийдвэрлэгдэхээс өөр замгүй юм. Улс орнуудад эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагааг явуулсан туршлагаас авч үзэхэд уг ажиллагаа нь сэтгэл зүй хөдлөлийн сөрөг байдлуудыг арилгаж, шүүхийн журмаар шийдвэрлэхээс татгалзсан эерэг нөлөө үзүүлж байгаа гэж үздэг байна⁹.

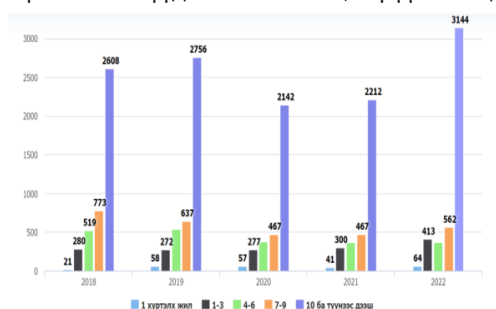
Маргаан буюу тодорхой санал зөрөлдөөнтэй асуудалд эвлэрүүлэн зуучлах

ажиллагаа явуулсны үр дүнд талуудын хооронд бичгээр хийсэн хэлцлийг эвлэрлийн гэрээ гэж нэрлэх бөгөөд Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 74 дүгээр зүйлийн 74.6-д зааснаар Зохигч эвлэрсэн тохиолдолд зохигч талууд нэхэмжлэлийн нийт шаардлага буюу тодорхой хэсгийн талаар тохиролцож шүүхийн өмнө эвлэрлийн гэрээ байгуулж болно. Гэрээний агуулгыг зохигч талууд бичгээр гарган түүнийг хоёр тал хүлээн

зөвшөөрч, гарын үсэг зурснаар эвлэрлийн гэрээ хүчин төгөлдөр болно.

Эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа явагдахгүйгээр шүүхээр шийдвэрлэх гэр бүлийн маргаан: Гэрлэгчдийн хэн нэгний байнгын хүчирхийлэл, дарамтаас болж гэр бүлийн гишүүдийн амь нас, эрүүл мэнд

болон хүүхдийн хүмүүжилд ноцтой хохирол учирч болзошгүй, эсвэл учирсан нь тогтоогдсон бол шүүх эвлэрүүлэх арга хэмжээ авахгүйгээр гэрлэлтийг цуцална.

-Эцэг, эх байх эрх хасах;

-Эцэг, эх байх эрхээ урвуулан ашигласан /хүүхдээ хаях, санаатай төөрүүлэх, тарчлаан зовоох, худалдах, барьцаалах, биеийг нь үнэлэх, шунахай зорилгоор ашиглах, эрх зүйн зөрчилд татан оруулах зэргээр/, хүүхэдтэйгээ удаа дараа хэрцгий харьцсан, бэлгийн харьцаанд оруулахаар завдсан, оруулсан, сэтгэл санааны хүнд дарамтад байлгасан, хүүхдээ өсгөн хүмүүжүүлэх үүргээс санаатайгаар зайлсхийсэн, согтууруулах ундаа, мансууруулах бодис байнга хэрэглэдэг хүний эцэг, эх байх эрхийг шүүх хасаж болно.

График 1. 2018-2022 он хүртэлх Гэр бүлийн гэрлэлт цуцлалтын тоо болон хамтран амьдарсан хугацаагаар¹⁰

Нийт шийдвэрлэсэн (4875) иргэний эрх зүйн маргааны 4155 өргөдөл буюу 85.2 хувь нь эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа амжилттай, гэр бүлийн эрх зүйн маргааны 138 өргөдөл буюу 7.8 хувь нь мөн амжилттай, хөдөлмөрийн ганцаарчилсан маргаанд 2 өргөдөл буюу 100 хувь нь эвлэрэл амжилттай, урьдчилан шийдвэрлэх журмаар гаргасан өргөдлийн 9 буюу 26.5 хувь нь амжилттай болсон байна. Харин 1780 гэр бүлийн эрх зүйн маргаан хянан шийдвэрлэснээс 1642 өргөдөл буюу 92.2 хувь нь эвлэрэл амжилтгүй болсон байна.

⁹ Шударга ёсны сэтгүүл. УБ., 2020. 4 дэх хэвлэл.

¹⁰ www.1212.mn. /Статистик мэдээллийн нэгдсэн сан/

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

График 2: Иргэний хэрэг үүссэний дараа шилжүүлэн ирсэн нэхэмжлэл

Шүүх тус бүрээр өргөдөл, нэхэмжлэлийг шийдвэрлэсэн байдлыг харьцуулж үзвэл Орон нутгийн иргэний хэргийн анхан шатны шүүхүүдээс Дархан-Уул аймаг дахь сум дундын иргэний хэргийн анхан шатны шүүх нийт 452 өргөдөл, нэхэмжлэл шийдвэрлэсэн нь орон нутгийн шүүхийн дунджаас 2.8 дахин их байна. Баян-Өлгий аймаг дахь сум дундын иргэний хэргийн анхан шатны шүүх (334), Орхон аймаг дахь сум дундын иргэний хэргийн анхан шатны шүүх (301), байна. Харин чанарын хувьд шийдвэрлэсэн байдал түүний амжилттай болсон хувиар тооцож үзвэл Баян-Өлгий аймаг 96.1 хувь, Өвөрхангай аймаг 95.9 хувь, Архангай аймаг 95.5 хувь тус тус амжилттай шийдвэрлэсэн байна.

Нийслэлийн шүүхүүдийн хувьд Баянзүрх дүүргийн иргэний хэргийн анхан шатны шүүх 750, Сонгинохайрхан дүүргийн иргэний хэргийн анхан шатны шүүх 608 өргөдөл, нэхэмжлэл шийдвэрлэсэн нь хамгийн өндөр байна. Чанарын хувьд Багахангай дүүргийн иргэний хэргийн анхан шатны шүүх 24 өргөдөл шийдвэрлэснээс 24 буюу 100 хувийг амжилттай шийдвэрлэсэн байна¹¹.

Гэр бүлийн маргааныг эвлэрүүлэн зуучилж буй Монгол Улсын шүүхийн практик, дүн шинжилгээ:

Гэр бүлийн холбогдолтой хэрэг маргаанд гэрлэлт цуцлалт, хүүхдийн асрамж тогтоолгох, тэтгэлэг гаргуулах, гэр бүлийн дундын эд хөрөнгийг хуваах зэрэг маргаан хамаарах бөгөөд шүүхийн журмаар гэрлэлт цуцлах үед шүүхээс болон хоёр талын хүсэлтээр эвлэрүүлэн зуучлагч тогтоон 3 сарын хугацаа олгодог. Энэхүү эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа явагдан шийдвэрлэгдэж байгаа шүүхийн шийдвэрт дүн шинжилгээ хийх замаар хуулийн хэрэглээ анхаарах асуудлыг олж тогтоохоор 2022-2023 онд шийдвэрлэгдсэн 596 гэр бүлийн гэрлэлт цуцлалттай холбоотой шүүхийн шийдвэрт дүн шинжилгээ хийсэн.

Иргэний хэргийн шүүхээр хянан шийдвэрлэсэн хэрэг маргааныг маргааны төрлөөр нь задлан авч үзвэл “Гэрлэлт цуцалсан, хүүхдийн тэтгэлэг гаргуулах” тухай шийдвэрлэсэн 73 хэрэг маргаан буюу 12.3%, “Гэрлэлт цуцлуулах, хүүхдийн

асрамж, тэтгэлэг тогтоолгох” тухай шийдвэрлэсэн 19 хэрэг маргаан буюу 3.2%, “Гэрлэлт цуцалсан, тэтгэлэг тогтоолгосон хүүхдийн тоо тогтоолгох” тухай шийдвэрлэсэн 2 хэрэг маргаан буюу 0.3%, “Гэрлэлт цуцлуулах” тухай шийдвэрлэсэн 502 хэрэг маргаан буюу 84.2%-ийг тус тус маргааны төрлүүд эзэлж байна.

Нэхэмжлэлийн шаардлагын дагуу шүүх хэрхэн хянан шийдвэрлэсэн тухайд Гэр бүлийн тухай хуулийн 14.1, 14.3, 14.5 -т зааснаар эвлэрүүлэн зуучлах хугацаа өнгөрсний дараа хоёр тал салсан шүүхийн шийдвэр 531 хэрэг маргаан буюу 89%, Гэр бүлийн тухай хуулийн 14.4-т зааснаар Гэрлэгчдийн хэн нэгний байнгын хүчирхийлэл, дарамтаас болж гэр бүлийн гишүүдийн амь нас, эрүүл мэнд болон хүүхдийн хүмүүжилд ноцтой хохирол учирч болзошгүй, эсвэл учирсан нь тогтоогдон эвлэрүүлэх арга хэмжээ авахгүйгээр гэрлэлтийг цуцалсан 47 хэрэг маргаан буюу 7.8, Эвлэрүүлэн зуучлагчаас тогтоосон хугацаанд хоёр тал эвлэрэн гэрлэлтээ цуцлуулахааргүй болж үргэлжлүүлэн хамтран амьдарсан 3 хэрэг маргаан буюу 0.5%, тодорхойгүй 3 хэрэг маргаан буюу 0.5%, гэрлэлтийг хүчин төгөлдөр бусад тооцсон 2 хэрэг маргаан буюу 0.3%, гэрлэлтийг цуцалсан тодорхойгүй нэхэмжлэлийн шаардлагыг шүүхээс шийдвэрлэсэн /тэтгэлэг гаргуулах, хүүхдийн асрамж тогтоолгох/ 10 хэрэг маргаан буюу 1.6% тус тус шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэр гарсан байна.

Эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа явуулсан эсэх үр дүнгийн тухайд авч үзэхэд 531 хэрэг маргаан буюу эвлэрүүлэх хугацааг шүүхээс тогтоосон хэргийн тухайд хоёр тал нэхэмжлэлийн шаардлагатай санал нийлсэн мөн нэхэмжлэлийн гэрээ байгуулан хоёр тал нэхэмжлэлийн шаардлагадаа эвлэрэн салах хүсэлтэй байгаа боловч шүүх дэх эвлэрүүлэн зуучлагчаас хуулийн дагуу зохих ажиллагаа явуулан амжилтгүй болсон гэж үзэж байгаа нь нэр томьёоны тухайд зөрчилдөөнтэй нөхцөл байдалд хүрч байна.

Гадаад орны туршлага:

Эвлэрүүлэн зуучлалын ажиллагааны онцлог, хэрэгжилтийг үр нөлөөг харгалзан гурван улсын зохицуулалтын харьцуулан судаллаа.

¹¹ Монгол Улсын шүүхийн тайлан. /2023 оны эхний хагас жилийн шүүн таслах ажиллагааны нэгдсэн дүн мэдээ/

Бүгд Найрамдах Франц Улс:

Шүүгч гэр бүлийн холбогдолтой маргааныг талуудын зөвшөөрлийг авсны үндсэн дээр эвлэрүүлэн зуучлагчид шилжүүлж болохоор хуулиар зохицуулсан бөгөөд гэр бүлийн маргааныг эвлэрүүлэн зуучлалд шилжүүлэх эрхийг шүүгчид олгожээ¹².

Францын гэр бүлийн эвлэрүүлэн зуучлалын харилцаанд дараах эрх зүйн хэрэг, маргааныг авч үзнэ.

Үүнд, эхний хэсэгт гэрлэлттэй холбоотой хууль эрх зүйн тодорхойлолт, журмыг авч үзнэ. Хоёр дахь нь гэрлэлтийг цуцалж болох нөхцөл байдлыг авч үзэн, гэр бүл салалтаас үүдэлтэй эд хөрөнгө хуваах, тэжээн тэтгэх зэрэг нэмэлт асуудлуудад дүн шинжилгээ хийсэн. Гурав дахь хэсэгт хүүхэдтэй харилцах, оршин суух, хүүхдийн асрамж зэрэг эцэг эхийн хариуцлагын асуудлыг авч үзнэ. Дөрөв дэх хэсэгт гэрлээгүй нөхөрлөлийн янз бүрийн хэлбэрүүд, ялангуяа хамтын амьдрал ба иргэний түншлэл (PACS) -ийн мөн чанар, хамрах хүрээг авч үздэг. Тав дахь хэсэгт өв залгамжлалын тухай хуулийн талаар, зургаа дахь хэсэгт гэр бүлийн хуулийн дагуу хүүхдийн тодорхой статус, ялангуяа харьяалал, үрчлэлтийг зохицуулах эрх зүйн орчныг авч үзсэн байдаг¹³.

Америкийн Нэгдсэн Улс /цаашид АНУ гэх/:

Гэр бүлийн хууль нь хүүхэд эцэг эхтэйгээ байнга холбоотой байх эрхтэй гэсэн санаан дээр суурилдаг. Эвлэрүүлэн зуучлалын гол зорилго бол таны хүүхэд тантай болон нөгөө эцэг эхтэйгээ эрүүл харилцаатай байх явдал юм. Эвлэрүүлэн зуучлах нь эцэг эхчүүдэд хүүхдийнхээ хэрэгцээний талаар харилцан ярилцах боломжийг олгодог.

Эвлэрүүлэн зуучлалын хоёр өөр төрөл байдаг. Зарим шүүх эвлэрүүлэн зуучлах аргыг хэрэглэдэг бол зарим нь хүүхдийн асран хамгааллын талаар зөвлөгөө өгдөг. Эвлэрүүлэн зуучлах журмаар тохиролцоонд хүрэхгүй бол шүүгч таны хэргийг асран хамгаалах, асран хүмүүжүүлэх хугацааг шийдвэрлэнэ.

Дундаж эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа нэг хоногоос илүү үргэлжилдэг

бөгөөд хэдхэн хоногийн дотор зуучлах боломжтой. Хэргийн 75-80% нь эвлэрүүлэн зуучлах өдөр өөрөө шийдэгддэг бол 10-15% нь удалгүй шийдэгддэг. Эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа нь маш өндөр амжилт, нийт хэргийн 86% -ийг шийдвэрлэж байна.

Бүгд Найрамдах Хятад Ард Улс¹⁴:

Гэр бүл салалтын санхүүгийн асуудлыг шүүх дээр маргаан үүсгэх, шүүх дээр эвлэрүүлэн зуучлах эсвэл бусад эвлэрүүлэн зуучлах замаар шийдвэрлэх боломжтой. Арбитр нь гэр бүлийн маргааныг шийдвэрлэх арга биш юм. Гэр бүл салалтын маргаанаас бусад тохиолдолд эвлэрүүлэн зуучлал нь гэр бүлийн эрх зүйн асуудлыг шийдвэрлэхэд өөр маргаан шийдвэрлэх үндсэн арга юм.

Ард түмний эвлэрүүлэн зуучлах хороотой бөгөөд уг байгууллагыг Хятад Ард Улсын орон нутгийн засаг захиргаанаас ивээн тэтгэдэг өөртөө туслах, олон нийтийн байгууллага юм. Тэдний зуучлал үнэ төлбөргүй байдаг.

Шүүх дэх шүүхийн өмнөх эвлэрүүлэн зуучлал: Хятад Ард Улсын шүүх нь хэргийг албан ёсоор шүүхэд шилжүүлэхээс өмнө гэр бүлийн маргааныг шийдвэрлэх үүрэгтэй. Гэхдээ энэ үе шатанд талууд эвлэрүүлэн зуучлалаас татгалзсан тохиолдолд үүнийг зүйцсэж болно.

Гэрлэлт цуцлуулах ажиллагааны явцад буюу шүүхийн шийдвэр гаргах хүртэл талууд эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагааг хэрэгжүүлнэ.

Дүгнэлт

Гэр бүл цуцлалтыг 2018-2022 оны хооронд харьцуулан үзэхэд гэр бүл цуцалсан тоо өссөн үзүүлэлттэй байна. 2022-2023 оны хооронд гэр бүл цуцлалттай холбоотой 596 шүүхийн тогтоолд дүн шинжилгээ хийн эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа явуулсан эсэх үр дүнгийн тухайд авч үзэхэд 531 хэрэг маргаан буюу 89% эвлэрүүлэн зуучлах хугацааг шүүхээс тогтоосон хэргийн тухайд хоёр тал нэхэмжлэлийн шаардлагатай санал нийлсэн мөн эвлэрлийн гэрээ байгуулан хоёр тал нэхэмжлэлийн шаардлагадаа эвлэрэн салах хүсэлтэй байгаа хэдий ч шүүх дэх эвлэрүүлэн зуучлагчаас хуулийн дагуу зохих ажиллагаа явуулан амжилтгүй болсон

МОНГОЛЫН ХУУЛЬ

¹² Д.Гангабаатар. Гадаад орнуудын туршлага ба эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагааны үр дагаврыг үнэлэх нь. "Хууль дээдлэх ёс" сэтгүүл. 2013. №6. 65 дахь тал.

¹³ Францын хуулийн зарчмууд (2-р хэвлэл) Жон Белл <https://academic.oup.com/book/>

¹⁴ <https://iclg.com/practice-areas/family-laws-and-regulations/china>.

ᠮᠣᠩᠭᠣᠯ ᠰᠤᠷᠭᠡᠨ ᠰᠤᠷᠭᠡᠨ ᠰᠤᠷᠭᠡᠨ ᠰᠤᠷᠭᠡᠨ

гэж үзэж байгаа нь нэр томъёоны тухайд зөрчилдөөнтэй нөхцөл байдалд хүрч байна.

Нэхэмжлэлийн шаардлагад хоёр тал эвлэрсэн тохиолдолд эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагааг амжилттай явагдсан гэж үзэх нь зүйтэй гэж үзэж байна. Тиймээс эвлэрүүлэн зуучлал гэдэг нь талууд маргаантай байгаа асуудал дээрээ харилцан тохиролцож санал нийлснийг ойлгоно. Эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа амжилттай явагдсанаар талуудын шударга ёс, тэгш эрхийн зарчимд нийцнэ гэж үзэж байна.

Гадаад улсын туршлагаас үзэхэд АНУ-ын эвлэрүүлэн зуучлал нь гол төлөв хүүхдийн эрх, аль ч эцэг эхтэйгээ байсан эрүүл харилцаатай байх асуудал дээр түлхүү анхаардаг байдлыг өөрийн улсдаа нутагшуулах нь давуу талтай хэмээн үзэж байна. Мөн Бүгд найрамдах Франц улсын хувьд гэр бүлийн тухай хуульдаа гэрлээгүй нөхөрлөлийн янз бүрийн хэлбэрүүд буюу хамтын амьдрал мөн хүүхдийн тодорхой статус, харьяалал, үрчлэлтийн асуудлыг нарийвчлан зохицуулсан нь онцлогтой байна.

Гэр бүлийн эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагааг амжилттай болсон гэж үзэх шалтгаан нь нэг талаараа таарамжгүй харилцаатай эцэг эхтэй хамт байгаа хүүхдэд сөргөөр нөлөөлөх тэрчлэн түүний эрх зөрчигдөж болзошгүй хэмээн үзэж байгаа учраас таарамжгүй харилцаатай гэрлэгчдийг бус таарамжтай харилцаатай талуудыг бий болгосон нь хүүхдэд илүү ээлтэй юм.

Санал:

1. Гэр бүл олж буй хосуудад гэр бүл төлөвлөлт, хариуцлага, ёс зүйн талаар нэгдсэн сургалтын хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх талаар тодорхой мэдээлэл хүргэх

2. Гэр бүлийн маргаанд “эвлэрүүлэн зуучлах” үгийн утгыг нэг мөр тайлбарлах буюу нэхэмжлэлийн шаардлагыг хоёр тал хүлээн зөвшөөрсөн болон эд хөрөнгийн маргааны асуудал дээр эвлэрлийн гэрээ

байгуулсан тохиолдолд үүнд эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагаа амжилттай явагдсан гэж үзэх нь зүйтэй.

3. Гэрлэлт цуцлах тухай шаардлагыг нөгөө тал хүлээн зөвшөөрсөн бол эвлэрүүлэн зуучлах ажиллагааг амжилттай явагдсан гэж тооцох тухай хуульд өөрчлөлт оруулах

4. Гадаад орны туршлага болох эвлэрүүлэн зуучлал нь гол төлөв хүүхдийн эрхийг хангаж, аль ч эцэг, эхтэйгээ байсан эрүүл харилцаатай байх асуудал дээр түлхүү анхаардаг байдлыг өөрийн улсдаа нутагшуулах буюу эцэг, эх гэрлэлтээ цуцлуулсан тохиолдолд хүүхдийн эрхийг хангах талаар Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай, Гэр бүлийн тухай хуульд нарийвчлан тусгах.

Ашигласан материал

Нэг. Хууль тогтоомж:

1. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль.
2. Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай хууль.
3. Гэр бүлийн тухай хууль.
4. Герман Улсын Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай хууль.

Хоёр. Гарын авлага, өгүүлэл, цахим хаяг:

1. Шударга ёсны сэтгүүл. 2020. 4 дэх хэвлэл.
 2. “Хууль дээдлэх ёс” сэтгүүл. 2013. 6 дахь хэвлэл.
 3. Монгол хэлний их тайлбар толь.
 4. Монгол Улсын шүүхийн тайлан.
- /2023 оны эхний хагас жилийн шүүн таслах ажиллагааны нэгдсэн дүн мэдээ/
5. Францын хуулийн зарчмууд (2-р хэвлэл) Жон Белл
 6. www.1212.mn. Статистик мэдээллийн нэгдсэн сан.
 7. <https://academic.oup.com/book/>
 8. <http://koreanlii.or.kr/w/index.php/Media>
 9. <https://iclg.com/practice-areas/family-laws-and-regulations/china>
 10. <https://bzd.civilcourt.gov.mn/evleruulen.html>

ЭМЭГТЭЙЧҮҮДИЙН УЛС ТӨРИЙН МАНЛАЙЛАЛ, ТҮҮНД НӨЛӨӨЛӨГЧ ХҮЧИН ЗҮЙЛСИЙГ ТОДРУУЛАХ НЬ

DEFINING WOMEN'S POLITICAL LEADERSHIP AND FACTORS AFFECTING IT

Л.Сарангэрэл

МУБИС-ийн Нийгмийн ухааны тэнхимийн багш, доктор (Ph.D)

Sarangerel.L

lecturer, doctor (Ph.D) of the Department of Social Sciences, MSU

Д.Дулмаа

Нийслэлийн ЕБ-ын 38 дугаар сургуулийн түүх, нийгмийн ухааны багш

Dulmaa.D

is a history and social science teacher at school No. 38 of the capital's EB

Хураангуй: Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцооны манлайлал гэдэгт улс төрийн оролцоо, тэр дундаа улс төрийн шийдвэр гаргах түвшин дэх эмэгтэйчүүдийн оролцооны манлайлал нь хүйсийн тэнцвэрт байдал, жендерийн эрх тэгш байдлыг хангах зайлшгүй суурь нөхцөл нь болдог. Эмэгтэйчүүдийн тэгш эрх хангагдах, тэд хөгжлийн асуудалд шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэж байгааг илтгэн харуулдаг гол үзүүлэлт бол тэдний улс төрийн оролцоо юм. Улс төрийн оролцооны хамгийн түгээмэл хэлбэр нь сонгох, сонгогдох эрхийн хэрэгжилт гэж хэлж болно.

Abstract: Leadership of women's political participation means political participation, including leadership of women's participation at the level of political decision-making, is an essential condition for ensuring gender balance and gender equality. A key indicator of women's equal rights and their decisive role in development is their political participation. The most common form of political participation is the exercise of the right to vote and be elected.

Түлхүүр үгс: Улс төрийн манлайлал, эмэгтэйчүүдийн оролцоо, төлөөлөл, квот, жендерийн эрх тэгш байдал, улс төр, хууль, эрх зүйн орчин, хувь шинжит, хүйсийн тэнцвэрт байдал, жендерийн хэвшмэл ойлголт, үзэл хандлага

Keywords: Political leadership, women's participation, representation, quotas, gender equality, politics, law, legal framework, demographics, gender balance, gender stereotypes and attitudes

Манай улсын хувьд эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцооны эрхийг дэлхийн олон орноос эрт баталгаажуулсан хэдий ч өнөөдөр тэдний оролцоо улс төр, шийдвэр гаргах түвшинд бага хэвээр байна. Эмэгтэйчүүд сонгогдох үедээ төдийгүй сонгогдсоны дараа ч олон тооны саад бэрхшээлүүдтэй тулгарч байна. Улс төрд хүчээ сорихыг хүссэн, улс төрд орсон эмэгтэйчүүдийн давуу тал, боломж нь хувь хүнийхээ түвшинд байгаа бол сорилт, хязгаарлалт нь тогтолцооны (улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын) шинжтэй байгаа нь судалгааны үр дүнгүүдээс харагддаг. Өөрөөр хэлбэл, сонгуулийн хууль тогтоомж, сонгуулийн тогтолцоо, уламжлалт хэвшмэл үзэл хандлага, санхүүжилт зэрэг олон шалтгаанаар улс төрийн шийдвэр гаргах түвшинд хангалтгүй хэмжээнд сонгогдож, манлайлан ажиллаж чадахгүй байна. Мөн улс төрд оролцож буй эмэгтэйчүүд манлайлагч байхын тулд жирийн эмэгтэй

хүнээс 2 дахин, эрэгтэйчүүдээс 5 дахин илүү ажиллах, хөдөлмөрлөх хэрэгтэй болдог гэсэн судалгааны дүн байдаг. Улс төр сонгосон эмэгтэйчүүдэд ухрах зам байхгүй учир тэд үйл ажиллагаагаараа дамжуулан намдаа болон олон нийтэд танигдаж, хүлээн зөвшөөрөгдөхөөс өөр аргагүй нөхцөл байдалтай тулгардаг гэж хэлж болох юм.

Иймд хүн амын талаас илүү хувийг эзэлж буй эмэгтэйчүүд улс төрийн шийдвэр гаргах түвшинд хангалтгүй байгаа нь дараах томоохон хүчин зүйлстэй холбогдож байгааг судалгааны үр дүнгээр тодрууллаа.

Нэг.Засаглалын шинжтэй хүчин зүйлс (Хууль, эрх зүйн институц) :

А. “Жендерийн квот”-ын хэрэгжилт хангалтгүй байна: Эмэгтэйчүүдийг дэмжих квот нь улс төрийн намууд болон улс төрийн институцуудын практикт өргөн тохиолддог эмэгтэйчүүдийг ялгаварлах, улс төрийн зөрөлдөөнд оруулахгүй байх явдлын эсрэг авч буй түр

МОНГОЛЫН ХҮҮЛЬ
ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН

МОНГОЛ УЛСЫН ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

арга хэмжээ юм. Манай улс жендерийн квот гэдэг томьёоллыг анх 2005 онд “Сонгуулийн тухай хууль”-д тусгасан бөгөөд, 2011 оноос албан ёсоор хэрэгжиж эхлэхдээ эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэхэд томоохон түлхэц болжээ. Хэдий тийм боловч сонгууль бүрийн өмнө л квотын босго өөрчлөгддөг байсан төдийгүй хэрэгжилтэд тодорхой хязгаарлалтууд хийдэг байснаас эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоог нэмэгдүүлэх тал дээр бүрэн дүүрэн дэмжлэг болж чадаагүй гэж хэлж болохоор байна. Тухайлбал, 2019 онд “Сонгуулийн тухай хууль”-ийн 30.22 дугаар зүйлд квотыг 30% байсныг “улс төрийн нам болон эвслүүдээс нэр дэвшигчдийн 20%-иас доошгүй нь аль нэг хүйсийнх байна” гэж бууруулсан хэдий ч шинэ хуулийн төслийн дагуу дахин 30 хувь болгожээ.

Б. Сонгуулийн тогтолцоо эмэгтэйчүүдэд ээлгүй байна: Аливаа улс орон өөрийн улс төрийн хөгжил, институцийн төлөвшил, сонгогчдын боловсрол зэрэг асуудлыг сайтар судалж байж өөрт тохирсон сонгуулийн тогтолцоог сонгох учиртай. Учир нь ардчилал хөгжих эсэх нь зөв сонгож авсан сонгуулийн тогтолцоо, сайн боловсруулсан сонгуулийн хууль, сайн зохион байгуулсан сонгуулиас шалтгаалдаг. Манай улсын 7 удаагийн сонгууль мажоритар системээр явсан нь нэг нам давамгайлсан үзүүлэлттэй. Харин сонгуулийн пропорциональ тогтолцоо нь саналын төлөөлөл алдагддаггүй, улс төрийн хүчний зохистой харьцаа хангагддаг учраас эмэгтэйчүүдийн оролцоо төлөөллийг нэмэгдүүлэх боломжтой эмэгтэйчүүдэд ээлтэй тогтолцоо гэж үздэг. 2011 онд Монгол улс сонгуулийн шинэчлэл хийж, мажоритар, пропорциональ тогтолцооны хосолсон 48/28 хувилбарыг хэрэглэсэн. Түүнчлэн уг тогтолцоог 2023 оны шинэ хуулийн төслийн дагуу дахин хэрэглэх зохицуулалт оржээ.

В. Улс төрийн намын дэмжлэг дутмаг: Улс төрийн нам бол сонгуулийн болон сонгуулийн бус үеэр эмэгтэйчүүдэд улс төрд татан оролцуулж, бүх шатны улс төрийн шийдвэр гаргах байгууллагад сонгогдоход дэмжлэг үзүүлэх, бэлтгэх гол үүрэг бүхий институт юм. Улс төрийн нам бол бодлого үйл ажиллагаа, үнэт зүйлээрээ дамжуулж эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо, төлөөлөл, манлайлан ажиллах тэрхүү боломжийг бүрдүүлэх ёстой. Эмэгтэйчүүд өөрийн харьяалагдах улс төрийн намуудад сонгуулийн кампанит ажил

явуулах, тусламж, дэмжлэг болоход чухал үүрэгтэй байдаг хэдий ч шийдвэр гаргах албан тушаалуудын өчүүхэн хувийг эзэлдэг. Намын өдөр тутмын болон сонгуулийн арын албаны ажлыг гардан хийдэг ч эмэгтэйчүүд нам дотроо стратегийн байр суурь эзэлж чадаагүй байгаа нь тэдний нэр дэвших эсэхийг нам доторх эрэгтэйчүүд ихэвчлэн шийдэж байгаатай холбоотой юм. Улс төрийн намууд нь эмэгтэйчүүдийн улс төрд оролцох хэлбэр, цар хүрээг тодорхойлж хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Намууд нь эмэгтэйчүүд улс төрийн шийдвэр гаргах түвшинд очих, улс төрийн удирдах албан тушаалд хүрэх гол хэрэгсэл тул намын бүтэц үйл ажиллагаа бодлого болон үзэл баримтлал нь эмэгтэйчүүдийн улс төрд оролцох чадварт ихээхэн нөлөөлнө.

Хоёр. Нийгэм, соёлын шинжтэй хүчин зүйлсийг тодруулах нь:

Жендерийн хэвшмэл үзэл хандлага: Уламжлал, түүх нэрийн дор эмэгтэйчүүдийн улс төр, нийгмийн оролцоог үгүйсгэх хандлага амь бөхтэй оршиж байна. Энэ нь хэлц үгээс эхлээд хэвшмэл ойлголт, хандлага, улмаар зан үйл болтлоо нийгэмд гүн нэвчжээ. Монгол эмэгтэйчүүд Азийн бусад олон орны эмэгтэйчүүдтэй харьцуулахад харьцангуй биеэ даасан шинжтэй. Энэ нь олон үеийн турш эмэгтэйчүүд гэр орны ажлаа хариуцаж, эрэгтэйчүүд гаднах ажлаа зохицуулж ирсэнтэй холбоотой. Цаашлаад айл гэр эрэгтэйгээрээ овоглодог гэсэн энэхүү уламжлалт байдал нь эрэгтэйчүүд гэр бүлийнхээ өмнөөс шийдвэр гаргаж, нийгмийн харилцаанд илүү давуу тал олох нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Үр дүнд нь нийгэмд тогтсон эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн хүлээх үүрэг, нэг талыг барьсан итгэл үнэмшлүүд эмэгтэйчүүд, залуучууд улс төрийн шийдвэр гаргалтад шударга, чөлөөтэй өрсөлдөх боломжийг хаадаг гэж хэлж болох юм. Өөрөөр хэлбэл “Эмэгтэй хүн гоё ганган байх, хөөрхөн байх, ажилтай орлоготой байх, хүүхдээ харах, нөхрөө халамжлах, гэр орноо цэмцгэр байлгах, гэр бүлийн орчинд байх ёстой, нийгэм, улс төрийн асуудалд оролцох шаардлагагүй” хэмээх хандлага нь эмэгтэйчүүдийн шийдвэр гаргах түвшин дэх оролцоо, манлайллыг шууд хязгаарлаж буй явдал юм. Үүнтэй ихэнх судлаачид санал нийлдэг. Жендерийн уламжлалт хэм хэмжээ эмэгтэйчүүдийн улс төр дэх оролцоонд хэрхэн сөргөөр нөлөөлдгийг харуулсан олон баримт судалгаа байдаг.

Судлаач Ийгли, Махижани нарын үзэж байгаагаар ихэнх хүмүүс улс төрийн манлайлах чадварыг голдуу шийдэмгий зан, өөртөө итгэлтэй байдал, бусдыг захиран удирдах чадвараар төсөөлдөг бөгөөд ийм шинж чанартай эрэгтэй улс төрчдийг эергээр үнэлдэг атал эмэгтэйчүүдийг харин сөргөөр үнэлдэг байж магадгүй гэнэ. Учир нь ийм “эршүүд” зан чанартай эмэгтэйчүүд нь эмэгтэй хүн уян зөөлөн, эелдэг, хүлцэнгүй байх ёстой хэмээх нийгмийн хүлээлттэй зөрчилддэг тул сөргөөр үнэлэгддэг байж болох юм.

Мөн Судлаач Фоксын олж тогтоосноор АНУ-ын бага насны охид, хөвгүүдийн ижил тэнцүү хувь нь ирээдүйд сонгуульт албан тушаалд өрсөлдөх хүсэл эрмэлзэлтэй байсан байна. Гэтэл ерөнхий боловсролын сургууль төгсөх насанд хүрэх үед охидын улс төрийн амбиц ижил насны хөвгүүдийнхээс бага болж өөрчлөгдсөн байна. Энэ нь охид, хөвгүүдийн нийгэмших процесс нь өөр, өөр байдгийг харуулж байгаа юм. Тухайлбал хөвгүүдийг эцэг, эх, гэр бүлийн бусад гишүүд, цэцэрлэг, сургууль-нэг ёсондоо нийгэм бүхэлдээ-илүү өөртөө итгэлтэй, улс төрд сонирхолтой болгож нийгэмшүүлдэг бол охидыг тэгдэггүй байх магадлалтай юм. (Болдсайхан, 2020)

Улс төр бол бохир гэх ойлголтоос болж эмэгтэйчүүд улс төрд оролцохгүй байхыг илүүд үзэж байна: Улс төр бол бохир гэх өргөн тархсан ойлголт нь эмэгтэйчүүд, залуучуудын улс төрийн оролцоог хазаарлаж байна. Улс төр бол бохир гэх ойлголт мөн шууд хамтарч ажиллах баг, хэлхээ холбоо байхгүйгээсээ болоод олон хүмүүс улс төрд орохоос татгалздаг. Өнөөгийн улс төрийн тогтолцоо нь хувь хүний туршлага, гүйцэтгэлийн түшингээс илүүтэй танил тал, хэн нэгний хэлхээ холбоо хэр хүчтэй байгаагаас хамааралтай байна. Иймд, хэдийгээр чадвартай эмэгтэйчүүд, залуучууд өөрийн ур чадвар, туршлага дээрээ үндэслээд улс төрд оролцох боломжийнхоо төлөө өрсөлдөж болох ч ихэнхдээ өөрсдийг нь шийдвэр гаргах түвшинд аваачих хэлхээ холбоо хэрэг болдог нь хийгдсэн судалгаануудаас харагддаг. (Эмэгтэйчүүд, залуучуудын улс төрийн оролцоонд тулгамдаж буй бэрхшээлүүдийн тухай, 2021)

Эрэгтэйчүүд давамгайлсан улс төрийн орчин: Эрэгтэйчүүд улс төрийн тавцанд давамгайлж, улс төрийн тоглоомын дүрэм, үнэлэх стандартуудыг тогтоодог.

Түүнчлэн улс төрийн амьдрал нь эрэгтэйчүүдийн хэм хэмжээ, үнэт зүйлсийн хүрээнд бүрдэж, зарим тохиолдолд бүр эрэгтэйчүүдийн амьдралын хэв маяг нийцэн зохицсон байдаг. ((Парламент дахь эмэгтэйчүүд: Тоо ба агуулга Ардчилал, сонгуулийн туслалцааны олон улсын хүрээлэн (IDEA, 1992) Улс төрийн манлайлал нь түүхэн нөхцөл байдлаас үүдэн илүү “эрэгтэйлэг” шинж чанараар танигдан, төсөөлөгдөж иржээ. Энэ нь түүхийн удаан хугацаанд аливаа хүн эсхүл бүлгийн нийгэмд эзлэх байр суурь, гүйцэтгэх үүрэг нь бие махбодын функцтэй нь илүү уялдан тодорхойлогддог байсантай холбоотой. Хэдхэн зууны өмнөхийг эргээд харвал эмэгтэйчүүд амьдралынхаа ихэнх идэвхт цаг хугацааг хүүхэд төрүүлэн, өсгөн торниулж ахуйн орчинд өнгөрүүлдэг байсан бол эрэгтэйчүүд ан ав, дайн байлдаанд мордож, олз хоол авчирдаг байсантай холбоотой юм.

Энэ амьдралын хэв маяг нь бидэнд эмэгтэйчүүд илүү ахуй гэр доторх асуудлыг, эрэгтэйчүүд харин гэрээс гадуурх олон нийт, нийгмийн асуудлыг хэлэлцэх, шийдвэрлэх, хийж гүйцэтгэх үүрэгтэй хэмээн тогтсон хүлээлт, ойлголтыг бий болгосон нь өнөөг хүртэл байсаар байна. Нийгэм тогтсон хэвшмэл хандлагаар гэрээс гаднах буюу олон нийтийн шийдвэр гаргах орон зайг, нэн ялангуяа улс төрийг эрэгтэйчүүдийн орон зай гэж, улс төрийн манлайллыг “маскулини” буюу эрэгтэйлэг шинжтэй манлайллын хэлбэрээр төсөөлж, түүгээр хэмжиж үнэлж дүгнэсээр байгаа нь улс төрийн шийдвэр гаргах түвшин дэх эмэгтэйчүүдийн оролцоог хумьж буй нэг шалтгаан мөн.

Иргэдийн улс төрийн боловсрол дутмаг: УИХ-ын гишүүн Ц.Мөнхцэцэг нэгэн ярилцлагадаа “Монголын төрийн өнгөрсөн 30 жилийн хугацаанд гаргасан хамгийн том алдаа нь сонгогчийн боловсролд анхаараагүй явдал юм гэсэн байдаг. Сонгогчийн боловсролын чиглэлээр хэдэн судлаачид, эрдэмтэд л бага бага ажил хийж ирсэн. Төрөөс энэ чиглэлээр юу ч хийгээгүй. Төр шинээр сонголтоо хийх гэж байгаа залуу сонгогчид руу чиглэсэн боловсролыг нь дээшлүүлэх чиглэлээр ажиллах хэрэгтэй байгаа нь тэдний сонгуулийн ирц, идэвхээс харагддаг.

Иймд иргэдийн сонгогчийн улс төрийн мэдлэг боловсрол гэдэг бол хамгаас чухал юм. Улс төрийн боловсролыг хичээл сургалтын агуулгаар нь дамжуулан бага, хүүхэд ахуй наснаас нь эхлэн олгох нь

МОНГОЛ УЛСЫН
ХУУЛЬ САХИУЛАХУЙ

зүйтэй юм. Улс төрийн боловсролыг ерөнхий боловсролын сургууль тэр дундаа бага ангид байхаас нь олгож, их дээд сургуульд залгамж холбоотой заагаагүйгээс болж мэдлэг чадваргүй иргэдийг төрүүлж байна. Иргэдийн улс төрийн боловсролын дутуу, дулимаг байдал нь интернет орчинд хүмүүсийг даган дуурайх, бусдыг гүтгэх, гутаан доромжлох, ёс бус үг хэллэг үйлдэл хийхэд хүргэдэг. Мөн аль нэг улс төрийн нам хүчний нөлөөнд автах, туйлшрах, зөв гэхээсээ илүүтэй буруу шийдвэр гаргахад хүргэх эрсдэлтэй юм. Хятад улсын хувьд боловсролыг улс үндэстний амин сүнс гэж үздэг бөгөөд 1949 оноос эхлээд хичээл сургалтын агуулгаараа дамжуулаад улс төрийн боловсролыг олгож эхэлсэн байна. Түүнчлэн 2010 оноос эхлээд их дээд сургуулийн заавал үзэх хичээлд “улс төрийн боловсрол” хичээлийг тусган өгчээ. Тус хичээл нь үндэстний онцлогтой бөгөөд хичээлийн агуулга нь зөвхөн хятад хүнд, хятадын төрийн бодлогыг ойлгуулж, хятадын улс төрийн боловсролыг дээшлүүлэхэд чиглэсэн байдаг байна.

Хэвлэл мэдээллийн нөлөө:

Иргэний нийгмийн болон намуудын зүгээс нэр дэвшихээр зорьж буй эмэгтэйчүүдийн хувьд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг маш том саад бэрхшээл гэж тодорхойлдог. Учир нь эмэгтэйчүүд хэвлэл мэдээллээр гарах боломжийг олж авахад нэлээдгүй саад бэрхшээлтэй тулгардаг мөн эмэгтэйчүүдийг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр хэрхэн гаргадаг бодит асуудлуудтай холбоотой юм. Сонгуулийн кампанит ажил явуулах хуулиар олгогдсон эрхийн хүрээнд эмэгтэйчүүд хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр гарахад ямар нэг хуулийн хориг байхгүй ба мөн ямар нэг хуулийн давуу эрх байхгүй.

БНОУХ-гийн судалгаанд хамрагдсан бараг бүх оролцогчид санхүүгийн бэрхшээлээс шалтгаалан кампанит ажлын үеэр хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг идэвхтэй ашиглаж чаддаггүй гэсэн байна. Намын зүгээс төлбөрийг нь төлж бүх нэр дэвшигчдийн талаар тодорхой хэмжээний сурталчилгааг цацах тохиолдол байх боловч түүнээс цааших үйл ажиллагаатай холбоотой зардлуудыг нэр дэвшигчид өөрөө хариуцах болдог. Эмэгтэй нэр дэвшигчид ихэнхдээ намаас төлж чадах хэмжээний сурталчилгааны хугацаа юмуу хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг л ашигладаг.

Эмэгтэй нэр дэвшигчид ихэвчлэн эрэгтэй өрсөлдөгчидтэй харьцуулахад олон нийтэд бага танигдсан байдгаас гадна

өөрийгөө олон нийтэд таниулах гэж бартаатай зам туулах болдог тул энэ байдал тэдэнд том бэрхшээл болдог гэж хэлж болох юм. Мөн хэвлэл мэдээллийнхэн эмэгтэй нэр дэвшигчдийн сул тал алдааг онцлон гаргаж нийгмийн сөрөг хандлагыг өдөөж байдаг. Өөрөөр хэлбэл жендерийн мэдрэмжгүй хандлага баримталсаар байна гэсэн үг. Мэдээллийн бүх хэрэгслүүд эмэгтэйчүүдийн талаар уламжлалт ойлголтыг хурцаар тавьж, эмэгтэйчүүд, охидын эрхийг үл ойшоосон байдлаар хандаж тайлбарладаг. (Улс төрд монгол эмэгтэйчүүдийн оролцоо: Бэрхшээлийг даван туулах нь. тал.17), 2016)

Гурав.Хувь хүний шинжтэй хүчин

зүйл: Хувь хүн талаасаа бол өөртөө итгэлгүй зориггүй байх, өөрийгөө голдог буюу өөрт байгаа хүч, боломжоо мэддэггүй, мөн хууль, эрх зүй, төсөв санхүүгийн мэдлэг дутмаг байдаг, ихэвчлэн цаг хугацааны хомсдолд байдаг зэрэг нь нөлөөлдөг гэж хэлж болно. Мөн түүнчлэн хувь хүнээс, өөрөөс шалтгаалах хамгийн том хүчин зүйл бол санхүүгийн нөөц боломж буюу сонгуулийн кампанит ажил хийх зардал өндөр байдаг нь томоохон саад бэрхшээл болдог. Сонгуулийн кампанит ажлын зардал өндөр, үүнийгээ нэр дэвшигчдийг өөрсдөө санхүүжүүлэх ёстой гэдэг хүлээлт эмэгтэйчүүд, залуучуудын улс төрийн оролцоонд ихээхэн бэрхшээл болж байна.

Шийдвэр гаргах түвшинд нэр дэвшигчид намдаа “дэнчингийн мөнгө” заавал төлөх ёстой байдаг мөн нэмээд олон нийтээс кампанит ажлын зардлаа хандиваар босгож чадахгүй бол өөрсдөө бүх зардлаа хариуцах хэрэгтэй болдог. Хэдийгээр ихэнх намууд нэр дэвшигчдэд кампанит ажилд нь зориулан нөөц дэмжлэгийг эрх тэгш тэнцүү хуваарилдаг гэх боловч энэ төрлийн дэмжлэгийг бодитоор үзүүлдэггүй гэхэд хилсдэхгүй юм. Манай улсын хувьд эмэгтэйчүүд сонгуульд өрсөлдөх, кампанит ажил өрнүүлэх эрх чөлөөнд хуулиар хориглосон заалт байхгүй боловч бодит байдал дээр тэдний эрх чөлөө, эд хөрөнгө дутмаг байдаг тул хот хөдөөгөөс гаралтай болон соёлын хэм хэмжээ зэрэг олон хүчин зүйлээс шалтгаалан улс төрд оролцох сонгогдох эрх нь хязгаарлагдсаар байна.

Улс төрийн шийдвэр гаргах түвшинд хүн бүрийн оролцоо, төлөөлөл ижил тэнцүү байх ёстой. Эмэгтэйчүүд нэр дэвших болон сонгогдон ажилласны дараа ч тодорхой хэмжээний саад бэрхшээлүүдтэй тулгарч байна. Тухайлбал судалгааны

байгууллагуудын гаргасан тайлангуудад үндэслэн харвал: улс төр дэх эмэгтэйчүүдийн манлайлалд нэгдүгээрт засаглал институт, хоёрдугаарт соёл уламжлал, гуравдугаарт хувь хүнтэй холбоотой саад бэрхшээл тулгарч байгаа бөгөөд эдгээрээс засаглал, улс төрийн саад шинжтэй хүчин зүйлс нь хамгийн томоохон нь болж байна

Дүгнэлт

Дэлхийн улс орнуудад эмэгтэйчүүдийн шийдвэр гаргах түвшинд эзлэх хувь хэмжээ жил ирэх тусам өсөн нэмэгдэж байна. Парламентын засаглалтай улс орнуудад бодлого боловсруулах түвшинд эмэгтэйчүүдийн тоо нэмэгдсэнээр нийгмийн асуудлуудаа түлхүү анхаарсан, хүн рүүгээ чиглэсэн бодлоготой болж байна. Сүүлийн жилүүдэд эмэгтэйчүүдийн эрх тэгш оролцоо, төлөөллийн тухай асуудал нь хурцаар тавигдах болсон гэж хэлж болох юм. Учир нь улс төрийн шийдвэр гаргах түвшинд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд хамтран ажиллаж байж, нийт иргэдийн эрх ашигт нийцсэн шийдвэр гарах юм.

Хэдийгээр эмэгтэйчүүд нам харгалзахгүйгээр хамтран ажиллаж, жендерт суурилсан хүчирхийлэл, хүүхэд асрах асуудал, хүүхдийн халамж, тэтгэмж, жендерийн тэгш байдлын төлөөх хууль тогтоомж, сонгуулийн тогтолцооны реформ зэрэг олон асуудал дээр гар нийлүүлэн ажилладаг боловч бодлогын түвшинд тэдэнд бодит эрх мэдэл хомс байгаа юм. Мөн эмэгтэйчүүдийн боловсрол эзэмшсэн байдлыг эрэгтэйчүүдтэй харьцуулан авч үзэхэд илүү өндөр байгаа хэдий ч манлайлагч, удирдагчид эрэгтэй хүн тохирно гэж үздэг нийгэмд тогтсон үзэл хандлага болон бусад маш олон хүчин зүйлээс шалтгаалаад удирдлагын түвшинд эмэгтэйчүүд цөөнх болж байгааг дээр дурдлаа. Тухайлбал улс төр, нийгэм, соёл

уламжлалын төдийгүй хувь хүнээс, өөрөөс нь шалтгаалах хүчин зүйлс ч байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл улс төрийн шинжтэй бэрхшээл нь илүүтэй институт, засаглалын түвшинд яригдаж байгаа буюу намаас эмэгтэй нэр дэвшигчдээ дэмждэггүй мөн хууль эрх зүйн орчны хэрэгжилт хангалтгүй байгаа зэргийг нэрлэж болохоор байна.

Ерөнхийдөө эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо манлайллыг нэмэгдүүлэх тал дээр жендерийн квот зэрэг шинэчлэлээр дамжуулан тодорхой ахиц дэвшил гаргаж буй ч энэ нь тодорхой хэмжээнд л үр дүнгээ өгч байна. Харин нийгэм, соёл, уламжлалын шинжтэй хүчин зүйлд нь эмэгтэйчүүдийг гэр орны, ахуйн шинжтэй ажлаар хардаг хэвшмэл ойлголт, улс төрийг эрэгтэй хүний дүрээр төсөөлдөг олон нийт массын сэтгэлзүй, хандлага нөлөөлж байгаа юм. Мөн дээр дурдсан соёл, уламжлал, улс төрийн шинжтэй хүчин зүйлүүдээс гадна хувь хүнээс, өөрөөс нь шалтгаалах буюу өөрийгөө голох, чадахгүй гэж бодох, улс төрд орох зориг дутмаг, гэр бүл нь дэмжихгүй байгаатай холбоотой юм.

Ашигласан материал

1.(IDEA), Парламент дэх эмэгтэйчүүд: Тоо ба агуулга (ном) УБ-1992

2.(БНОУХ) Эмэгтэйчүүд, залуучуудын улс төрийн оролцоонд тулгамдаж буй бэрхшээлүүдийн тухай. 2016, 6 сар

3.(Парламент дахь эмэгтэйчүүд: Тоо ба агуулга Ардчилал, сонгуулийн туслалцааны олон улсын хүрээлэн. УБ-1992

4.(Улс төрд монгол эмэгтэйчүүдийн оролцоо: Бэрхшээлийг даван туулах нь. тал.13) . (2016). УБ-2016

5.Б.Болдсайхан, Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн оролцоо УБ-2020

СЭТГҮҮЛД НИЙТЛҮҮЛЭХ ӨГҮҮЛЛЭЭ ИРҮҮЛНЭ ҮҮ

Хууль сахиулах үйл ажиллагааны нэгдмэл байдлыг илэрхийлсэн **"Хууль сахиулахуй"** онол, арга зүйн сэтгүүл улирал бүр хэвлэгдэн гарна.

Иймд эрдэмтэн, судлаач, багш, ажилтан, практик байгууллагын албан хаагч Та уг сэтгүүлд нийтлүүлэх өгүүллээ журамд заасан шаардлагын дагуу бэлтгэн, Сэтгүүлийн Редакцын зөвлөлд цаасаар болон цахимаар (journal@uia.gov.mn) ирүүлнэ үү.¹

Утас: 7015-5061

Дугаар эрхлэн гаргасан:

В.Номинчулуун

Дизайнер:

Б.Тулга

Сэтгүүлийн редакцын зөвлөл

¹ Өгүүлэлд тавигдах шаардлагыг <http://www.uia.gov.mn/page/2407.shtml?link=1596>-ээс үзнэ үү.

Монгол Улс, Улаанбаатар хот, Баянзүрх дүүрэг,
Хилчний гудамж, Ш/х-210332

Утас: 976 7015-5061
И-мэйл: journal@uia.gov.mn
Вэб: www.uia.gov.mn

13301 Ulaanbaatar city, Bayanzurkh district-8,
Khilchin street, P/O-210332

Tel: 976 7015-5061
E-mail: journal@uia.gov.mn
Web: www.uia.gov.mn

e-ISSN 2958-051X

ISSN 2312-0797

